

Sədnik Paşa Pirsultanlı

*Pirsultan soyları,
Pirsultan köyləri*

Gəncə-2013

Elmi redaktor: Həsənbala Sadıqov
Gəncə Dövlət Universitetinin professoru,
tarix elmləri doktoru

Sədnik Paşa Pirsultanlı
“Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri” 404 səh.

Sədnik Paşa Pirsultanlının “Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri” əsərində həmişəyaşıl, həmişəyaşar Pirsultan Abdal ağacının qol-budaq atıb şaxələnməsi, Pirsultan Abdal ömrünün, yaradıcılığının bu nəsil-soy şəcərəsinin içərisindən çıxmış şairlər tərəfindən davam, tədqiq, təsvir və tərənnüm edilməsi öz əksini tapmışdır. Bu əsər elmi-bədii-tarixi bir salnamədir.

EL 03 00041
041.15.02.2013

Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri

XVI əsrin ünlü şair-aşığı, ulu babamız Pirsultan Abdal haqqında mənə cocuq vaxtlarımdan ana nənəm Leyli xanım bilgi vermişdir.

Leyli nənəm mənə söyləyirdi ki, ulu babamız Pirsultan Abdal Türkiyənin Sivas vilayətinin Banaz köyündə dünyaya göz açmış, orada böyüyüb yaşa dolmuş, çox gənc yaşlarından ünlü şair-aşıq kimi tanınmışdır. O, doğma Yıldız ellərinə, Yıldız dağlarına ürəkdən bağlı olmuş, onu şeirlərində tərənnüm etmişdir.

Yıldız dağı

Bu istedadlı şair-aşığın həyatda bəxti gətirməmişdir. Türkiyə sultanlığı ilə Səfəvi dövlətinin arasında başlanan ziddiyyət, həmçinin, o dövrdə Sivasda və Sivas yörəsində olan türkmən toplumunun Şah İsmayıl Xətayiyyə meyl göstərməsi Pirsultan Abdalın da həyatını girdab içərisinə salmışdır.

O, Türkiyə sultanlarını vəsf etmək əvəzinə, öz şeirlərində Şah İsmayıl Xətayiyyə üstünlük vermişdir. Bu isə onun faciəsinə səbəb olmuşdur.

Pirsultan Sivasda Xızır Paşa tərəfindən boğazından asılmışdır. Elə Pirsultanı məşhurlaşdıran və tarixdə yaşadan da onun faciəsi olmuşdur.

Bu dəhşətli hadisədən sonra Pirsultan Abdala çox yaxın olan qohumlarından on iki ailə köç bağlayıb Təbrizə gəlmişdir. Səfəvi

xanədanlığı Təbrizin, təxminən, 80 kilometrliyində, Qırxqız dağlarının ətəyində onlara yer vermişdir. Onlar burada Pirsultan köyünü (kəndini) inşa etmişlər. Sivasın Banaz köyündən köçüb gəlmiş Pirsultan Abdal soyları içərisində onun oğlu Kərim və qızı Sənəm də olmuşdur.

Pirsultan kəndi

Bir müddətdən sonra Sənəm əmisi oğlu ilə evlənib Türkiyənin Bolusuna qayıtmışdır. Kərimin oğlanlarından Pirsultan və Eynal Gəncəyə köçüb burada yurd salmışlar. Gəncədə Bağmanlar qəsəbəsindən olan Bibixanımla evlənən Pirsultanın Xansənəm adlı qızı dünyaya gəlmişdir. Pirsultanın qardaşı Eynal isə Qazağın Şıxlı kəndindən gəlmiş ailənin qızı Nərgizlə ailə həyatı qurmuş, onun da Məhəmməd adlı oğlu olmuşdur. Eləcə də Pirsultan soyundan olan Məmməd həsən Qazağın Kosalar kəndindən gəlmiş ailənin qızı Şayəstə ilə evlənmişdir. Məmməd həsən və Şayəstədən qızları Leyli, oğlanları Həsən, Abduləli və Hüseyn dünyaya gəlmişdir.

Qardaşlar, yəni, Eynal və Pirsultan, adətən, yaz-yay aylarında Gəncə yaxınlığında yerləşən, babaları Pirsultanın adını daşıyan Pirsultan dağına yaylağa çıxarmışlar. Qışda isə Gəncənin Bağmanlar hissəsində qurduqları evlərinə dönərmişlər.

Çox keçmir ki, Eynal Pirsultan dağının ətəyində Pirsultan adlı köy salır. O, burada, əsasən, qoyunçuluq və maldarlıqla məşğul olur. Mükəmməl dini təhsil görmüş nəvə Pirsultan xalq arasında övliya kimi tanınır və Pirsultan Abdalın adını daşıyan dağda çox

məşhur olan ocağın sahibi olur. Bu ocağa tapınanların, ziyarətə gələnlərin sayı-hesabı olmur. Ziyarətə gələnlər özləriylə buğda gətirir, Quş qayasına səpirlər. Çünki, həmin qayada bu gün də göyərçinlər yaşayır.

Rəvayətə görə, Pirsultan Abdal soyundan olan insanları Sivasın Banazından Təbrizə, eləcə də, Pirsultan Abdalın nəvələri Pirsultan və Eynalı Gəncəyə bələdçilik edib gətirən bir göy göyərçin olmuşdur (bizə görə, göyərçin, Pirsultan Abdal soyunun onqonudur).

Pirsultan Abdal ocağına ziyarətə gələnlər daha çox övlad arzusu ilə gəlirlər. Belə rəvayət edirlər ki, bir qadın övlad arzusu ilə Pirsultan ocağına qoyun qurban deyir. Qadının bir oğlu olur. Lakin, qış ayı olduğundan o, qurbanı ləngidir. Uşaq gecə-gündüz ağlayır. Qadın ərinə deyir:

-Biz qurbanımızı kəsməmişik.

Əri deyir:

-Arvad, boranda, qarda Pirsultan dağına necə çıxım?

-Övlad həsrətilə dodağım neçə yerdən partlamışdı...Onu göz önünə gətir.

Kişi bu sözdən sonra qışın boranında, qarında ocağa qurban aparıb kəsir. Həmin gündən sonra uşaq sakitləşir. Arvad deyir:

-Kişi, oğluma ikinci qardaş da istəyirəm. Qurbanı hazır et.

Vaxtilə bu ocaqda Bələk daşı da var idi. Ocaqdan bir az aralıda Yəhər daşı var. Pirsultan bulağı var. 1929, 30, 31-ci illərdə Şura hökuməti Pirsultan kəndini (köyünü) dağıtmış, Pirsultanlıları isə ona yaxın olan Qazax yolçular kəndinə köçürmüşdür. O kənddə yaşasalar da onların məskən saldığı yerə Pirsultan köyü, adamlarına isə Pirsultan soyları, Pirsultan tirəsi və ya Pirsultan oğulları deyirlər. Dağılmış yurd yerlərinə Hörgülü adı verilmişdir.

Nənəm Pirsultan Abdaldan bircə bənd şeir əzbər bilirdi:

Sivas ellərində zəlim çalındı,
Çamlı bellər bölüm-bölüm bölündü.
Mən dostdan ayrıldım bağrım dəlindi,
Katib, əhvalımı şaha böylə yaz...

Onun nəvə Pirsultandan da bir şeir yaddaşında ilişib qalmışdı:

Banazdan köçübdü Abdal soyları,
Sızlaya-sızlaya Təbrizə gəlib.

Boş qalıbdı Yaşıl İrmaq yörəsi,
Qasım dağlarıyla Qırxqıza gəlib.

Nəvə Pirsultanın qızı Xansənəmin bir
bayatısı, iki rübaisi qalmışdır:

Sənəm gəl, ay Sənəm, gəl,
Öz körpənəm, mənəm, gəl.
Sən Boluda, mən burda,
Ruhuna qurbanam, gəl.

Rübailərindən nümunə:

Xansənəmin Qaratacdır oylağı,
Yıldızdağda qalıb baba yaylağı.
Nəvə Pirsultanı Təbrizdən gəlib,
Qədim Gəncə olub yeri, yatağı.

Və ya:

Xansənəmin ilmə çalan əlləri,
Xalılara düzər əlvən gülləri.
Dərmə əllərinin naxışlarıdır,
Gəlsin tamaşaya Sivas elləri.

Nəvə Pirsultan öz yaradıcılığında
qoşma şeir formasından, Xansənəm isə
bayatıdan və rübai janrından istifadə etmişdir.
Onun rübailərindən anlaşılır ki, o, bu və ya
digər dərəcədə Ömər Xəyyamın və Məhsəti
Gəncəvinin rübailəri ilə tanış imiş.

Heca vƏznli AzƏrbaycan řeiri bir qayda olaraq azhecalılıqdan řoxhecalılığa doęru inkiřaf etmiřdir. Eyni qafiyƏ sisteminƏ malik bayatılar yeddi hecalı, rƏbailƏr isƏ on bir hecalı olur.

GƏncƏdƏ yařayan nƏvƏ Pirsultanın qızı XansƏnƏm bƏyƏdƏkdƏn sonra onu GƏncƏbasarın řƏmkir elatının İrmařlı kƏndinƏ ƏrƏ verirlƏr. Bu kƏndlƏ Pirsultan soylarının ƏvvƏldƏn qohumluq ƏlaqƏsi vardı. BelƏ ki, vaxtı ilƏ Qızıl İrmaqdan, Yařıl İrmaqdan bir řox ailələr kƏřƏb bu kƏndƏ gƏlmiř vƏ qoyunçuluqla mƏřęul olmuřlar. Əslində ilk zamanlar bu kƏnd İrmaqlı adlanmıř, sonra isƏ İrmařlı řƏklinƏ dƏřmƏřdƏr.

...Leyli nƏnƏm mƏn institutu qurtarandan sonra dedi:

-Oęlum, indi aęlın kƏsir. Baban SƏmƏdlƏ GƏncƏdƏ yařamıř, hƏr il Pirsultan daęına yaylaęa gƏlmiř Pirsultanın qƏbrini axtarıb tapmadıq. Biz Pirsultan daęının bařında olan qƏbirlƏri rusların daęıtmasından qorxaraq mƏzarların ƏzƏrlƏrini řim kƏsib (ƏstƏ otlu torpaq kƏsiminƏ řim deyilir) Ərtدک.

BƏlkƏ dƏ Pirsultanın qƏbri gizlƏdilmiř qƏbirlƏr arasındadır. FƏqƏt SƏmƏd babam deyirdi ki, mƏn cavan vaxtı řƏmkirin bir

kəndində, qəbiristanlıqda qoçdaş qəbirləri arasında Xansənəmin üstü yazılı məzar daşını görmüşəm. Leyli nənəm həmin kəndin adını, Xansənəmin məzarının yerini unutmuşdu. O, bunu mənə yuxu kimi danışdı. Mən qırx ildən artıq bu məzarı axtarıb tapa bilmədim.

...Bu yaxınlarda həyat yoldaşım, şairə Səfurə Pirsultanlının xatirəsinə tikilmiş Pirsultan bulağına rast gələn Valeh həkim məni görüb dedi:

-Müəllim, qardaşım Vaqif İrmaşlı qəbiristanlığında Molla Mircəfərə başdaşlarını oxudub. Məlum olub ki, həmin məzarlardan biri 1865-ci ildə vəfat etmiş Pirsultan qızı Xansənəmin qəbridir. Bu məzarın tapılmasında daha çox böyük qardaşım Eldar maraqlı idi. O, biz qardaşlara həmişə deyir: “Babam deyirdi ki, mən Xansənəm vəfat etdiyi ildə anadan olmuşam”. Valeh həkimin babası Rəcəb Xələfli tayfasındadır.

Nənəmin danışdığı xatirələr yaddaşıma elə həkk olunmuşdu ki, babam Pirsultanlı Səmədin nənəsi Xansənəmin məzarının axtarışına başladım. Uzun axtarışdan sonra, nəhayət, Valeh həkimin bələdçiliyi ilə şair-publisist Ramiz Təmkin və video-operator

Məhəmməd Hətəmovla birlikdə 9 dekabr 2012-ci ildə İrmaşlı kəndinə yollandıq.

**Məşədi Mircəfər, Sədnik Paşa Pirsultanlı
və Vaqif müəllim**

Kənd qəbiristanlığında qədim qoçdaş qəbirləri ilə tanış oldum. Valeh həkimin kiçik

qardaşı Vaqif müəllimin yaxından köməkliyi ilə kəndin axundu, İmam Cəfər Sadiq adına İslam mədrəsəsinin məzunu Məşədi Mircəfər Ağayevlə tanışlıq yarandı. Mircəfər gənc olmasına baxmayaraq, işıqlı adamdır, ilahiyyat

və dünyəvi elmlərə dərinədən bələddir. Mircəfər türk qəbirlərinin başdaşlarına ərəb hürufatı ilə yazılmış yazıları oxudu.

Məşədi Mircəfər Xansənəmin başdaşında olan yazını oxudu: **“Xansənəm binti-Pirsultan. Camaəti-İrmaşlı”**.

Mircəfər yazını belə tərcümə etdi: “Xansənəm Pirsultan qızı, Hicri-Qəməri tarixi ilə 1285-ci ildə vəfat edib. İrmaşlı camaatından xatirə”. Mircəfər onu da əlavə etdi ki, Xansənəmin vəfatı miladi tarixi ilə 1865-ci ilə təsadüf edir.

Məşədi Mircəfər Ağayev söhbət zamanı onu da qeyd etdi ki, Şabran (Dəvəçi)-Quba yolunda bu gün də camaatın ziyarət etdiyi, qurban kəsdiyi Pirsultan piri ən inanılmış sınaqlı ocaqdır.

Vaqif müəllim bizi ata evinə qonaq dəvət etdi. Biz evdə üzündən nur yağan, evin və kəndin ağbirçəyi sayılan Zərən nənə ilə tanış olduq.

Zərən nənənin verdiyi məlumata görə, o, bu kəndə gəlin gəlib. Şəmkirdə sayılıb-seçilən nəsilərdən olan Sarıalılar (Sarallar) nəslindəndir. Zərən nənə bildirdi ki, həyat yoldaşı Əjdərin atası Rəcəb Xansənəmin nəvəsi Xansənəmlə xala uşağıdır.

Pirsultanın qızı Xansənəm İrmaşlıda Xələfli nəslindən olan Boz Məmmədlə ailə qurur. Bundan sonra Pirsultanın oğlu Qaraoğlu da bacısının yanına köçüb gəlir. Pirsultan böyütdüyü Şəpərini isə öz əmisi oğlu Alıya ərə verib. Xansənəmin Boz Məmmədlə evliliyindən Musa adlı oğlu

dünyaya gəlib. Musa Xələfli nəslindən olan Bilqeyislə evlənib. 1910-cu ildə dünyaya gələn yeganə qızını anasının adı ilə Xansənəm adlandırıb. Nəvə Xansənəm Xələfli nəslinin sevilib-seçilən oğullarından İbrahimlə ailə qurur. Məhəmməd, İsaq, Nimiyyət (Məmməd) adlı üç oğlu dünyaya gəlir. 1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsinə gedən İbrahim geri dönmür. Deyirlər ki, Nimiyyət heç atasının üzünü də görməyib. Nəvə Xansənəm 2004-cü ildə dünyasını dəyişib.

Zərən nənə onu da qeyd etdi ki, Xansənəm ata nənəsi Xansənəmlə hər yaz-qızılgülün burnu qanamamış ya Pirsultan dağına, ya da Eldara yaylağa çıxarmışlar. Onların Gəncədə və Pirsultan köyündə qohumları olduğunu İsaq müəllim dönə-dönə qeyd edərmiş.

Ümumiyyətlə, İrmaşlı kəndinin əhalisi Xələflilər, Bəyzadələr, Qaraoğlanlılar, İmirzəlilər, Əmirqulular, Sarıalılar və digər tayfalardan ibarətdir.

Hazırda Pirsultanın törəmələri Qaraoğlanlılar adı ilə tanınan böyük bir nəsil dir. Deyilənə görə, onlar Pirsultanın oğlu Qaraoğlanın nəslindəndirlər. Bu nəslin nümayəndələri Qarayev, Piriye v,

Qaraoğlanın oğlu Məşədi Aslanın adıyla
Aslanov soyadını daşıyırlar.

**Sədnik Paşa Pirsulıtanlı Piriyevlər
nəslinin nümayəndələri arasında**

Piriyev Pirsultan Novruz oğlu və orta
məktəbdə oxuyan Piriyeva Xansənəm Famil
qızı bu nəsil-soy şəcərəsində uluların adını
yaşadanlardır.

**Piriyev Pirsultan
Novruz oğlu**

**Piriyeva Xansənəm
Famil qızı**

Valeh həkimin dediyinə görə, 1720-ci ildə Nadir şah tərəfindən kəndə 17 kəhriz çəkilir. Hal-hazırda həmin kəhrizlərdən dördü kəndi içməli su ilə təmin edir. Qəribəsi odur ki, Çardaxlı-Çənlibel, 40 dəyirman yeri, aşağıda Alban piri, Pirin qalası, Qarasu və Dəllər kəndinin olması Koroğlu eposundan, əsatir və əfsanələrindən xəbər verir. Zirvəsi tacı xatırladan Qaratac və onun yanında qərar tutmuş Quş dağı öz flora və faunalarına görə nadir təbiət inciləridir. Quş dağı Quşçu qəbiləsinin adı ilə bağlıdır.

İrmaşlıda əhali arasında işlənən “seloy” sözü marağıma səbəb oldu. “Seloy” arxaik sözdür, “sel oyan yer” mənasında işlədilir. Eyni zamanda, qədim türk qəbiristanlığında yekə, iri daşlara (türk daşları), qoçdaşlarına (Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin nişanəsi), eləcə də, Orxon-Yenisey abidələrini xatırladan iki daşa rast gəldik.

Vaqif müəllimin dediyinə görə, qəbiristanlıqda 4 türbə (künbəz) olub. Lakin, əlaqədar təşkilatların laqeydliyi üzündən dağılıb, yer üzündən silinmək üzrədir. Buna bənzər türbələrə yalnız Şəmkirin qədim qəbiristanlığında rast gəlinir.

Pirsultanın əmisioğlu Alının adı ilə bağlı yer adı da vardır. Belə ki, İrmaşlı kəndinin yaxınlığında “Alının qışlağı” adlı yer adı da mövcuddur.

Mən yeddinci quşatdan (göbək-kəsmədən) Pirsultan Abdalın nəticəsi olmaq etibarilə 50 ildən artıqdır ki, Pirsultan Abdalı, onun nəvəsi Pirsultanı, eləcə də Pirsultan soylarını, Pirsultan köylərini davamlı olaraq öyrənməklə məşğulam. 70-dən artıq elmi, bədii kitablarımın üzərində Sədnik Paşa Pirsultanlı yazılmışdır.

Bəli, nəvə Pirsultanın qızı Xansənəm Gəncəbasarda ailə qurur. Onun Gülsənəm adlı bir qızı dünyaya gəlir. Bir müddət keçəndən sonra Eynalın oğlu Məhəmməd Gülsənəmlə evlənir. Onlardan aşağıdakı övladlar- Səməd, Qədim, Cəfər adlı oğulları, Gövhər və Güllər adlı qızları törəmişdir.

Demək olar ki, Pirsultan tirəsində olan toplumun özəyi Səməd və onun törəmələridir. Pirsultan Abdalın adını yaşıdan, ocağını qoruyan, nəsil-soyunu axtaran Səmədoğullarıdır. Şura hökumətindən daha çox zərər çəkən də Səmədoğulları olmuşdur.

Səməd böyük oğlunun adını Abdulkərim qoyur. Bəlkə də bu ad ilk zamanlar Abdalkərim imiş. Sonralar Şura

hökumətinin qələmilə Abdulkərimə çevrilmişdir. Bundan sonra olan qızının adını Əsli qoymuşdur. Səməd deyərmiş ki, bu qızın adını ona görə Əsli qoyuram ki, o, əslən Xansənəmə oxşayır.

**Əsli xanım qızı
Təhfə, h/y Qəni
Rüstəmov**

Nəvə Xansənəm

Səmədin yeddi övladı olub. Mən, yəni, Sədnik Paşa Pirsultanlı Pirsultanın nəticəsi Səmədin Həcər adlı qızından doğulmuşam.

Abdulkərim, yəni, mənim dayım, din xadimi olur. Gəncədə dini təhsil alır. Kazan şəhərinə ilahiyyat dərsi almağa gedir. Lakin, Şura hökuməti onu təhsildən yarımçıq qaytarır. Ona xüsusi orqanda deyirlər:

-Birincisi, sən bu dövləti istəmirsən, özbaşnalıq edirsən. Kürdən keçib Türkiyənin Sivasına, Qars şəhərinə gedirsən, qohumlarınla görüşürsən. Tez-tez Arazı keçib Təbriz yaxınlığındakı Pirsultan köyünə gedib əqrəbalarla görüşürsən.

İkincisi, sən oğlunun adını Şamil qoymusan. Fikrin odur ki, oğlun böyüsün, Dağıstanlı Şeyx Şamil kimi ruslarla döyüşsün.

Üçüncüsü, dövlətin məqsəd və məramının əksinə olaraq dini təbliğ edirsən. “Quran”ı tərcümə edib xalq arasında yayırsan. Əgər bunlara son qoymasan, aqibətin qaranlıq olacaqdır.

Abdulkərim anasının igid, cəngavər, ağıllı bir qadın olduğuna inanırdı, ona güvənirdi. O, anasına deyir:

-Leyli ana, Şura hökuməti mənimlə barışan deyil. Gec-tez məni güllələyəcəklər. Qızılcayanın yanında münasib yer seç, quyu qazdır, kitablarımın hamısını orada gizlət. Özün də günü sabahdan “Quran”ı oxumağa başla. Oğlun olsam da, mən sənin müəllimin olacağam.

O, qardaş və bacılarının övladlarını bir çarpayının üstündə yan-yana düzür. Onların üstündə “Quran”ı gəzdirib deyir:

-Ana, bir vaxtlar Pirsultan ocağının sahibi Pirsultan Abdalın nəvəsi Gəncəli Pirsultan olmuşdur. Ondan sonra mücövr mən idim. Məndən sonra bu ocağın sahibi bax, bu qızının oğlu, adını mən qoyduğum Sədnik olacaqdır. O uşaq gələcəkdə müdrikliyi ilə seçiləcəkdir. Lakin, onun yolu çox faciələrdən keçəcəkdir. Ana, çalış onu qoru.

Qarsda Sarıqamış kəndi

Abdulkərim dövlətdən yayınmaq üçün Qarsın Sarıqamışına gedir. Aradabir Gəncə yaxınlığındakı Sarıqamış kəndinə gəlir. Orada dostları ona bildirirlər ki, ananı, arvadını dövlət divanxanalarında incidəcəklər.

Abdulkərim namusuna, qeyrətinə
sığışdırmayıb özünü dövlətə təslim edir. Onu
1931-ci ilin mart ayında qohumları ilə birgə
meşəyə güllələməyə aparırlar. Güllələnməyə
aparılanların sayı on bir nəfər olur. Səhər
açılanda on nəfərin meyiti tapılır. Lakin,
Abdulkərimin meyiti tapılmır.

Dövlətə yazıb bildirirlər ki, güllə-
lənmə kəsilənlərin hamısı güllələndi.
Abdulkərimin ölümü isə müəmmalı qalır.
Lakin, dövlət sənədlərində hökmün yerinə
yetirildiyi bildirilir.

Abdulkərim könüllü surətdə özünü
dövlətə təqdim etsə də, sonralar onun arvadı
Zeynəbi və qızı Dilşadı sürgün edirlər. Ana
və bala Krasnovodskda (Qızılsuda)
susuzluqdan dünyalarını dəyişirlər.

Abdulkərim əyilmədən, çəkinmədən
troykaya (üçlüyə) son sözünü belə demişdir:

-Dəyməsin sinəmə düşmən gülləsi,
Aparın Sivasda asdırın məni.
Yıldız ellərində, Banaz köyündə,
Aparın o yerdə basdırın məni.

Dayım Abdulkərimə atılan güllə ondan
əvvəl mənə dəydi. Yəni, bələyimə dəydi,
bələkdə körpə qəlbimi yaraladı.“Atam”:
“Xalq düşməni”nin bacısını mən saxlaya

bilmərəm, mən polis işçisiyəm”- deyib anamı boşayır. Anam o günləri xatırlayaraq deyirdi:

-Mən ağlayanda göz yaşlarım sənin dodaqlarının üstünə tökülürdü. Körpə idin, elə bilirdin ki, bu, göz yaşı deyil, süddür. Onu yalayırdın.

...Mən ali məktəbdə çox səliqəli geyinirdim. Tələbə yoldaşlarım mənə deyirdilər:

-Deyəsən, çox kübar ailədə böyümüsən.

Onlara kədərli keçmişimi xatırladan şəirimlə cavab verirdim:

Nə biləsən, sən ananı əməndə,
Mən anamın göz yaşını içmişəm.

O gündən mənə sahib çıxan bir insan var idisə o da ana nənəm Leyli idi. Mən o gündən ata qayğısı, ana nəvazişi görmədim. Gözlərim hey nənəmi axtarırdı. Nənəm də mənə qoruyurdu, gözündən uzağa getməyə qoymurdu.

...Pirsultan dərəsindən axan çay yağış yağanda yatağına sığmırdı. Söyüd ağaclarını sel kökündən çıxarıb ağzına alıb gətirirdi.

Mən çayın sahilində durub bu mənzərəni seyr edirdim. İmmi və Mədinə adlı

iki elti bir-biri ilə dalaşırdı. İmmi yaldan aşıb
şikayətə getmək istəyirdi. Buzovunun qaynı
tərəfindən öldürüldüyünü görüb geri qayıtdı
və yaba ilə qaynının qarnını yaraladı.

Mən uşaq təxəyyülümü ilə ilk şeirimi
aşağıdakı şəkildə dilə gətirdim:

Qazax yolçunun,
Əyrim-üyrüm çayı aşdı-daşdı,
İmmi ilə Mədinə dalaşdı,
İmmi yaldan aşdı,
Şikayətə qaçdı,
Gəldi gördu buzovun biri leşdi,
Vurdu qaynının qarnını deşdi.

Nənəm Leyli arxadan məni qucaqlayıb:
-A Sədnik, dayın Abdulkərim sağ olaydı,
şeir qoşan dillərini eşidəydi-dedi.

...Nənəm bir azca ağılının kəsdiyini hiss
edib belə məsləhət gördü:

- Sən bu kənddə qalıb inkişaf edə
bilməzsən. Sovet dövləti uşağın atasını
öldürür, balasına sahib çıxır. Qoy hökumət
səni öz övladı kimi böyütsün. O zaman dilin
uzun olacaq. Gözü qırıq olmayacaqsan.

Nənəmin nağıllarına, isti nəfəsinə
həsrət qalandan sonra internatda böyüyüb
yaxşı oxumağa çalışdım.

Komsomol sıralarına daxil oldum. Qəzetlərdə kiçik-kiçik şəirlərim çap olundu. Məni rayon komsomol konfransına nümayəndə göndərdilər. Konfrasda mən çıxış etdiyim yerdə raykomun birinci katibi yerdən dilləndi:

-Aldığım məlumata görə məktəbin direktoru siz şagirdlərə yaxşı baxmır.

Mən sözün ahəngini dəyişərək:

-Yoldaş katib, Dəstəfur kəndindən üç kilometr bir məsafəni zurna-dəf çala-çala sizin görüşünüzdə gəldik, Gəlinqayanın yanında sizi qarşıladıq. Kənd klubu bərbad vəziyyətdə idi. Camaat sizdən xahiş etdi ki, bu klubu təmir etdirin, siz isə dediniz:

-Bizə köhnə klub lazım deyil, biz köhnənin yerində təzəsini tikdirəcəyik. Yoldaş katib, təzə klub tikilmədi, köhnəsi də öz-özünə uçub töküldü. Mənə belə gəlir ki, konfrasda məktəb direktorundan yox, birinci katibin verdiyi vədlərdən danışmaq lazımdır - cavabını verdim. Bundan sonra respublika qurultayına nümayəndə seçildim.

Ali məktəbin dil-ədəbiyyat fakültəsinə qəbul olundum. Əyani oxuyurdum. Gecələr

“Şəhər”, sonra “Vilayət” qəzetində növbətçi korrektor (səhihçi) vəzifəsində çalışırdım.

O zaman Daşkəsən rayon qəzeti kiçik formatda iki səhifə çıxırdı. İnstitutda oxuya-oxuya rayon qəzetinə redaktor təyin olundum. “İsrafçı sədr” sərlövhəli felyetonum böyük

hay-küyə səbəb oldu. Rayon prokuroru kolxoz sədri tərəfə keçərək mənim həbs olunmağıma qərar verdi. Mən rayondan qaçaraq yük qatarına mindim. Yevlaxda onu minik qatarı ilə əvəz etdim.

Bir neçə gündən sonra Mircəfər Bağirovun qəbuluna düşə bildim. Onun ilk sualı

bu oldu:

-Felyetonu özün yazmısan, yoxsa rayonun birinci katibi və ya ispalkomun sədri yazdırıb? Faktları özün yoxlamısanmı?

Mən cavab verdim:

-Bəli, yoldaş Bağirov, faktları özüm yoxlamışam. Qədimdən qalmış boş binaya 120 ton kartof yığılmışdı. Binanın üstündən su düşmüş, kartof tamamilə çürümüşdür. Çürümüş kartof cədvəllə kolxozçulara paylanıb deyə qeyd olunmuşdur. Gecəykən 120 ton kartofu Xoşbulağın Əyri çayına tökmüşdülər. Çayın gücü çatıb kartof tompalarını yerindən oynada bilməmişdir. Rayon inzibati orqanları bir saat müddətinə bu faktın doğruluğunu sizə çatdırı bilərlər.

Mircəfər Bağirov qəzetin hər sətrinin altından qırmızı xətt çəkmişdi.

O, diqqətlə, ciddiyyətlə gözümün içinə baxıb dedi:

-Get, tutmazlar.

Məni liftlə aşağı endirdilər. Düzü, qorxdum, lakin sənədləri təqdim etdiyim pəncərəni görüb sevindim. Mənə 800 manat pul verdilər, yanıma milis nəfəri qoşdular. Onunla bir yerdə iki dəfə çörək yedik. Qatar növbətçisinə məni tapşırıb dedi:

-Bunu Gəncədə dəmiryol milisinin rəisinə təhvil verərsən.

Milis rəisinin otağına daxil olduqda o, mənim üstümə qışqırdı:

-Sən hardasan? Daşkəsəndən iki milis nəfəri-Həbib Sanıyev, Abdulla Çanaxçılı iki gündür vaqonlarda səni axtarırlar.

O, bəlkə də məni vurmağa hazırlaşdı. Bağirovun verdiyi kağızı görüb ona üç dəfə baş əydi və dedi:

- Cavan oğlan, səni Daşkəsən rayonuna özüm maşınla aparmalıyam.

Rəis Eyvaz Həsənov mənə dedi ki, bəlkə bu milis işçiləri də bizlə gedə? Mən qəti etiraz etdim:

-Elə biləcəklər ki, məni onlar tutub gətiriblər.

Biz Daşkəsən rayon mərkəzinə çatanda plenium iclası gedirdi. Həmin pleniumda raykomun birinci, ikinci, üçüncü katiblərini və isplakomun sədrini işdən çıxardılar, prokurorun, milis rəisinin yerini dəyişdilər. Mənim haqqımda qərar belə oldu ki, ali məktəbə qayıtsın, təhsilini davam etdirdsin və ona xüsusi qayğı göstərsin.

Doğrudan da, ali məktəbdə xüsusi qayğı gördüm. Azərbaycan dili və ədəbiyyat qrupuna sinif nümayəndəsi təyin olundum. Məni institut qəzetinə redaktor təyin etdilər. Lakin, o vaxt qəzet səhifə-səhifə makinada yazılırdı, redaktora maaş verilmirdi. Buna baxmayaraq, institutun

ictimai həyatında fəal iştirakımla qürur duyurdum.

...Ali məktəbdə qız bəyənib sevmək heç ağılıma da gəlmirdi. Məqsədim yaxşı oxumaq, bir qəzetçi kimi yetişmək idi. Səhərlər birinci növbədə dərse gəlirdim, ikinci növbədə şəhərin sənaye müəssisələrindən analitik məqalələr, reportaj və oçerklər yazmaqla məşğul idim. Qəzetlərdən və radiodan aldığım qonorarlar mənim ehtiyacımı ödəyirdi.

...Hər gün səhər-səhər dərse gələndə üç tələbə qız da mənlə eyni yolu gəlirdilər. Bu üç qızdan biri hey öskürürdü. Mən tələbə yoldaşım Fatmaya dedim:

- O qızın öskürməsi hey davam edir. Sonra göy öskürəyə çevrilər. Nəticədə ciyər xəstəliyi tapar. Mən dağ çiçəklərindən verim o qıza çay dəmlə, xəstəliyi çıxıb getsin.

Fatma gülə-gülə cavab verdi:

- Sədnik, o qız xəstə deyil, o sənə rişxəndlə, istehza ilə öskürür. Ona deyiblər ki, guya sən onu istəyirsən.

Mən soruşdum ki, qızın adı nədir? Dedi Kifayətdir. Mən “Göy öskürək” adlı bir hekayə yazdım. Hekayə bu sonluqla tamamlanırdı:

“Aşıq olanlar axırda Kərəm olurlar,
Göy öskürəyə tutulanlar axırda vərəm
olurlar.”

Mənə dedilər ki, İnstitut Partiya
Komitəsinin katibi Hidayət Abdullayev səni
çağırır. Mən içəri daxil olarkən Kifayəti
katibin otağında gördüm. Hidayət
Abdullayev çox ciddi və təmkinli bir şəxs
idi. O üzünü mənə tutub dedi:

- Sədnik, mən səni tərbiyəli bir oğlan
kimi tanıyıram, sənə yaraşarmı bu qız haqda
götürüb qəzetdə yazı yazasan?

Mən cavab verdim:

- Hörmətli Hidayət müəllim, mən bədii
əsər, heç kəsə ünvanlanmayan hekayə
yazmışam. Bu qızın adı nədir?

Qız yerindən dilləndi:

- Kifayət.

Mən dərhal onun sözünü kəsib cavab
verdim:

- “Göy öskürək” adlı hekayədəki
qəhrəmanın adı Kifayət deyil, Nəhayətdir.

Qız dedi:

- Nə fərqi var, sizi hər görəndə öskürən
mənəm.

Hidayət müəllim soruşdu:

-Sən Sədniki görəndə nə üçün
öskürürdün?

Qız dedi:

- Mənə demişdilər ki, o məni istəyir.

Hidayət müəllim:

- Qız, Sədnik öz dili ilə sizə bir söz deyib, deməyib?

Qız dedi:

- Yox, deməyib.

Hidayət müəllim gülə-gülə dedi:

-Qız, çıx get. Sədnik nə vaxt öz dili ilə sənə söz deyər, gəlib bizə deyərsən.

...Dördüncü kurs gəlib çatdı, Nazirlik tərəfindən təyinat aparılırdı. Yoldaşlarımın hərəsinin bir rayona təyinatı verilirdi. Nazirliyin nümayəndəsi bildirdi ki, rayonlarda redaktorlara böyük ehtiyac olduğundan Sədnik Paşayevə bir neçə rayona redaktor getməsinə dəvət gəlmişdir. Mən onlara bildirdim:

-Hansı rayonda mənə yaşamağa ev verəcəklərsə, ora gedəcəyəm. Nənəm Daşkəsən rayonunda yaşayır. Orada mənə ev versələr, həmin rayona redaktor getməyə hazıram.

Məni Daşkəsən rayon qəzetinə redaktor təyin etdilər və üç göz otaq verdilər. Rayonda heç bir şöbə müdirinin maşını yox idi. Zülfüqar adlı bir kişi atları saxlayırdı. Kəndlərə getmək istəyərkən atı yəhərləyib

idarənin qabağına gətirirdilər. Bir gün raykomun birinci katibi məni kabinetinə çağırıb dedi:

- Sədnik Paşayev, səni gələndən bəri izləyirəm, çox tərbiyəli oğlansan, rayonumuza Gəncədən bir qadın baş baytar həkimi gətirmişəm. Mən heç kəsə etibar edib həmin qadını kolxozlara göndərmirəm. Mənim sürücüm ilə Almaz xanımı Güney kənddəki Lenin kolxozunun fermasına apar.

Mart ayı idi, bütün yer buz idi. Buzlu yolla döş yuxarı çıxanda Almaz xanımın ayaqqabısının bir dabanı qopdu. Sürücüyə pul verib Məmmərza adlı dükançının yanına göndərdim. O, bir neçə qaloş götürüb fermaya gəldi. Öz ayaqqabılarını qaloşla dəyişən Almaz xanım dəbdə olan palto ilə qaloşun bir-birinə yaraşmadığını görüb öz qaloşuna heyrlə baxırdı. Mən dedim:

-Almaz xanım, sənin bu gününə yadda qalan bir şeir yazardım. Qorxuram katibə xəbər verəsən.

Almaz xanım dedi:

-Qorxma, yaz. Katibə demərəm.

Kağız-qələm çıxarıb bədhətən aşağıdakı qoşmanı yazdım:

Martin on beşində gəldin fermaya,
Baxdınmı, necədi mal, Almaz xanım.
Bizim yerdə üskükdaban əlverməz,
Çətindir, yıxacaq yol, Almaz xanım.

Alma yanaqlısan, can alan qaşlı,
Səni görən kimi xəyalım çaşdı.
Üstündən kəlağay, altından saçdı,
Yel vurub dağıdar tel, Almaz xanım.

Durnalı, Qaşqaçay qışda qar olur,
Yazda çiçəklənir, lələzar olur.
Sədnikin bu şeiri yadigar olur,
Sən bizim ellərdə qal, Almaz xanım.

Şeirin bir surətini Almaz xanım, bir surətini də Məmmərzə (əsl adı Məmmədrzadır) köçürüb götürdülər. Məmmərzə ömründə şeir yazmayan, natamam orta təhsilli bir ticarətçi idi. Şeirin son misrasında bircə sözü dəyişmiş, yəni, sonda Almaz xanım yox, Almaz bacı sözünü işlədərək dərələrə səs salmışdı ki, Almaz xanıma təzə şeir qoşmuşam.

Rayona gəldik, Almaz xanım dedi:

-Siz gözləmə otağında oturun, katibə bildirim ki, necə gedib-gəldik.

O, vədinə xilaf çıxaraq şeiri katibə oxumuşdu. Katib məni otağına çağırırdı və qeyzlə əlini stola vurub dedi:

- Mən də bunu bir abırlı gənc hesab etmişəm, sən demə, bu, gözəl-göyçək qadın axtarırmış ki, şeir qoşsun.

Sonra ciddi şəkildə mənə dedi:

-Partbiletin üstündədimi?

Mən dilləndim:

- Siz partbiletini neyləyirsiniz?

- Səni partiyadan çıxardacağam.

- Sizin bircə ona gücünüz çatmaz.

Partbiletini mənə partiyaya qəbul bağlı olanda Mir Cəfər Bağirov verib. Nəticədə, kimin partiyada qalıb-qalmadığı aydınlaşar.

...Yenə bir gün atla Xoşbulaq tərəfdən gəlirdim, indiki Dağ dəryaçasının yerində qədimdən qalma bir dəyirman yeri vardı. Burada qollu-budaqlı bir söyüd ağacı bitmişdi. Çobanlar günorta vaxtı qoyunları həmin söyüdüün kölgəsinə yığardılar, özləri isə günorta fasiləsinə oturardılar, gah da tütək çalib rəqs edərdilər. Mən söyüd ağacının yanında insan yığını gördüm, atımı o tərəfə sürdüm. Məşhur arxeoloq İsaq Cəfərzadənin rəhbərliyi ilə 12 nəfər gənc burada qazıntı aparırdı. Nədənsə, burada hamını pərişan gördüm. Səbəbini soruşdum. Qocaman

arxeoloq İsaq Cəfərzadə mənə izah etdi ki, ümidim bura idi, buradakı kurqanlardan da yadellilərin sümükləri, silahları, digər əşyaları çıxdı. Mən dedim:

-Hörmətli İsaq müəllim, buna görəmi bikefsiniz?

-Bəli.

- Şükür Allaha ki, belə olub. Əgər bir anlığa Azərbaycanı bir bədənə bənzətsək, yadellilər o bədənin ayaqlarını tapdalamışlar. Lakin, heç bir zaman onun başına əl vura bilməmişlər. Bu ölkəyə basqın edən yadellilər düzəngahlarda qələbə çalsalar da, dağların ətəklərində ya qarda, buzda donmuşlar, ya da aclıqdan dağların başına göz dikərək can vermişlər. Düzəngahlarda, akademik Məmməd Arif demiş, yadellilərin atlarının nalları daşlarımızı yaralamış, qanı torpağa sızmışdır. Yadellilərin atları sularımızı bulandırmış, bulaqlarımızın gözündən içmişdir. Lakin, uca dağlarımıza həsrətlə baxa-baxa can vermişlər.

İsaq Cəfərzadə məndən soruşdu ki, nə işdə işləyirsən?

Bildirdim ki, rayon qəzetinin redaktoruyam. O, dedi:

-Tarlalara peyin daşımaq haqqında qəzetə məqalə yazanlar tapılar. Gəl, qoşul bizim arxeoloqların dəstəsinə, dünəndən bəri bax, bu gənclərdən heç biri mənə təsəlli verməmişdir.

Cavab verdim:

-Mənim folklora aid mərkəzi qəzet və jurnallarda çox yazılarım çıxıb.

Böyük alim bildirdi ki, Bakıya çatan kimi akademik Həmid Araslıya və professor Məhəmməd Hüseyn Təhmasibə mənim haqqımda məlumat verəcək.

Ak.Həmid Araslı

Prof.M.H.Təhmasib

İsaq Cəfərzadə sonra soruşdu:

-Sən evlisən, ya subay?

Verdiyim cavab da onun xoşuna gəldi:

-Mən gecə-gündüz oxumaqla, elmimi başa vurmaqla məşğul idim. Həm də iqtisadi

imkanım yox idi ki, kimisə sevib ad eləyəm. İndi isə elə qız axtarıram ki, onu həqiqi mənada sevim.

...Yaz ayları idi. Atla Xoşbulaqdan keçib Qabaqtəpəyə getməli idim. Adına Ağbulaq da, Daşbulaq da deyilən bir bulaq vardı. Atla keçəndə gördüm ki, qoşa hörükləri suya tökülmüş bir qız bulaqdadı. Mən ondan su istədim. Parçı su ilə doldurub mənə uzatmadı, bir daşın üstünə qoydu. Mən soruşdum:

- Sizin valideyniniz harada olur?

Bulaqdan 30-40 metr uzaqda olan bir qadını göstərüb dedi:

-Bax, o mənim anamdı.

Mən atı qadının bərabərinə sürüb dedim:

-O bulaqdakı qız sizindirmi? Axşam ona elçi göndərəcəm.

Arvad əlini üzünə çəkdi. O zamanlar mən bığ saxlayırdım. Qadına təccüblü gələn o idi ki, deməli, bu bıqlı-saqqallı kişi səkkizinci sinif şagirdinə elçi göndərəcək?

Elə həmin axşam prokuror Şükür Məmmədovu, raykomun üçüncü katibi

Heydər Məmmədovu, raykomun təşkilat şöbəsinin müdiri Kazım Mehdiyevi, Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Salman Uğurluyevi elçi göndərdim. Qızın anası:

-Qadanız alım, bir bıqlı-saqqallı kişi də səkkizinci sinif şagirdinə elçimi göndərər?-dedi.

Qızın əmisi məni yaxşı tanıyırmış. O deyir:

-Ay yengə, ərin müharibədə qalıb, sən o qızı oxudası deyilsən. Elçi göndərən oğlan əsl ziyalıdır. Bax, bu elçi gələnlər mənim sözümü səmimi qəbul edirlər. Onların evdə ərə gedəsi qızları var. Bu elçi göndərən oğlan onların hansının qızını istəsə verərlər, hələ üstəlik toylarını da özləri edirlər.

Qadın bu sözlərdən sonra razılıq verir.

Mən o qızı bulaqda görərkən duyğulandım və aşağıdakı şeirimi yazdım:

Ay qız, gözlərini süzdürmə yana,
Baxdıqca canımı alar, öldürər.
Desələr ki, səndən mənə yar olmaz,
Dərdin ürəyimdə qalar, öldürər.

Lalələr asılmış gül yanağından,
Görsə arı çəkər bal yanağından.

Tökülmüş saçların solu-sağından,
İlantək adamı çalar, öldürər.

Sədnik, nə hüsnü, bu nə camaldır?
Şirin bir rüyadır, yoxsa xəyaldı?
Baxışı aqlımı başımdan aldı,
Atar ümmanlara, salar, öldürər.

Bu şad xəbəri eşidən Leyli nənəm məni
Pirsultan dağına qaldırdı. Babamın ocağını
ziyarət etdim, el öpən daşından öpdüm.
Nənəm dedi:

- Sədnik, sən sarıdan arzuma yetdim.
Sənə əsl şairlik bu gün veriləcək. Gəl, bu gün
Pirsultan pınarından (bulağından) doyunca iç.

Babamın Pirsultan pınarından doyunca
içdim və bir kənara çəkilib aşağıdakı şeirimi
yazıb tamamladım:

Suyun şərbət, suyun baldı,
Baldı, Pirsultan pınarı.
Daşların mərcandı, ləldi,
Ləldi, Pirsultan pınarı.

Qayaların bir xəyaldı,
Qartalların qanad çaldı.
Çəmənlərdə gözüm qaldı,
Qaldı, Pirsultan pınarı.

Ay bulaq, yolların güldü,
Sonaların suya gəldi.
Sular ördək, qazla doldu,
Doldu, Pirsultan pınarı.

Bu nə görüş, nə vüsaldı,
Köynəyi lalədən aldı.
O qız ürəyimi çaldı,
Çaldı, Pirsultan pınarı.

Nənəm, sən deyənlər oldu,
Sədnikə yadigar qaldı.
Pir Abdaldan payın aldı,
Aldı, Pirsultan pınarı.

Nənəm şeirə diqqətlə qulaq asdı, sonra
məni bağrına basıb dedi:

- Sədnik, sənin aldığın adi qız deyil, mə-
ləkdi mələk. Onun ala gözləri, qoşa hörükləri
bir dünyadı. Xoşbəxtliyə bax, taleyin yazısına
bax, Səfurənin özü də Pirsultan soyuna
mənsubdur.

Mənim xəyalımda bu gənc qızdan başqa
heç nə yox idi. Qəlbimdən yeni-yeni
nəğmələr pərvazlanırdı:

Ay sarı qız, sarım qız,
Dağlarda ağ qarım qız.
En gəl Daşlıbulağa,
Gəl səni aparım, qız.

Pirsultan dağında güneyə səpələnmiş
bənövşələri görəndə qəlbim cuşa gəldi.
“Bənövşə” şeiri nişanlandığım günlərin
yadigarıdır:

Zirvəsi buluda dəyən dağların,
Ətəyində göz açmışam, bənövşə.
Pirsultanda bir cığır da mənimdi,
Ağyoxuşda iz açmışam, bənövşə.

Buz bulaq başında, on beş yaşımda,
Bir gözələ söz açmışam, bənövşə.
Çoxları sözünü payız-qış deyib,
Mən sözümü yaz açmışam, bənövşə.

Neynəyim ki, mən də yara dərdimi,
Sənin kimi tez açmışam, bənövşə.
Sən nələr çəkmişən bütün el bilir,
Mən dərdimi az açmışam, bənövşə.

...O dövrdə təzə gəlinə dəbdə olan paltar, ayaqqabı tapmaq çətin idi. Mən Səfurəni götürüb Gəncəyə gətirdim. Neçə don, əmək, kofta, ayaqqabı sifariş verdim. Lakin, vaxtında rayona qayıda bilmədik. Həmin gecə tələbə dostumun evində qaldıq. Səhər tezdən qızı apardım, lakin anası yaxın durmadı. Səfurənin isə kəbin üçün yaşı çatmırdı. Ona görə də Zümrüd xalaya yalvarıb dedim:

-Qız mənim yanımda qalsın, qohum-əqrəbaya bildir ki, qız mənə qulluq edir.

Səfurə tez-tez zəng çalırdı ki, mən evdə tək qala bilmirəm, darıxıram. Dərhal Leyli nənəmi kənddən rayona gətirdim. Yenə də zəng çalırdı ki, evdə darıxıram. Mən makinaçı qıza tapşırıdım ki, ona yazı yazmağı öyrət. Beləcə səhərlər makinaçı qızın yanına yazı yazmağı öyrənməyə gəlir, şeir dərnəklərində iştirak edirdi. İşdən sonra isə onu axşam məktəbinə oxumağa aparırdım. Leyli nənəm ona qəribə hadisələr danışdı.

Vaxt çatdı, səssiz-səmirsiz bir toy mərasimi təşkil etdim. Lakin, bu mənim ürəyimdə bir nisgil qaldı. Gəncədə fayton tutdum, çalğıçı əyləşdirdim, özümüz də yanaşı oturduq. Bir neçə dəfə Bağmandan vağzala, vağzaldan Bağmana səs saldım. Tanıyanlar əl eləyirdilər: “Şair Sədnikin toyudur”. Xışma ilə gənc oğlan və qızların üstünə konfet, noğul yağıdırırdım. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada əsl xoşbəxtlik toyu mənimkidir.

...Bir gün ispalkomun sədri Salman Uğurluyev zəng çalıb dedi:

- Sədnik müəllim, sabah istirahət günü raykomun birinci katibi Qəhrəman Dünyamalıyevlə, prokuror Şükür Məmmədovla Xoşbulaqdan yuxarıda, Tavaxlı bulaqda istirahətdə olacağıq. Dünyamalıyevin arvadı xahiş edir ki, Sədnik müəllim nişanlısı ilə bərabər gəlsin.

Biz, təxminən, saat 12-də Tavaxlı bulaqda olduq. Qoyun kəsildi, bir tərəfdə kabab çəkilir, digər tərəfdə arvadlar dolma bükürdülər. Hamısı Səfurəni görüb:

-Əhsən, Sədnik müəllim, gözəl qız almısan. Nişanlının nə gözəl ala gözləri, uzun hörükləri var-dedilər.

Səfurə xanım gül-çiçək dərə-dərə bizdən xeyli uzaqlaşdı. Salman Uğurluyevin arvadı Maya xanım bizim nəsil-soyumuza daha yaxın idi. Səfurə xanımın yanından qayıdan Maya xanım üzünü mənə tutub dedi:

- Yetirənə bir lağlağı eləyirsən, şəbədə qoşursan. Zalım balası, institutdan bir qız seçib alaydın. Rayonda nə çox həkim, müəllim, birini alaydın, bu ki, tamam uşaqdı. Sənin Səfurə xanımın o vəziyyətdə məclisə gəlsə hamının gülüşünə səbəb olacaq. Get, onun çiçəklərdən hördüyü boyunbağılarını aç, saçlarına hördüyü inciçiçəklərini qopar, yerə tök.

Mən Səfurə xanıma bu vəziyyətdə görəndə dəhşətə gəldim, saçlarından öpüb, könlünü alaraq dedim:

- Səfurə xanım, sən balaca qız deyilsən, sən bir evin gəlinisən.

O, çiçək boyunbağılarını qoparıb atdı, inciçiçəklərini hörüklərindən bir-bir qopartdı. Səfurə xanım o qədər qəmli idi ki, elə bil onun birdən-birə çiçəkli dünyası gözü görə-görə məhv olmuşdu. Hamı bu pərişanlığı görüb mənim üstümə sual yağdırmaq istəyirdi. Həm Səfurə xanımın könlünü almaq, həm də məclisdəkiləri duyğu-

landırmaq üçün təzəcə vərəqə köçürdüyüm
“İnciçiçəyim” şeirimi oxudum:

Səni bir gözəlin əlində gördüm,
Ay inciçiçəyim, inciçiçəyim.
Qoşa hörüyündə, telində gördüm,
Ay inciçiçəyim, inciçiçəyim.

Yağmısan çəmənə ağ yağış kimi,
Göründün gözümə bir ağ quş kimi...
Pünhan xalısında ağ naxış kimi¹,
Ay inciçiçəyim, inciçiçəyim.

¹ Molla Cümə sevgilisinin adını qaynatasından qorxaraq İsmi Pünhan qoyur. Molla Cümə İsmi Pünhana rəngarəng şeirlər yazanda qız da Molla Cümənin duyğularına cavab olaraq İsmi Pünhan xalısı toxuyur. İnciçiçəyi ilə bəzənmiş Şəkinin Ağgöz xalısı çox məşhurdur. Şeirdə həmin İsmi Pünhan xalısına işarə edilir.

Ağ güllər içində sən bir incisən,
Gözümdə, könlümdə sən birincisən.
Sədnik yüz inciyər, sən bir incisən,
Ay inciçiçəyim, inciçiçəyim.

...Raykomun birinci katibini dəyişdilər. Konfransdan sonra təzə birinci katib bizi, yəni, katibləri, ispalkomu, prokuroru, redaktoru qonaqlığa dəvət etdi. Təzə birinci katib ayağa qalxıb nitqə başladı:

- Eşidin və agah olun, mən bundan əvvəlki katiblərdən deyiləm. Kim yerindən dəbərsə, özündən küssün. Mənim vaxtında heç kəs intriqa apara bilməz.

Özümdən asılı olmayaraq dodağım qaçdı, gülümsündüm. Birinci katib Xəlifə İbrahimov əlini stola vurub dedi:

-De görüm, nəyə gülürsən?

-Yoldaş katib, intriqa Qoşqar dağından bağıra-bağıra gəlmir ki, qabağına kimisə göndərəsən, geri qaytara. İntriqa elə şeydir ki, bir də baxırsan, sahili görünməyən bir dənizdə çırpınırsan.

Katib dedi:

- Mən sizi tanıyıram.

- Mən də sizi yaxşı tanıyıram. Şamaxının birinci katibi Səmədov sizi ikinci

katiblikdən uzaqlaşdırmaq üçün tərifləyib
Daşkəsən rayonuna birinci katib göndərtirdi.

Məclisi tez yekunlaşdıran birinci katib:

- Görüşərik! -dedi.

O zaman Azərbaycan Mərkəzi
Komitəsinin təbliğat-təşviqat şöbəsinin
müdiri Sərvər Aslanov idi. Xəlifə İbrahimov
səhər tezdən ona zəng çalıb xahiş edir ki,
bizim redaktorun yerini dəyişin. Sərvər
Aslanov deyir:

- Xəlifə müəllim, təsərrüfatla məşğul
olmamış Sədniklə başladın? Yaxşı işləyərsən.
Xəlifə müəllim, Sədnik Paşayevin iş
təcrübəsini respublikada yaymaq üçün biz
qərar qəbul etmişik. Sədnik Paşayevin yaxşı
iş təcrübəsi respublika qəzetlərinin
səhifələrində işıqlandırılır. Sədnik Paşayev
qoy sonraya qalsın. Daşkəsəndə kənd
təsərrüfatını qaldırmaq üçün möhkəm işə
başlayın.

Səhər tezdən birinci katib məni yanına
çağırıb dedi:

- Sərvər Aslanovla sizin haqqınızda
ətraflı söhbət etdim. Mən sizi tamamilə başa
düşdüm, sizinlə işim yoxdur.

Doğrudan da, bir neçə ay Xəlifə
İbrahimovla dostluq şəraitində işlədik.

...Bir gün şəhər sovetinin sessiyası idi. İclası Xəlifə İbrahimov aparırdı. O dedi:

- Deputat Səkinə xanım, doğrudan da, kişi kimi qadındı. Mən məsləhət görürəm onu şəhər sovetinin sədri seçək. O, həm də abadlıq işləri ilə dərinədən məşğul olar.

Səkinə xanımın heç orta təhsili də tamam deyildi. Onu “kişi kimi adam” adlandırmaqdan başqa, dilə gələcək başqa söz yox idi. Ayağa qalxıb dedim:

- Yoldaş İbrahimov, Səkinə xanım, doğrudan da, kişi kimi adamdırsa, ona bir arvad da əlaq sərbəst olsun, şəhərimizi abadlaşdırsın.

Mən gördüm ki, bu söz sessiyaya pərtlik salacaq. Sözümlü davam etdirərək dedim:

-Bir deputat kimi təklif edirəm ki, Səkinə xanım şəhər sovetinə sədr seçilsin.

Katib dedi:

- Redaktor danışanda, bax, belə danışar.

Kəlbəcər rayonu

...1961-ci ildə folklor inciləri toplamaq
üçün Kəlbəcərə getdim.

Nadixanlıda
Aşıq Hüseynin qona-
ğı oldum. Sonra Ağ-
dabana gedib Dədə
Şəmşirlə görüşdüm.

Aşıq Şəmşir və Sədnik Paşa Pirsultanlı

Aşıq Şəmşirdən atası Dəmirçidamlı
şair Qurbanın şeirlərini yazıya alıb Zod yolu
ilə Göyçəyə aşdım.

Göyçənin kəndlərində olan ağsaqqallardan, ağbirçəklərdən qiymətli folklor nümunələri topladım. Miskin Abdalın ocağını ziyarət etdim. Oradan Hollavar-Pəmbəyə gəldim.

Bu məni qane etmədi. Miskin Abdalın həyatı haqda dəqiq öyrənmək məqsədilə Dağıstanda-Miskincədə oldum. Onun həyat və yaradıcılığı ilə qismən də olsa tanış ola bildim. Öyrəndim ki, Miskin Abdal yayın ortasında vətənə qayıdarkən dağlarda qarçovğun başlayır və o iki oğlunu itirir. Bu müsibətlə bağlı “Dağlar” şeirini yazır. Bu şeir özündən sonra yaranan bütün “Dağlar” şeirlərinin anasıdır:

Məğribdən məşriqə səf çəkib durub,
Qüdrətdən çəkilib baş-başa dağlar.
İtaət boynuna həmayıl vurub,
Misli-pəsənd, xotkar, xan, paşa dağlar.

Baxıb hökmü yey, dal dürey dükafa,
Gah kükrəyib, gah gəlirsən insafa.
Dey peykarə çəkib, bəyazil əffafə,
Pərvərdin geydirir qumaşa dağlar.

Ağ çeşmənin sərindən car eylər seli,
Yaşıl tirmə qurşar alaca beli.
Zabitə kölgəsi, Dağıstan yeli,
Sədrin səfasıdı həmişə dağlar.

Dağıstan dağları

Nəhs illərdən satın aldın nəhs günü,
Çağırdın dumanı, tökdün çiskini.
Gözü yaşlı qoydun Cüda Miskini,
Eylə gülə-gülə tamaşa, dağlar.

Miskincə qəbristan-
lığında Miskin Abdalın
oğlanlarından birinin qəb-
rinin baş daşı 2 metrden
hündürdür. Bu daş öz qib-
ləsindən çıxaraq yönünü

Azərbaycana tərəf çevirmişdir. Mən orada
doyunca ağladım və aşağıdakı şeirimi
yazdım:

Gəzə-gəzə, ay Miskincə dağları,
Elə bilmə gül dərməyə gəlmişəm.
Şair Miskin saldı bir vaxt yurd burda,
Həmin yurdu mən görməyə gəlmişəm.

Bu dağlarda itkin düşüb qardaşı,
Abdaloğlu az tökməyib göz yaşını...
Vətən sarı əyilib o başdaşı,-
Qibləsinə döndərməyə gəlmişəm.

Ağ yağışlar şölə saçsın qoy burda,
Miskinimdən çox nişanə say burda...
Sədnik deyər, mən bu yurddan o yurda,
El müjdəsi göndərməyə gəlmişəm.

...1970-ci il martın 4-ü idi. Bakıda Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda namizədlik dissertasiyama müdafiə edirdim. Müdafiə yarıya çatanda müdafiə şurasının sədri professor Mirzəağa Quluzadə telefonun dəstəyini qaldırıb dedi:

-Dissertantımız Sədnik Paşayev barədə jurnalist həmkarları Gəncədən Mərkəzi Komitəyə teleqram vurublar.

Mərkəzi Komitənin ideoloji işlər üzrə katibi Cəfər Cəfərov zəng vurub bildirdi ki, müdafiəni dayandırın, məsələni aydınlaşdırmaq. Şura üzvlərindən xahiş etdim ki, məni gözləyin. Tələsik Mərkəzi Komitəyə getdim.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev cənabları Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə yenicə birinci katib gəlmişdi. Mən Daşkəsəndə çıxan “Yeni Daşkəsən”, Kəlbəcərdə çıxan “Yenilik”, Goranboyda çıxan rayonlararası “Mübariz

qəzetlərində redaktor işlədiyimdən əlimdə vəsiqə var idi. İdeoloji şöbə ilə əlaqə yaradıb Heydər Əliyev yoldaşın qəbuluna düşdüm. Heydər Əliyev yoldaş məndən soruşdu:

-Nə məsələdi?

Mən bildirdim:

-Ata-ananın ilk övladıyam. Atam müharibəyə gedib qayıtmadı. Məni nənəm böyütdü. Mən öz biliyimlə ali məktəbə daxil oldum. İnstitutu bitirəndən sonra bir neçə rayon qəzetlərində redaktor işlədim. Aspiranturanı bitirib Göyçə-Kəlbəcər aşırıq mühitindən dissertasiya yazdım. Bu gün mənim namizədlik dissertasiyamın müdafiəsi idi. İdeoloji işlər üzrə katib Cəfər Cəfərov yoldaş zəng edib mənim müdafiəmi dayandırdı. Bildirdi ki, Gəncədən jurnalist yoldaşlarım teleqram vurublar. Yoldaş Əliyev, dəfələrlə Mərkəzi Komitənin bürosundan keçmişəm. Şəxsiyyətim bəllidir. Dissertasiyamı özüm yazmışam. Müasir dünyamızda məhşur folklorşünaslardan-Qazaxıstandan akademik Rəhmanqul Berdibayev, Türkmənistandan Bayməhəmməd Karriyev dissertasiyaya müsbət rəylər göndərmişlər. Azərbaycanın məhşur folklorşünası Məhəmməd Hüseyn Təhmasib elmi rəhbərimdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev dilləndi:

-Rəhbəriniz Təhmasib müəllimdir?

Mən cavab verdim:

-Bəli. Akademik Həmid Araslı da birinci opponentimdir.

O, mənə qətiyyətlə dedi:

-Özünü elmi şuraya tez çatdır. Əsərinin müdafiəsində inamla, təmkinlə dayan. Heç kəs sənə mane ola bilməz.

Mən elmi şuraya çatanda gördüm ki, akademiyanın vitse-prezidenti akademik Məmməd Arif Dadaşzadə, Mərkəzi Komitənin elm və məktəb şöbəsinin müdiri Əli Məmmədov da burdadır.

Dissertasiyanın müdafiəsi yarıdan keçmişdi. Mən dissertasiya haqqında ətraflı məlumat vermişdim. Rəhbərim M.H.Təhmasib çıxış edib qurtarmışdı. Hörmətli opponentlərimizin suallarına cavab vermişdim. Təkcə qalırdı ki, şura üzvlərinin və dəvət olunmuşların suallarına cavab verim.

Həyəcanlı olduğum üçün suallara sərrast və kəskin cavablar verirdim. Müzakirələr qurtardı. Səs hesablayıcı komissiya müəyyənləşdirildi. Səsvermə başlandı.

Mən yerimdə oturarkən həyat yoldaşım Səfurə xanım dedi:

-Sədnik, sən mülayim adamsan. Bəs nə üçün sual verən şura üzvlərinə və dəvət olunmuşlara elə kəskin cavablar verirdin? İncimə, inanmıram sənə səs versinlər.

Hesablayıcı komissiyanın sədri, professor Nazim Axundov tribunadan dedi:

-Sədnik, səni təbrik edirəm. Dur, şura üzvlərinə minnətdarlığını bildir. Onlar yekdilliklə sənə səs veriblər.

Nazim Axundov mən tələbə olarkən bizim institutun rektoru idi. Məni yaxşı tanıyırdı. Ona görə də “Sədnik” deyə tələbəsi kimi müraciət etdi.

Mən xəyalımda, beynimdə Heydər Əliyevin obrazını yaradırdım. Düşünürdüm: “Mən bu millətini sevən şəxsə nə ad verim?” Qəlbindən bir səs gəldi: “Milləttac!”. Şeirimin ilk misraları belə düzümləndi:

Millətin tacısan, adın Milləttac,
Bir nurlu günəşsən, göz ona möhtac.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev

Mən məqam axtarırdım ki, Ulu öndərimizlə görüşüm, ona öz minnətdarlığımı bildirim.

...1970-ci il idi. Xəbər tutdum ki, Ulu öndərimiz səhər Gəncədə, inzibati binanın qabağında zəhmətkeşlərlə görüşəcək. Mən izdihamı yara-yara lap qabağa gəldim. Heydər Əliyev cənablarına tərəf yerləş etdim. Tanmadığım mülki geyimli adamlar məni dayandırdılar. Sən demə, həssas və diqqətli olan Heydər Əliyev cənabları bu mənzərəni seyr edirmiş. İşarə etdi ki, onu buraxın gəlsin.

Salamlaşandan sonra dedim:

-Yoldaş Heydər Əliyev, mən sizə öz minnətdarlığımı bildirməyə gəlmişəm. Siz mənim müdafiəmi dayandıрмаğa qoymadınız. Mən Moskvadan ali attestasiya komissiyasından təsdiqimi aldım, elmlər namizədi kimi müsabiqə yolu ilə ali məktəbə müəllim getdim.

Ulu öndərimiz gülə-gülə dedi:

-Mən sizi görən kimi tanıdım, dediklərinizin hamısından xəbərim var.

Sonra üzünü Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibinə tutub dedi:

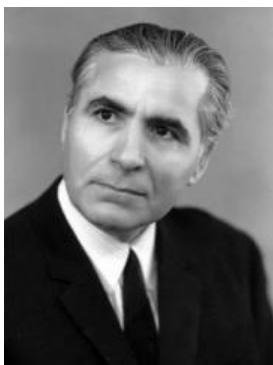
-Mən bu gənc alimin imzasını qəzet və jurnallarda tez-tez görürəm. Siz belə istedadlı gəncləri qoruyun. İşləmələrinə şərait yaradın.

Mən bu qətiyyətli, uzaqgörən rəhbərin
qayğıkeşliyinə heyran qaldım.

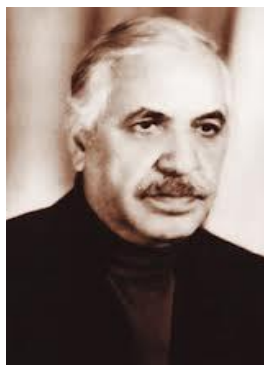
Həmin gündən bu xeyirxah insanı
qəlbimdə yaşadıram, ona böyük ehtiram
bəsləyirəm və “Allah rəhmət eləsin!”
deyirəm.

...Yay vaxtı Əli Tudə və Balaş Azəroğlu
Xoşbulaq yaylağına qonaq gəlmişdilər. Bir
məclisdə hərəsi bir şeir oxudu.

Təklif etdilər ki, mən də bir şeir
oxuyum. Mən həmin məclisdə “Xoşbulağa
gəl” şeirimi oxudum:

Əli Tudə

Balaş Azəroğlu

Loğman təbiətdən şəfa istəsən,
Dolan, Xoşbulağın yaylağına gəl.
O Qoşqar çayının sol sahilinə,
Narzan bulağının qaynağına gəl.

Qırxbulaqda su iç, Göyyurdu dolan,
Cənnət dedikləri yalandır, yalan.
Koroğlular qüdrətindən güc alan,
Dumanlı dağların qucağına gəl.

Sədnik, yurdum tamaşadır, tamaşa,
Dağ var uzaq, dağ var yaxın, döş-döşə.
Alar səni öz qoynuna göy meşə,
Zivlən dərəsinin ayağına gəl.

Əli Tudə məndən soruşdu:

-Sədnik müəllim, gəncliyində Xoşbulaq
haqqında daha hansı şeiri yazmısan,
aşıqlardan birini çağır ifa eləsin.

Mən Aşıq Teymuru çağırdım. O da
Xoşbulağa həsr etdiyim “Görmüşəm” şeirini
oxudu:

Loğmanın gəzdiyi şəfa otunu,

Hoşbulağın yaylağında görmüşəm.
İskəndər axtaran abı-həyatı,
Onun Kövsər bulağında görmüşəm.

Gəzənlər qocalmaz bu gülüstanı,
Gül-çiçək bürüyüb tamam hər yanı.
Şah İsmayıl itirdiyi ceyranı,
Mən Qoşqarın ayağında görmüşəm.

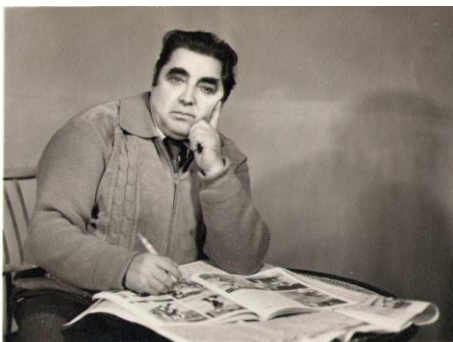
Dağlara tərifdə tanı Pirini,
Seçib sözün gövhərini, zərini.
Sədnik deyər: mən onun yurd yerini,
Gəncliyimin gül çağında görmüşəm.

Əli Tudə yenə məndən soruşdu:

-Sədnik müəllim, sən artıq aşıqların
repertuarına da düşmüşən? Şeir yazmağa nə
vaxtdan başlamısan?

Cavab verdim:

-Cocuqluğumdan.

Təvazökarlıqdan kənar olsa da aşağıdakı
şeirimi dilə gətirdim:

Şeirimlə dünyaya qoşa gəlmişəm,
Şeirimlə anadan bir doğulmuşam.
Çalıbdı laylamı Pirsultan dağı,
Dağlarda bir parça nur doğulmuşam.

Baş-başa qayalar evim-eşiyim,
Gərməşövdən hörülübdü beşiyim.
Qoşqar qibləgahım, çəkir keşiyim,
Əməni bulaqda dürr doğulmuşam.

Dayım deyib, sən bu elə butasan,
Səd-yüz, nik-yaxşı mərtəbəyə çatasan.
Pirsultanın kəməmindən tutasan,
Əllərim duada pir doğulmuşam.

Əli Tudə dedi:

-Siz Pirsultan Abdalı haradan
tanıyırsınız?

-Pirsultan Abdal ulu babamızdır. Bizim
Pirsultan dağımız var. Bizə Pirsultan soyları
deyirlər. Bütün bunları mənə ana nənəm
Leyli anlatmışdır.

**Ozan Yusif
Poladoğlu**

...1990-cı ildə
buz sükutu sındı. Türkiyəyə, İrana və
Almaniyaya qapılar açıldı. Almaniyadan
gəlmiş “Avropa-Türk” birliyinin sədri Musa
Sərdar Çələbi, onunla bərabər Çingiz
Özdəmir, Ozan Yusif Poladoğlu Gəncəyə
gəldilər.

Musa Sərdar
Çələbi Gəncədə
illərlə qapısı bağlı
qalan Şah Abbas
məscidinin qılını
sındırdı, qurbanlar
kəsdirdi və oraya
toplaşmış insanlara
payladı.

Gəncədə mövcud olan üç institutun
alimləri, yazıçı və şairlər şəhər partiya
komitəsinin iclas salonuna toplaşmışdı.
M.S.Çələbi yığıncaqda çıxış edib dedi:

-Biz sizin alimlərdən, yazıçı və şairlərdən bir nəfərini bir aylığa Almanıyanın Frankfurt-Mayns şəhərinə məruzə etməyə çağıracağıq. Hər bir nəfər beş dəqiqə çıxış edib nədən danışacağını bildirsin.

Əvvəlcə şair və yazıçılar çıxış etdilər. Növbə alimlərə çatdı. Məni də tribunaya çağırdılar. Çıxışında bildirdim:

-Mən Qazaxıstanı, Yakutiyanı, Türkmənistanı və digər Orta Asiya respublikalarını, Dağıstanı, yurdumuzun

bütün bölgələrini gəzmiş, həmin yerlərin folklorunu toplamışam. Yakutiyada-Sayan dağlarında Qorqudun şaman duaları ilə tanış olmuşam. Çindəki Uyğurustanla Qazaxıstan arasındakı Türküstanda Əhməd Yasəvinin

ədəbi irsini nəzərdən keçirmişəm. Yunis İmrənin, ulu babam Pirsultan Abdalın, Dadaloğlunun, Qaracaoğlanın, Dərdlinin, Seyranın, Aşıq Şenliyin, Aşıq Veysəlin və digərlərinin yaradıcılığına dərinləndən bələdəm.

Çap olunmuş kitablarımın adını çəkdim. Yığıncaq qurtardı, evə gəldim. Oğlum Səyyafa dedim:

-Mənim çap olunmuş kitablarımı və jurnallarda gedən elmi məqalələrimi seç, mütləq məni çağıracaqlar.

Axşam 01:00-da şəhər partiya komitəsinin birinci katibinin maşını məni Kəpəz mehmanxanasına gətirdi. M.S.Çələbi mənə dedi:

-Sizə dəvət göndərəcəyik, siz Moskvadan Kölnə uçacaqsınız. Sizi xüsusi maşın Frankfurt-Maynsa gətirəcəkdir.

Həmin illərdə Leyli nənəm dünyasını dəyişmişdi. Anam başına qırmızı lent bağlanmış toğlu gətirib bizə gəldi. O, məni qucaqlayıb ağladı:

-Oğul, sənün üç dayın olub. Abdulkərimi hökumət güllələmiş, İbrahimxəlil müharibədən bir qolu yox qayıtmışdı. Dayın Həsənəli toy günü əsgər aparılmış, dam yerinin daşları yamyaşıl mamır bağlamış, toy parçasının arasındakı

qayçı pas tutmuşdur. Eşitmişəm ki,
Almaniyaya gedirsən, dayını tap, ya ailəsi ilə,
ya da özünü gətir, burda evləndirək.

Müharibədən uzun illər keçməsinə
baxmayaraq, anam elə bilirdi ki, qardaşı
ölməmiş və müharibəyə getdiyi yaşda
qalmışdır.

Anam kimi mən də dayımın ya özünü,
ya da adı yazılmış bir daşı tapacağıma
inanırdım. Bir neçə şəhəri gəzdim. Sovet
əsgərlərinin adı yazılmış daşları oxudum. Heç
yerdə dayımın adına rast gəlmədim. Sinəm
qövr elədi, varlığım kədərə büründü, qeyri-
ixtiyari düşüncələrim, duyğularım şeirə
çevrildi:

Almaniya, yaralarım göynədi,
İtkin düşmüş əziz dayım səndəmi?
Anam sizlər Səməd oğlu deyəndə,
Kəsilməmiş qurban payım səndəmi?

Dam yerində daşı tökülü qaldı,
Hörgüsü, barısı sökülü qaldı.
Parçası sandıqda бүкүлү qaldı,
Yasa dönmüş neçə toyum səndəmi?

Gəzdim Frankfurtu, dolandım Kölnü,
Seyr etdim Dördmundu, Filta elini.

Gəl, Sədnikin qəmdən qurtar könlünü,
Yaralanmış nəsil-soyum səndəmi?

Almaniyada “Tərcüman”, “Zaman” və “Türkiyə” qəzetləri çapdan çıxır. Qəzetin üçündə də dalbadal elanlar verilirdi: “GDU-nun professoru, filologiya elmləri doktoru, Gəncəbasar Aşıqlar Birliyinin sədri Sədnik Paşa Pirsultanlı Azərbaycandan-Gəncədən Almaniyağa çağırılmışdır. O, “Yunis İmrəyə sevgi ili” bayramında məruzə edəcəkdir”.

Həmin toplantıda Yunis İmrənin həyat və yaradıcılığı barədə məruzə etdim, şeir söylədim. Yunis İmrənin “Bülbül” şeirini elə yüksək pafosla söylədim ki, yığıncaqda mənə şeir ödəli verildi.

...Frankfurt-Maynsdan maşınla Dördmund şəhərinə gedirdim. İyirmi dörd gün idi ki, evimizdən ayrılmışdım. Ay doğmuşdu. Maşında mürgüləyirdim. Qəflətən Səfurə xanımın səsi gəldi:

-Sədnik, bəs gəlmirsən?

Aşağıdakı şeirimi yazdım. Telefon açıb həmin şeiri Səfurə xanıma oxudum. Bu şeir tarixi bir yadigar oldu:

Nə durmusan bədirlənmiş ay kimi,
O gözlərin bir bulaqdı, a ceyran.

Yanar qəlbim su istəyər, təşnədi,
Çatmaz əlim, çox uzaqdı, a ceyran.

Güneyyurdda löyün-löyün moy olar,
Körpə dərşən yarpaqları göy olar.
Ömrün payızında qızıl toy olar,
Qızıl toya bir sınaqdı, a ceyran.

Sədnik, işin bir oyundu, məzədi,
Hələ eşqin çiçəklərdən təzədi.
Şahsənəmtək otaqları bəzədi,
Öz Qəribin gələn vaxtdı, a ceyran.

Almaniya,

Frankfurt-Mayns 22 aprel, 1990-cı il.

...May ayının əvvəli idi. M.S.Çələbiylə
əski millət vəkili İlhan Türkməni vətənə yola
salmaq üçün minik maşını ilə Kölnə gəlirdik.
Yolda bir mənzərəli yerdə dayanıb təbiəti
seyr etdik. Yaşıllıqlar içərisindən, kol
ağaclarının dibindən bənövşələr adama göz
vururdu. İlhan Türkmən:

-Nə gözəl mənzərədir, lap ölüb qalmalı
yerdirdi-dedi.

Köln şəhəri

Mən özümdə deyildim. Doğrudan da,
insan qütbətdə vətəni gözündə, ürəyində
yaşadır. Mənə görə, bütün dünyanı gəzsən,
Gəncəyə, onun Göygölünə, Xoşbulaq
yaylağına bərabər bir gözəllik diyarı yoxdur.
Elə bu an duyğularım məni yerimdən
oynatdı, vəcdə gəlib aşağıdakı şeiri yazdım:

Qürbət el bəzənə, bir cənnət ola,
Yurdumun bir parça daşına dəyməz.
Az görmədim alçaq, uca dağları,
Qoşqarımın qarlı qaşına dəyməz.

Yada düşdü Sabutayım, Sərvanım,
Samir, Sübhan, Səyyafım da var mənim.
Gözlər yolum ala gözlü yar mənim,
Bu gəzmək gözümün yaşına dəyməz.

Sədnik deyər: qürbət elin nə yazı,
Qürbət eldə ötməz könlümün sazı.
Min gül aç min dərəsi, min düzü,
Vətənin boranlı qışına dəyməz.

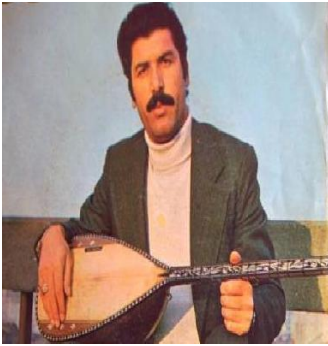
İlhan Türkmən şeiri bəyəndi və dedi:
-Əhsən! Doğrudan da, sən Pirsultan
Abdalın ən istedadlı torunlarından birisən.
Sonra üzünü mənə tutub:
-Sənin şeirlərini, sənin qoşmalarını türk
aşığılarından oxuyan varmı?-sualını verdi.

Mən bildirdim ki, elə “Yunis İmrəyə
sevgi ili” yığıncağında on üç türk aşığı ilə
tanış oldum. Onlar mənim şeirlərimdən
nümunələr götürdülər.

Lakin, mənim şeirimi təqdir edən, bəyənən, “Əylən, durnam, əylən”, “Ay ana bülbul” şeirlərimi oxuyan, ona bant yazdıran da Qarsdan köçüb Ərzurumda yaşayan **Reyhanidir**.

Murad Çobanoğlu və Şərif Daşdoba ilə yazışmalarım da var. Murad Çobanoğluna bir neçə şeir həsr etmişəm.

Murad Çobanoğlu

Şərif Daşdoba

İlhan Türkmən soruşdu:

-Siz Reyhaninin oxuduğu həmin şeirləri əzbər deyə bilərsinizmi?

Mən “Əylən durnam” şeirini əzbər dedim:

Qarabağım viran oldu, talandı,
Əylən, durnam, əylən, qəm içindəyəm.
Torpağım qan, bulaqlarım bulandı,
Əylən, durnam, əylən, qəm içindəyəm.

Torpağım yaralı, özüm yaralı,
Qollarım yaralı, dizim yaralı.
Söylə, nə vaxtacan gəzim yaralı,
Əylən, durnam, əylən, qəm içindəyəm.

Sədnik deyər: gündə qanımız axır,
İç türküm, dış türküm uzaqdan baxır.
Yerdən bir kömək yox, Allahı çağır,
Əylən, durnam, əylən, qəm içindəyəm.

İlhan Türkmən dedi:

-“İç türküm”, “dış türküm” uzaqdan baxır. Bu nə deməkdir?

-Hörmətli İlhan bəy, Türkiyəyə həsədlə baxanlar birinci Azərbaycana hücum edirlər. Biz onların dişini vurub qırandan sonra onlar öz-özünə fikirləşirlər: “Biz Azərbaycana güc gələ bilmirik, böyük türk dövlətinə nə edə bilərik?” İranda Azərbaycan Demokratik Respublikasının başçısı Seyid Cəfər Pişəvəri demişdir: “Əlini xəritənin üstünə qoyanda

Azərbaycan bir göl kimi əlinin altında qalır, görünmür, lakin bu göl tüğyana gəlsə bəşəriyyət onun qarşısında imtahan verməli olar”.

...Qarabağ müharibəsi başlayan gündən “Koroğlu nəəsi” adlı aşıklardan ibarət ansamblı təşkil etdim. Əlibəylidən Ağdama qədər döyüş bölgələrində konsertlər verdik. “Əzizini itirən bir il ağlar, vətəni itirən ömür boyu” mövzusunda mühazirələr oxuyur, əsgərləri döyüşə ruhlandırırdım. Həmin səfərlərdə vətən haqqında yeni şeirlərim yaranırdı ki, həmin şeirlər əsgərlərimizi duyğulandırır. “Bir çiçək də Vətəndi” adlı şeirim həmin günlərdən bir xatirədir:

Bir çiçək də Vətəndi,
Bir ləçək də Vətəndi,
Bir budaq da Vətəndi,
Bir yarpaq da Vətəndi,
Ötən bülbül Vətəndi,
Bir topa gül Vətəndi,
Bir yuva da Vətəndi,
Bir koma da Vətəndi.
Qurban olum,
Bir yanı Dərbənd Vətənə.
Qurban olum,
Bir yanı qürbət Vətənə.
Qurban olum,

Təbrizimə, Göyçəmə.
Qəlbim büründü qəmə,
Bir qəmim də Vətəndi,
Ürəyim də Vətəndi.

Ansamblla bərabər
Ağdamdan qayıdarkən
qəribə bir mənzərə diqqə-
timi cəlb etdi.

Yaralı bir bülbül
ayaqları ilə budaqdan
sallanır, dimdiyindən qan
axa-axa “cik-cik” edərək
sızlayır, bizim də qəlbimizi sızladır. Mən
ordaca “Ay ana bülbül” şeirimi yazdım,
aşıqlarla, müğənni qızlarla oxumağa başladıq.
“Ay ana bülbül” şeirini burada verməyi
məqsədəuyğun hesab edirik:

Övladınmı itib, yarınmı ölüb?
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbül!
Nəğmə söyləməzsən, ağı deyərsən,
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbül!

İnlədikcə “Şuşa”, “Şuşa” söylərsən,
Xarıbülbül, bir tamaşa söylərsən.
Qarabağsız ahı-fəğan eylərsən,
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbül!

Şuşanın üstündə bulud oynadı,

Gözlərimdən qoşa bulaq qaynadı.
İndi bildim aman nədi, oy nədi,
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbul!

Elə bildim ürəyimə daş dəydi,
Bir də baxdım yanağıma yaş dəydi.
Allah, Allah, ağı nəydi, quş nəydi?
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbul!

Sədnik deyər: qoy çağırım Boz qurdu,
Ölüm-dirimdədi Üzeyir yurdu.
Zalım yağı yuvanı da uçurdu,
Sən necə sızlarsan, ay ana bülbul!

“Ay ana bülbul” şeirini Reyhani elə qəmli oxuyur ki, sanki Qarabağ haqqında mərsiyə deyir.

...Almaniyadan qayıdandan az sonra professor Yaşar Qarayevin rəhbərliyi altında on yeddi nəfər professor-müəllim heyəti ilə birlikdə məni də Türkiyənin 19 Mayıs Universitetinə çağırıdılar. Mən burada Türk xalqlarının ozan-aşıq yaradıcılığı haqqında məruzə etdim.

19 Mayıs Universitetinə konfransa çağırıldığım günlərdə Qarsda Sarıqamış çayının və Qarsın qalasının görüşünə getdim. Mən qalanı seyr edirdim. Buraya qarayanız,

bıqlı, orta-boy, ciddi
görmədə bir adam
gəldi. Söhbət əsnasında
o bildirdi ki,
Türkiyənin millət və-
kilidir. Bu şəxs
Muhsin Yazıçioğlu
idi. O biləndə ki,
mənəm də ulu

keçmişim Sivasdandır, yeddinci quşatdan
Pirsultan Abdalın torunuyam, dedi:

-Buraya gələndən sonra nə yazmışan?

Cavab verdim:

-Qarsın Sarıqamış çayına baxıb
gəncliyimi xatırlamışam. Bu günümü və
gələcək arzularımı düşünərək “Titrəşə-
titrəşə” şeirimi yazmışam.

Mən şeirimi Muhsin Yazıçioğluna
oxudum:

Daşlıdağdan gülün üzdüm,
Əllər titrəşə-titrəşə.
Yarın saçlarına düzdüm,
Tellər titrəşə-titrəşə.

Gözəlliyə güzgü tutdu,
Göllər titrəşə-titrəşə.
Lalə, nərgiz yallı getdi,
Çöllər titrəşə-titrəşə.

Sol yanımdan ötüb keçdi,
Sellər titrəşə-titrəşə.
Ömürlük bələdçim oldu,
Yollar titrəşə-titrəşə.

Saçlarıma dən də saldı,
İllər titrəşə-titrəşə.
Sizdən ayrılması olduq,
Ellər titrəşə-titrəşə.

Qucaqlayar baş daşımı,
Qollar titrəşə-titrəşə.
Məzarımdan baş qaldırar,
Güllər titrəşə-titrəşə.
Sədnik, səni yad eyləyər,
Dillər titrəşə-titrəşə.

Aradan az vaxt keçmiş bir bəd xəbər eşitdim. Yazıçıoğlunun təyyarə qəzasına uğraması varlığını sarsıtdı. Bu hüznü və kədərli, canüzücü hadisə ilə bağlı “Yazıçıoğlu” şeirimi yazdım. Şeiri “Lilpar bulağı” kitabıma daxil etdim:

Anadolunun bir oğlu,
Dünyaya gəldi, getdi.
Anadolunun pir oğlu,
Dünyaya gəldi, getdi.

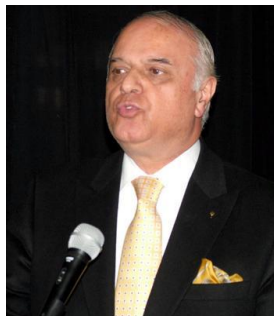
Dürüst əqidəsilə,
İnancıyla
Sonsuzluğun sahibi
Allahına qovuşdu,
Rəsuluna qovuşdu.
Gözəl övliyalartək,
Nur içində,
Nur gəldi, getdi.
Faciəli ölümüylə
Neçə pillə ucaldı,
Kəndi ölümüylə,
Dünyasından bac aldı.
Türkiyədə türk oğlu
Birlik rəmzi oldu.
“Türkəm”- deyən
insanın
ürəyinə iz saldı.
Yüz illər keçsə də
Bir kimsə deyə bilməz,
Yazıçıoğlu yoxdur.
Yurdumuza
Bir çıraq,
Şıx oğlu şıxdı.
Ey Yazıçıoğlu,
Daha üşüməzsən,
Türk torpağının
Bağrında
uyuyursan.

Hər “türkəm” deyənin,
Ürəyində yatırsan.
Vüqarla, ıftıxarla,
Dövlətinə,
 məmləkətinə baxırsan.
Duru bir pınar kimi
Ürəklərə axırsan.

Axşamlar bizim heyət üzvləri ilə 19
Mayıs Universitetində keçirilən poeziya
axşamlarında çox sayda şeirlərimi oxudum.

Universitetin rektoru, professor **Mehmet Sağlam** məni fərqləndirdi. Çox xoşladığı “A ceyran” şeirimini təkrar-təkrar əzbərdən dedirdi.

Aradan heç bir həftə keçməmiş məni Ankaraya “Türk İpək yolu” simpoziumuna çağırdılar. Mən orada İpək yolu üzərində yaranan epos və dastanlar barədə məruzə etdim.

Bu simpoziumun ikinci günü simpozium iştirakçılarını Atatürkün mavzoleyinə apardılar. Burada mən 150 ölkədən gəlmiş simpozium iştirakçılarının qarşısında “Bir də sən” şeirimini oxudum:

Bülbültək sızlaram gül budağında,
Üç gözəlīm qalır türk torpağında,
Yaşıl İrmaq, Qızıl İrmaq, bir də sən.

Həsənim boylanar, Hürdağa baxar,
Üç gözəl canımı yandırar, yaxar,
Sinopda Sinopə, Hürqız, bir də sən.

Ürəyimdə amanım var, ahım var,
Üç ilahi sevgim-bəndərgahım var,
Hacı Bektaş, Pirsultanım, bir də sən.

Yerimdi, göyümdü, yeddi qatımdı,
Mənim görən gözüm, kainatımdı,
Tək Allahım, Atatürküm, bir də sən.

Bu şeir Türkiyə ictimaiyyəti, elm və sənət adamları tərəfindən səmimi qarşılandı, mətbuatda işıqlandırıldı, simpoziumun külliyatında, “Dost-dost” jurnalında dərc olundu.

Fikri Sağlar

Türkiyənin Kultur bakanı Fikri Sağlar soruşdu:

-“Bir də sən” deyəndə nəyi nəzərdə tutursan?

-Türkiyəni-cavabını verdim.

...Bir neçə gün sonra ulu babam Pirsultan Abdalın məzarını ziyarətə getdim. Məzar başında aşağıdakı şeirimi oxudum:

Bura məzarındı, məzar yerindi,
Bir kimsə bilməz ki, fələkdən qeyri.
Övladınam, çiçək səpim üstünə,
Bu yerdə nəyim var, çiçəkdən qeyri.
Nisgilinə canım qurban, ay baba,
Özgə sərvətim yox, ürəkdən qeyri.
Səni görə bilməz, Pirsultan baba,
Bu yurdda insani-mələkdən qeyri.
Səni ziyarətə ölkələr gəlir,
Özgə məramı yox, diləkdən qeyri.

**Pir Sultan
Abdalın
məzarı**

Bir neçə gün vaxt tapıb Qızıl İrmaq,
Yaşıl İrmaq sahillərini, Banaz gölünü seyr
etdim. Mən Ulu babam Pirsultan Abdalla
maraqlanan şəxslərlə doyunca söhbətləşdim.

Banaz gölü

Ulu babam
Pirsultan Abdal
haqqında cocuq
vaxtlarımda nə-
nəm Leylinin
söylədikləri canı-
ma elə hopmuşdu
ki, 84 yaşına qə-
dər bu mənim xə-
yalımdan çıxma-
mışdır. Mən bu
istəyimi və duy-
ğularımı “Söylə-

miş” adlı şeirimdə belə ifadə etmişəm:

Baba, ismin körpəlikdən duymuşam,
Nənəm mənə laylasında söyləmiş.
O güllü-çiçəkli, tər bənövşəli,
Xoşbulağın yaylasında söyləmiş.

Xatırlaram, mənim körpə çağlarım,
Nənəm yada düşər bərkdən ağlarım.
Görünəndə ağ buludlu dağlarım,
Səngər daşın qayasında söyləmiş.

Havada uçanda göy göyərçinlər,
Bu canım sızlayar, qəlbim inildər.
Sədnik, Pirsultandan yadigar bunlar,
Göyərçinlər yuvasında söyləmiş.

Bir belə dəhşətli faciə yaşamış ulu
babam Pirsultan Abdalın taleyi xəyalımdan
bir an getməmişdir. İllah da, onun nəsil-
soyunun pərən-pərən olması, bu toplumun
bir-birindən ayrı düşməsi, ayrı-ayrı diyarlara,
ölkələrə səpələnməsi hər zaman məni
düşündürmüşdür. Mən yaxında olanda da,
uzaqda olanda da Pirsultan dağı heç vaxt
yadımdan çıxmır.

...1971-ci ilin avqust ayında qəbul
imtahanı götürürdüm. Bərk bürkü idi. Həyat
yoldaşım və uşaqlar Pirsultan yaylağında
dincəlirdilər. Uzaqdan Ulu Qoşqarın zirvəsi

görünürdü. İlk övladım Səyyafa bir şeir
göndərdim. O, orta məktəbdə oxuyurdu.
Şəhərdə böyüdüyündən yaylaqlara az bələd
idi. Şeir belə idi:

Oğul, Səyyaf, o dağları gəzəndə,
Güzar eylə, Pirsultanla görüş, gəl.
Gəncliyimi o yerlərdə tapmasan,
Ağqayadan, Daşlıdağdan soruş, gəl.

Yadından çıxmasın Mehtər bulağı,
Daş altından çıxan şəfa qaynağı.
Yaz olanda yarpız olar ayağı,
Əvəzimdən o bulaqdan su iç, gəl.

Dolaylarda cığırım var, izim var,
O yerlərdə söhbətim var, sözüm var.
Doymamışam, çəmənlərdə gözüm var,
Güllərə bat, çiçəklərə qarış, gəl.

Güneyyurdda çaxmaq daş al dəstinə,
Yaz adını sal daşların üstünə.
Naxışlansın mərmər sinə, ağ sinə,
Tay-tuşunla o daşlarda sürüş, gəl.

El yoludur Sarıyoxuş, Ağyoxuş,
Sinəsindən min-min karvan adlamış.
Kim deyir ki, izi itib, qalmamış,
Yadigardı babamızdan hər daş, gəl.

Bir doyunca o yerləri gəz, dolan,
Qoşqarda görərsən alıcı tərən.
Sədnik deyər, atan boyuna qurban,
Kəndimizdə qocalarla öpüş, gəl.

Səyyaf poeziyamıza ürəkdən bağlı olduğundan şeiri “Daşkəsən” qəzetində çap etdirib mənə göndərdi. Gəncəbasarda tək-tək aşiq tapılar ki, bu şeiri əzbər bilməsin. Bu, babalarımıza, Pirsultanımıza şeirimizlə olan bağlılığımızdan irəli gəlir. Pirsultan Abdal mənim yaradıcılığımın can örnəyidir.

Əlim çatmayan, ünüm yetməyən, babamın yurdu olan Yıldız ellərinə doğru, babamın məzarına doğru gedən buludlar vasitəsilə, durnalar bu yerlərdən keçəndə onlarla həmin yerlərə salam göndərmişəm, dərdimi onlara demişəm. “Bulud” adlı şeirim buna əyani sübutdur:

Dağlar üstə yata-yata gedərsiz,
Çatarsız nə zaman Banaza, bulud?!
Məktubumda söz var, isti nəfəs var,
Verməyin şaxtaya, ayaza, bulud.

Xoş qarşılar sizi Yıldız elləri,
Göz oxşayar əlvən-əlvən gülləri,

Harda var, Sivasın şux gözəlləri,
Görərsiz çıxanda pişvaza, bulud.

Sədnikəm, bir parça bulud olaydım,
Quş olub göyündə qanad çalaydım,
Bir Cəm gecəsinə mehman olaydım,
Yetərdim, bax, onda muraza, bulud.

Leyli nənəm söyləyirdi ki, Səməd
baban durnalar yazda gələndə, payızda
qayıdanda hansı yolla gəlib qayıtdığını belə
izah edirdi:

-Durnalar yazda
səfərə hazırla-
şanda gəlib Yıl-
dız dağlarında
bir neçə gün din-
cəlir, oradan qal-
xıb Kəpəz dağın-

da qərar tuturlar. Son dayanacaq yeri
Gəncənin Durnalı yaylağı olur. Durnalar bu
yerdə qalıb dincəlir. Çünki, burada geniş
çəmənlik, göllər və bulaqlar vardır. Durnalar
Durnalıdan birbaşa uçub Özbəkistandakı
Şahi-Mərdan dağlarında qərar tuturlar.
Durnalar Şahi-Mərdan dağının üstündəki

göllərin sahilində bala çıxarıb böyüdürlər.
Onlar öz dincliklərini eyni marşrutla gəlib
Durnalıda tapırlar. Körpə durnaların və ana
durnaların pərvazlanması, qatarlanması,
zəncir düzəltmələri buradan başlayır.
Göygöldə, onun Ağsuyunda doyunca
üzüşəndən sonra Yıldız dağlarını xeyli gəzib
dolanır, Bağdada yön çevirirlər.

Nənəmin söylədikləri yaddaşıma elə
həkk olunub ki, durnalar gələndə Durnalı
yaylağı, Yıldız dağları, ona yaxın olan
Pirsultanın məzarı xəyalımda canlanır.
Durnalarla babam Pirsultana salam
göndərməyi unutmuram:

Durnalıdan qalxın qanlı Sivasa,
Yıldız yaylasına çatın, durnalar.
O dərqli Banaza salam yerinə,
Hərəniz bir lələk atın, durnalar.

Görünəndə Pirsultanın məzarı,
Yan keçməyin, ordan salın güzarı.
Mənim xatirimə bir gecə barı,
Onun türbəsində yatın, durnalar.

Sədnikin soydaşı, könül hayanı,
O yerdə taparsız Doğan Kayanı.

Sivas elləridi yeri, məkanı,
“Abdal” deyə-deyə ötün, durnalar.

Hər dəfə Pirsultan Abdalın faciəli həyatını, dərin mündəricəli poeziyasını, bu gün mövcud olan Türkiyəyə, Cənubi Azərbaycana və Gəncəbasara yayılmış nəsil-soyunu düşündükcə şeir dünyama yeni fikirlər, yeni notlar gəlir. Həmin şeirlər Pirsultan Abdalı unudulmağa qoymur, onun həyat və yaradıcılığını yeni nəsilə anladır. “Pirsultan babam” adlı şeirim bir deyil, iki deyil:

Sivasda, Banazda, Yıldız dağında,
Yaşayır bu gün də soyların, baba.
Nəğmənlə oyanır, nəğmənlə yatır,
Bölük-bölük türkmən boyların, baba.

Davullar çalınır, düyün qurulur,
Gəlinlərə min cür bəzək vurulur...
Ozanlara ərməğanlar verilir,
Pirsultansız keçmir toyların, baba.

Ozanlar yığışıb saza gələndə,
Duyğular üz tutub yaza gələndə,
Xəzinəsən şeirə, sözə gələndə,
Qurumaz şərqili çayların, baba.

Dəniztək dalğalı İç Anadolu,
O türkün ürəyi, türkün sağ qolu...
Yıldızdağ, Koroğlu, gələmməz Bolu,
Durur harayların, hayların, baba.

Gileylənmə, ömrüm qırıldı demə,
Yenə dar ağacı quruldu demə.
Taledən yolların buruldu demə,
Qalır yaddaşlarda oyların, baba.

Yaşadar hey səni Barış Mançolar,
Onların hər sözü yurda səs salar.
Səhnəyə çıxanda dünya əl çalar,
Xoş keçər günlərin, ayların, baba.

Türkə, türk elinə bir iftixarsan,
Sədnikəm, deyirəm, nə bəxtiyarsan.
Harda saz çalınsa, sən orda varsan,
Çətin başa gələr sayların, baba.

Ən maraqlı Türkiyə səfərlərimdən biri
Növşəhərə Hacı Vəli Bektəşinin törəninə
çağırılmağım oldu. Burada törənə Türkiyənin
tanınmış siyasi liderlərindən biri Bülənd
Ecevit rəhbərlik edirdi. Mən burada “Bir
olalım, iri olalım, diri olalım” mövzusunda
məruzə etdim.

H.V.Bektaşinin “Vilayətnamə”si ilə ilk dəfə Əhməd Yasəvinin Türküstandakı evində tanış olmuşdum. Bundan əvvəl, həmin mövzuda Almaniya “Türk-İslam Birliyi”nin təşkilatlarında keçirilən yığıncaqlarda məruzə etmişdim. H.V.Bektaşə öz “Vilayətnamə”sində yazır: “Bir olalım, iri olalım, diri olalım”. Bunun açımı belədir ki, əgər biz-türk toplumları biriksə iriyik, iriyiksə diriyik.

Hacı Vəli Bektaşə

Yığıncaq iştirakçıları məni alqışladılar. B.Ecevit məni qucaqlayıb öpdü. Xanım ilə üçümüz bir yerdə şəkil çəkdirdik. Heyif ki, o شکli hələ də əldə edə bilməmişəm. İnanıram ki, həmin شکil yadigar olaraq Ecevitin xanımında qalır.

Yolum Ankaradan Ağsaray şəhərinə idi. Məqsədim Övliya Çələbinin “Siya-sətnamə”sində qeyd etdiyi Ağsaraydakı

Molla Nəsrəddinin məzarını ziyarət etmək idi. Ağsarayda üz-üzə dayanan Hasan dağı ilə bağlı yerli sakinlərdən gözəl folklor örnəkləri topladım:

Hasan dağı

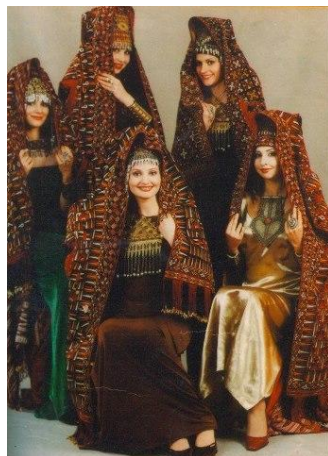
...İki dərviş Hasan dağına gəlir. Biri kəşkülünün (xurcununun) gözünü qarlabuzla, o birisi isə qorla-közlə doldurur. Nə qar-buz ərimir, nə də qor xurcunu yandırır yerə tökmür. Böyük və Bala Qoşqar kimi Hasan dağı da çataldır, hətta, başı qarlıdır. Xalq arasında belə bir şeir parçası da vardır:

Hasan dağı çatal-matal,
Arasında aslan yatar.

Bu yolun üstündə İlhara vadisi ilə görüşüm unudulmazdır. Uzunluğu 15 kilometr olan pilləkənlərlə Yaşıl vadisinə düşdüm. Bu yerlər mənə ovsunlamışdı. İlhara vadisində oxuyan Türkmən qızlarının mahnısı, onların geyimi mənim xəyalımı çox uzaqlara apardı.

...1961-ci ildə Türkmənistanın Taşauz vilayətində oldum. Orada qızların, gəlinlərin geyimi mənim diqqətimi özünə çəkdi. Xeyli sonra İranın Şiraz vilayətində türkmən boyundan olan qızların, gəlinlərin əski geyimləri Taşauzda gördüyümün eyni idi. Bu günə İlhara vadisində və ona yaxın olan göylərdə türkmən qızlarının, gəlinlərinin geyimləri (əlbəmələri) tamamilə bir-birinin oxşarıdır. Mən xəyalımda onları canlandıraraq “Anadolu boyları” şeirimi yazdım:

Qaraman boyları, Türkmən köyləri,
Baxışım ilə isti-isti öpüşdü.

Elə bildim Türkmən torpağındayam,
Taşauz qızları yadıma düşdü.

Orda da, burda da tafta qırmızı,
Türkməni şalvardı, qofta qırmızı...
Qurşanıb bellərə bafta qırmızı...
Əlbəsələr gör nə gözəl qumaşdı...

Gündüz kimi işıqlıdır gecəsi,
Bal-şəkərdi Anadolu ləhcəsi...
İllah da ki, qız türküsü, qız səsi,
Nəğmələrin ürəyindən su içdim...

Ağsarayda hələ yolum yaradı,
O görünən hansı dağın qarıdı?...
Hasan dağı, yönün yaza sarıdı,
Ayağında bahar, başında qışdı.

Mövlananın Konyasına yetişdim,
Sədnik, Ağşəhərin qoynuna düşdüm.
O Sultan dağından sordum, soruşdum,
Aşıq Alı sənə necə görüşdü?...

Türk musiqisi həmişə öz ucalığı ilə seçilib. Bu musiqini istər qədim türkülərdə, istərsə də çağdaş mahnılarda dinləmək insan qəlbini ovutduğu qədər də yaşamağa həvəsləndirir:

Südtək təmiz türkülər,
Candan əziz türkülər.
Birindən bal süzülər,
Birindən can üzülər...
Aydan arı türkülər,
Sudan duru türkülər...

Ömür barı türkülər,
Könül nuru türkülər,
Birində Yunis İmrə,
Birində Pirsultandı.
Qaracaoğlan, Veysəl,
Hər biri bir cahandı.

Dərdli var, Dadalı var,
Əmrəhın öz yolu var.
Sazın telləri boyu,
Gəzir məclisi-toyu...
İpək telli türkülər,
İpək yollu türkülər.
Dürlü-dürlü türkülər,
Üzü nurlu türkülər.

Mən
Türkiyədə olarkən
görkəmli türk aşığı
Gülabının ifasını
dinlədim. O, Pirsultanın
şeyrlərini
elə səmimi, elə
ehtirasla ifa edirdi
ki, elə zənn edirdim,
Gülabıyla qo-

şa dayanmış Pirsultanın öz səsinə eşidirəm. O,
öz incə duyğuları ilə məni vəcdə gətirdi.
Məni Gülabının qəlbləri rıqqətə gətirən ifası
elə təsirləndirdi ki, saza, sözə olan sevgim
ürəyimdən boylanıb dilimdən şeyir kimi
süzüldü:

Gülabı böyük aşığıdı,
Sözləri nurdu, işığıdı,
Türk elinə yaraşıqdı,
Pirsultanlı deyir bunu.

Oxuduqca sərin-sərin,
Xəyal güclü, fikir dərin,
Məclislərdə bilir yerin,
Pirsultanlı deyir bunu.

Qızıl barmaqlar oynadı,
Sənəsi coşqun bulaqdı,

El sevir, üzdədir baxtı,
Pirsultanlı deyir bunu.

Türk müğənnisi
Gülsərən öz ifaçılıq
məharətinə görə digər
musiqiçilərdən tama-
milə fərqlənir. Mən
eyni həvəslə ona qulaq
asanda bərk təsir-
ləndim. Çünki, onun

oxuduğu mahnılarda sazla sözün vəhdəti öz
əksini tapır:

Ağ buludlar qopar gələr,
Sel dağları çapar gələr,
Ürəyimi tapar gələr,
Sazın telində, Gülsərən.

Mələk kimi qanadın var,
Qılınc kimi soyadın var,
İçində bir fəryadın var,
Sazın telində, Gülsərən.

Elə baxma, elə baxma,
Könlümün sarayın yıxma,
Sədniki yandırıb yaxma,
Sazın telində, Gülsərən.

Dövlət hesabına on gün Gül şəhərindəki otdə qalıb istirahət etdim. Sonra Qır şəhərinə gəldim. Boz təpənin üstündə olan Yunis İmrənin məzarını ziyarət etdim. Buraya çox sayda insanlar gəlmişdi, qurbanlar kəsilmişdi. Mən orada Yunis İmrənin gənclik illəri haqqında maraqlı söhbətlər etdim.

H.V.Bektaşinin zamanında aclıq və yoxsulluq hökm sürsə də, İslam dininə inam çox güclü idi. Gənc Y.İmrə H.V.Bektaşinin yanına gəlir. H.V.Bektaş deyir:

-Sənə din verim, yoxsa dən?

Yunis İmrə cavab verir:

-Mənə dən ver.

Lakin bayıra çıxanda daxilən peşman olur və öz-özünə deyir:

-Mən dəni bir-iki günə yeyib qurtaracağam, çox səhv etdim. Gərək mən Qumkarından dən yox, din-inanc istəyəydim.

O, H.V.Bektaşinin yanına qayıdıb peşmançılığını bildirir. H.V.Bektaş ona deyir:

-Artıq mən səni qəlbimdən çıxartdım.
Bozdağın o üzündə Tapdıq İmrə yaşayır, get
onun yanına.

Yunis Tapdıq İmrənin yanına gedir və
çox keçmir ki, təhsilini başa vurur.

Yunis İmrə təhsil
aldığı yoldaşları ilə
birlikdə Tapdıq İmrə-
nin tapşırığı ilə Qara-
man dağlarından çiçək
toplamağa gedir. Tap-
dıq İmrədən dərs alan
tələbələrin hər biri bir
qucaq çiçək dərib
gətirirlər. Yunis İmrə isə tək bircə sarı çiçəyi
kökündən üzüb gətirir. Tapdıq İmrə Yunisdən
soruşur:

-Övladım, sənin mənə məhəbbətin o
qədər azdır ki, bir çiçək dərib gətirmisən?

Yunis İmrə cavab verir:

-Bütün çiçəklər namaz üstə idi. Təkcə
bu sarıçiçək namazdan qalmışdı. Çiçək
qaibənə səslə: “Yunis, mən namazdan
qalmışam, məni qopar”- dedi.

Tapdıq İmrə dedi:

-Mənim axtardığım həmin sarıçiçək
idi. Məndən nə istəyirsən?

O, başını sinəsinə əydi. Yoldaşları
yərbəyerdən dilləndilər:

-O, sənin qızın Güldəstəni istəyir.

Yunis İmrə ilk şeir kitabının üstünə
“Güldəstə” yazmışdı.

“İmrə” sözünün açımı da maraqlıdır.
Həccə, Məşhədə, Kərbəlaya ziyarətə
getməyib müqəddəslik mərtəbəsinə çatan
adamlara İmrə deyirlər.

Deməli, Tapdıq İmrənin, Yunis
İmrənin yaşadığı zamanda nəinki insanlar,
Türkiyə torpağı da, onun üstündə bitən
çiçəklər də namaz qılırmış. Bu söhbət Yunis
İmrənin qəbri ətrafına toplaşan, qurban kəsən
insanları heyrətləndirdi. Mən özüm də bulud
kimi doldum, duyğulandım, elə oradaca
“Sarıçiçək” adlı şeirimi yazdım:

Mən Qaraman dağlarını dolaşdım,
Bilməm, hansı çəmənizara getmisən.
Ay Yunis İmrənin sarıçiçəyi,
Necə olub ürəyimdə bitmisən?

Gözəlliyin valeh edir insanı,
İlqara düz, sən kim dost hanı?...
Ay Yunis İmrənin dini, imanı,
Elə bilmə xəyalımdan getmisən.

Qırşəhrində, Boz təpənin başında,
Sarıçiçək gördüm məzar daşında.
Sədnik kimi baş əyən çox qarşında,
Yunis İmrəm, xoş vüsala yetmisən.

Ankarada keçirilən “İpək yolu” simpoziumundakı məruzəm Turan Yazqanın baş redaktor olduğu “Türk dünyası” dərgisində, “Yeni düşüncə” qəzetində və digər mətbuat səhifələrində çıxışlarım məni türk dünyasına tanıtdı. Simpoziumda Türkiyənin məhşur folklorşünasları ilə: prof. Dr. Pertev Naili Boratov, prof. Dr. İlhan Başgöz, prof. Dr. Nejad Birdoğan və başqaları ilə bu tarixi görüşüm mənə çox şey söylədi. Folklorşünaslıq tarixində gözüm önündə dünyaya yeni pəncərə açdı.

İlhan Başgöz

Pertev Naili Boratov

Mənlə “Türk dünyası” jurnalının baş redaktoru prof. Dr. Turan Yazqan arasında ömürlük bağlantı yaratdı. 2009-cu ildə mənim 80 illik yubileyimlə bağlı təbrik teleqramı göndərən **prof. Dr. Turan Yazqan** öz

məktubunda yazmışdır: “Sayın prof. Sednik Pirsultanlı.

80 yaşını doldurmanız sebebiyle, sizi candan və gönüldən kutluyor, nice sağlam və bəşarılarla dolu yıllar niyaz ediyorum.

Anadoludan göçüb, kanınızda taşıdığınız Türklüğün kabiliyyetlerini 7 göbək sonra bile, ecdadına yakışır şəkildə davam ettirmeniz Sizin için olduğu kadar bizlər için də gurur vesilesidir.

Pir Sultan Abdalın neslini yaşatmanız və ona layık torunlar torunu olmanız yanında,

asıl önemli olan verdiginiz eserlerle Türk Milletine ruh ve şüur vermenizdir.

Gence Devlet Universitetinde professor olaraq öğrencilerinize aktardığınız şüur kitablarınızla dalga-dalga Anadoluya, Azərbaycana ve bütün türk dünyasına yayılmaktadır”.

Onlar məni dalbadal Hacı Vəli Bəktəşi, Aşıq Veysəl, Qaracaoğlu tərənlərinə çağırıdılar.

...İlk dəfə olaraq Türk dünyası folklorunun bələdçisi olan Ürfan Ünver Nəsrəddinoğlu Gəncəyə bizim ailəyə qonaq gəldi, mənim və həyat yoldaşım Səfurə Pirsultanlının yaradıcılığı ilə yaxından tanış oldu. O, İstanbula qayıdıb 1990-cı ildə orada çıxan “Sizə” jurnalında bizim ailəmiz haqqında, ədəbi irsimizlə bağlı çıxış etdi. Səfurə Pirsultanlı ilə mənim qoşa şəklimi bu jurnalda çap etdirdi. Həmçinin, türk dünyasının tanınmış simalarından olan Oljas Süleymanovla, Namık Kemal Zeybəkə bir sıra simpozium və konfranslarda görüşüb gərəkli söhbətlər etmişəm.

...Namık Kemal Zeybek və Oljas Süleymanov Gəncədə Nizaminin 870 illiyi ilə əlaqədar keçirilən yubiley tədbirində də iştirak etdilər. Oljas Süleymanov Nizami Gəncəvinin məqbərəsi önündə mənimlə səmimi görüşdü, iftixar hissi ilə dedi:

-Sədnik Paşa Pirsultanlı, 1990-cı ildə Qazaxıstanda olarkən “Almatı” axşamında çap etdirdiyiniz (iri formatlı qəzetin bir səhifəsindən artıq) qazax dilində “Biz beytərək bir ağacın budaqlarıyız” (yəni, “Biz iri gövdəli bir ağacın bir-birinə bənzər budaqlarıyıq”) məqalənizdə Azərbaycan, qazax və türkmən əfsanələrini elmi şəkildə müqayisə etmişiniz. Qazax folkorundan topladığınız “Yuxdan qız”, türkmən

folklorundan topladığınız “Baharden gölü”, “Firuzə” əfsanələrinin hər biri tarixi bir abidədir. Sizin yazınız elmi ictimaiyyətdə çox güclü təsir göstərdi. Siz xalqlarımızın genetik əlaqəsini yaddaşlarda təzələmişiniz.

Sizin 1992-ci ildən başlayaraq “Türk folkloru araşdırmaları” dərgisində çap etdirdiyiniz qazax və türkmən çalğı alətləri, Dağıstanda kumıklar və noqaylar arasında, qırğızlarda dəmir və ağac komuzun qalması, ümumiyyətlə, saz çeşidli alətlərə bələdçiliklə verdiniz təhlillər hafizələrdə zaman-zaman yaşayacaqdır.

Qorqud və Koroğlu “küyü” adlı saz havalarının yeni təhlildə türk aləminə çıxarılması sizin türk dünyası folkloruna nə dərəcədə yaxından bələd olduğunuzu hər kəsə anladır.

Oljas Süleymanovun bu səmimiyyəti məni təsirləndirdi.

Konya Universitetinin professoru **Saim Sakaoğlu** mənim çap etdirdiyim “Yaşayan əfsanələr”i türk dünyası əfsanələrinin qaranquşu adlandırdı. O, sonralar

çap etdirdiyi “Yüz bir türk əfsanəsi” kitabına daha çox mənim “Yaşayan əfsanələr” (1973), “Yurdumuzun əfsanələri” (1976) və “Yanardağ əfsanələri” (1978) kitablarımdan örnəklər seçib öz kitabına daxil etmişdir.

Diyarbəkir Universitetinin professoru

Möhsünə Yavuz

Möhsünə Yavuz əfsanələrin sorağıyla Azərbaycana gəldi. O, 1985-ci ildə çap etdirdiyim “Azərbaycan əfsanələri” kitabımı götürdü, eyni zamanda, mənimlə çox işgüzar söhbət apardı. Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra Diyarbəkir əfsanələrini toplayıb nəşr

etdirdi. O, mənim əfsanəşünaslıqdakı təcrübəmi yüksək qiymətləndirdi, öz kitabında “Azərbaycan əfsanələri”ndən nümunələr verdi.

Bir dəfə söhbət zamanı Möhsünə Yavuz məndən soruşdu:

-Qazaxıstana, Türkmənistan, Dağıstana, uzaq-yaxın ölkələrə folklor səfərlərinə çıxırsınız. Həyat yoldaşınız, şair Səfurə Pirsultanlı sizə qadağalar qoymur ki?

Ona belə cavab verdim:

-Səfurə xanım həmişə dağ olub
arxamda dayanıb. Heç vaxt dağ olub
qabağımı kəsməyib.

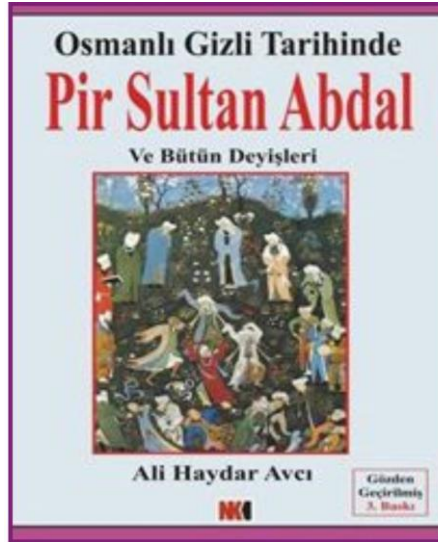
M.Yavuz yuxarıda qeyd etdiyim
cümlələri olduğu kimi kitabına daxil etmişdir.
Yazılarımın türk mətbuatında çapında Şahin
Göytürkün, Oğuz Ocalın, Gülay Özülün,
Doğan Kayanın, Əlabbas Çınarın və
digərlərinin xüsusi xidmətləri olmuşdur.

...Türkiyənin sabiq Kultur bakanı Fikri
Sağların həssaslığı qətiyyəən yadımdan
çıxmaz.

Nevşəhərin valisi Aykut Ozan, kultur
bakanlığından Yəhya Aksoy xüsusi
həssaslıqla məni simpoziumlara dəvət
etmişlər. Mən daha çox türk alimləri ilə
Almaniyada, Türkiyədə, Azərbaycanda və
başqa yerlərdə elmi konfranslarda iştirak
edəndə tanış olmuşam, fikir mübadiləsi
aparmışam.

...Türk araşdırıcısı prof. Dr. Daimi Cengiz Almaniyada çap edirdiyi “Tərcüman” qəzetində mənim və Səfurə Pirsultanlının yaradıcılığından danışmışdır. Bu sahədə Ali Haydar Avcının mənim həyatımda böyük xidməti vardır. O, 1000 səhifədən artıq olan “Pir Sultan Abdal” kitabının 456-457-ci səhifələrində Pirsultan soyuna məxsus olduğumu, Pirsultanın ədəbi irsini tədqiq etdiyimi geniş şəkildə vurğulamışdır. Hətta, orada şairə Səfurə Pirsultanlının da adını qeyd etmişdir. Mən Daimi Cengizə və Ali Haydar Avcıya bu qədərbilənliklərinə görə öz minnətdarlığımı bildirirəm.

Bütün yuxarıda dediklərimin zirvəsində dayanan Türkiyənin Azərbaycandakı sabiq səlahiyyətli səfiri olan Hüseyn Avni Karşlıoğludur. O, daxilən o qədər zəngin bir insandır ki, adamlara zahiri əlamətlərinə görə qiymət vermir, xarakterlərinə həssaslıqla yanaşır. Məişətin alt yapısına (yarusuna) xüsusi diqqət edir. İnsanlarla ünsiyyət qurmaqda xüsusi məharəti vardır. Hüseyn Avni Karşlıoğlu mənim kitablarıma, həyatdakı davranışına xüsusi diqqət yetirdi. Azərbaycanda Pirsultan Abdalın torunu (nəvəsi) kimi, həmçinin, bir alim və şair kimi həyatda mövqeyimi düzgün mənalandırdı. Bizim dostluq əlaqəmiz yarandı.

Sədnik Paşa Pirsultanlı Hüseyn Avni Karşlıoğlu ilə

Karlıoğlu müşaviri Səlahəddin Dikmənlə birlikdə Gəncədə mənim qonağım oldu. Ailəmin Türkiyəyə xüsusi istəyi olduğunu, Pirsultan Abdala yaxın əqrəbəliq göstərdiyini əyani şəkildə öyrəndi. Onun tarixi xidmətlərindən biri səfirlikdə Türk Cümhuriyyətinin Başkanı sayın Abdullah Güllə məni görüşdürməsi oldu. Sayın Cümhur Başkanı Abdullah Gülün qarşısında bədahətən aşağıdakı şeirimi söylədim:

Düşmənin mərmisi,
Gülləsi,
Qoy mənə dəysin,
Vətənimə dəyməsin.
Analar
Sədnik adlı oğulu,
Bir də doğar.
Vətən doğulmaz,
Azərbaycan doğulmaz,
Türkiyəm doğulmaz.

Əlavə olaraq dedim:

-Sayın Abdullah Gül, əzizini itirən bir il ağlar, vətəninini itirən ömrü boyu. Türkiyəm var olsun, Azərbaycanım var olsun. Pirsultan Abdal cismən aramızda yoxdur, lakin onun

soyları, poeziyası bu günkü dünyamızda yaşayır, həmişə bizimlədir.

Sayın Abdullah G l  “Pirsultan pınarı”  eirler k lliyyatımı hədiyyə etdim.

Sayın Abdullah G l tapşırıq verdi ki, mənim kitablarımı nəşr etsinlər. Türkün humanist oğlu H sey n Avni Kar  o lu mənim çox m    r olan “Azərbaycan  fsan  və rəvayətlərinin ədəbi abidələrlə müqayisəli tədqiqi” elmi monoqrafiyamı Anadolu ləhcəsində nəşr etdirdi.

**S.P.Pirsultanlı Türkiyə Prezidenti
Abdullah G ll  birgə**

H sey n Avni Kar  o lunun s mi-
miyy ti, ziyalılı ı v  insanlığı qəlbimi rıqqətə

gətirdi, qeyri-iradi olaraq aşağıdakı şeir yarandı:

Karşlıoğlu, bir rəssam olaydım,
Çəkəydim rəsmini vətənin üstə.
Səndəki şuxluğu, səmimiyyəti,
Köçürmək olarmı yetənin üstə.

Yaxşı oğul doğa bilməz hər ana,
Yaxşı nə var, südlə gəlir insana.
Ana nurdu, nur gəlibdi cahana,
Ana əlləri var bədənin üstə.

Övliya nəfəsli Pirsultanam mən,
Şeirdə, sənətdə bir sultanam mən.
Dostu itirən yox, dost tapanam mən,
Gör nələr yazılıb bir mənin üstə.

Heyif ki, Hüseyn Avni Karşlıoğlunun konstitusion vaxtı çatdı və geri qayıtdı. Bundan sonra Azərbaycana səfir təyin edilən Hulusi Kılıç “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri” adlı ikinci kitabımı Anadolu ləhcəsində çap etdirdi.

Mən Hüseyn Avni Karşlıoğlunun parlaq surətini zəhnimdə yaşatdığım kimi poeziyaya gətirməyə çalışmışam, ona çox sayda şeirlər yazmışam. O şeirlərdən burada birini nümunə vermək istəyirəm:

Başı qarlı
bir dağ görürəm,

O sənsən.

Başının üstündə,
dalğalanan,

Ay-Ulduzlu

Bayraq görürəm,

O sənsən.

Əlində ətirli

çiçək görürəm,

O sənsən.

Köksündə vətənə bağlı,

Ürək görürəm,

O sənsən.

Üzü gülər,

gülümsər,

Hər baxışı

bir əsər,

Karlıoğlu,

O sənsən,

O sənsən.

Qars səfərinə getməmişdən əvvəl
Karlıoğlunda olan qayğıkeşlik, humanistlik
və millətsevərlik istər-istəməz “Qarsa gedək”
şeirinin yazılmasına səbəb oldu:

Karlıoğlu, Qarsa gedək,

Görünsün Qarsın qalası.

Uca bir daşında bitib,
Köynəyi qan-dağ lalası.

Bir yanında Sarıqamış,
Sağın, solun orman almış.
Koroğlu da burda qalmış,
Öyünsün Qarsın qalası.

Özü boyda məhəbbəti,
Qəhrəmandı-həqiqətdi,
Atatürkdən əmanətdi,
Qoy bilsin Qarsın balası.

Türkiyə ilə bağlı xatirələrim bununla bitmir. Evimizdə qonaq olan Türkiyə Büyük Elçisi öz xatirələrini belə yazıb.

**PİR SULTAN ABDAL'IN TORUNU BİR
BİLGE KİŞİ PROF. DR. SEDNİK PAŞA
PİRSULTANLI**

Ha!... söylemeden geçemeyeceğim bir husus da; Gence gezisi boyunca ekibimize muazzam katkı sağlayan TRT' nin sevimli, esprisi bol, renkli bir siması ve hoş bir insan olan **Abdülhamit AVŞAR...**

Abdülhamit Bey, daha önce **Gence'**ye gelmiş, yöreyi gezmiş etrafı iyi tanımış ve bazı insanlarla da çok güzel bir diyaloga girmiş.

Bu insanlardan biri de Türkiye’de ve
Türk Dünyasında çok iyi tanınan ziyalı bir
sima olan **Prof Dr. Sednik Paşa
PİRSULTANLI**.

Prof Dr. Sednik Paşa PİRSULTANLI ;
Anadolu’nun Tasavvuf ehli, Tekke Alevî-
Bektaşî edebiyatı şairlerinden **Banazlı Pir
Sultan ABDAL**’ın yedi göbekten nevesi
(torunu).

Paşa PİRSULTANLI; akademis-
yenliğinin yanı sıra, elliye yakın kitabı ve
yüzlerce makalesi olan yazar, edib, şair
tasavvuf ehli olduğu kadar, **bütün Ehlibeyt**,

Şia ve Pir Sultan Abdal ahfadına esin kaynağı olacak bir bilge kişi.

Büyükelçimiz H.Avni Beyin isteği üzerine; ikinci gün, Abdülhamit Bey vasıtasıyla bu bilge ve güzel insanla irtibat kuruluyor. **Prof Dr. Sednik Paşa PİRSULTANLI**, tarihçi ve filolog olan oğlu **Seyyaf**, torunları ve yakın çevresi, **Gence** ‘nin akciğeri sayılan büyük ve yüzyıllık ağaçlarla bezenmiş tarihi parka geliyor.

O’nun ifadesiyle; **Türkiye’nin Sefiri** ve maiyetindeki heyet ile **Pirsultan Abdal**’ ın torununun tarihi buluşması bu parkta gerçekleşiyor.

Çok heyecanlanıyor. Sayın Büyükelçimize sarılıyor, duygulanıyor, gözleri nemleniyor, ama 77 yaşında olmasına rağmen bir Türk’e yaraşır şekilde ayakta dimdik duruyor ve duygularını dile getiren konuşmasını yapıyor.

Paşa Pirsultanlı; atalarının Sivas-Banaz’ dan önce Tebriz’e, sonra Tebriz’den Gence’ye daha sonra da oradan Pirsultan Abdal köyüne geldiklerini anlatıyor.

Sednik Paşa PİRSULTANLI’ nın konuşmasının ardından, yanındaki iki aşık, sazlı sözlü söylemleriyle Sayın Büyük-

elçimize duygularını ve Gence' ye teşrifinden ötürü duydukları memnuniyeti dile getirmek için sazlarına dokunuyorlar.

Bir ara gözüm mikrofonu tutan ele takılıyor aşıkların rahatlıkla sanatlarını icra etmeleri ve TRT ekibinin rahat çekim yapması için meğer mikrofonu Sayın Büyükelçimiz tutuyormuş.

Mikrofonu almak için koruma ve başkaları hamle yapıyor ama, O güzel insan hiç kimseye zahmet vermiyor ve mütevazı bir eda ile bu işi zevkle yapıyor.

Akşam yemeğine, Gence'deki Türk şirketlerinden Un fabrikası sahibi olan FATOĞLU' na davetli olduğumuz için, Sayın Büyükelçimiz, Bilge insan Paşa PİRSULTANLI' nın müthiş ısrarı karşısında, evinde bir çay içme sözü vererek parktan ayrılabiliyoruz.

TARİHE İZ DÜŞMEK

Gence' de mini bir botanik parkını andıran şirin Lokantadaki nefis müzikli akşam yemeğinden sonra Sayın Büyükelçi ilgililere teşekkür ediyor, onlarla vedalaşıyor ve Gence Mihmanhanesi denilen otelimize geliyoruz..

Kısa bir üst baş değişikliğinden sonra, Abdülhamit AVŞAR Bey'in koordinesi ve

Paşa PİRSULTANLI' nın büyük oğlu **Seyyaf Bey'in** rehberliği ile **Paşa PİRSULTANLI'** nın mini bir konağı andıran avlulu tek katlı evlerine varıyoruz.

Hayret!... **Sednik Paşa Pirsultanlı dahil oğullar, gelinler, torunlar bütün aile evin avlusunda toplanmış.** Büyük bir merasimin hazırlığı var. O ne? Bir adam tarafından yere yatırılmış ve Sayın Büyükelçimizin arabadan inmesiyle ayaklarının dibinde kesilmeyi bekleyen bir toklu kurban.

Sayın BüyükelçimizinI “- **Aman Hocam ne olur in şunu kestirme.”** Demesiyle yıldırım gibi arabadan iniyor ve kurbanlık toklunun kesilmemesi için rica ediyorum. Ama ne mümkün. Vakur, kendinden ve doğru yaptığından emin olan **Sednik Paşa PİRSULTANLI** söze başlayıp duygularını şöyle getiriyor:

“Türk Dünyasının Lideri, Büyük Türkiye'nin şerefli Sefiri, evime şeref verecek ben kurban

kesmeyeceğim ha!... Bu mümkün mü?
Beni bu şereften nasıl mahrum edersiniz”?

Pirsultanlı ;“- **Bu kurban Büyük
Türki-ye’nin Sayın sefirinin ayaklarının
dibinde kesilecek ve kanı siz tüm
konakların alnına çalınacaktır.”** Diyerek
kararlılığını ifade ediyor. Bütün
gayretlerimize rağmen, **PİRSULTANLI’**
nın dediği oluyor.

Sayın Büyükelçimizin araçtan
inmesiyle kurban kesiliyor, kanından
hepimizin alnına sürülüyor. Bize hoş geldiniz
demek için avluya sıralanmış ev ahalisiyle
tokalaşılıyor ve içeri buyur ediliyoruz. Başta
Sayın Büyükelçimiz olmak üzere, herkes
ayakkabısını çıkarmaya yelteniyor.

Fakat o ne? Sayın Büyükelçimiz
başta olma üzere konaklara ayakkabılarını
çıkarmamaları isteniyor.

Bu ev, Türkiye’de bazı kesimlerin
ayakkabıyla girilen evi gibi değil. Ev ahalisi
dahil normalde herkesin eşikte ayakkabısını
çıkardığı içi pırıl pırıl ve tertemiz bir ev.

Ev ahalisi ayakkabılarını kapının
eşiğinde çıkarıyorlar. Anadolu insanının o içi
tertemiz ve pırıl pırıl evine nasıl ayakkabıyla
girilmiyorsa biz de ayakkabıyla girmemek
için direniyoruz.

Altmış (60' a yaklaşan yaşıma, 37 yıllık öğretmenlik ve yöneticilik hayatımda bugüne değin karşılaşmadığım ve duymadığım sözleri ilk kez, **Pir Sultan Abdal**'ın yedi göbekten torunu **Sednik Paşa PİRSULTANLI**'nın kapısının eşliğinde bilge insan **PİRSULTANLI**'dan işitiyorum.

“-Beyim ayakkabılarınızı çıkarmayın ki! Bizim evin halçalarına ayağınızın tozu bulaşsın. Bulaşsın ki, benim gelinlerim o tozları süpürme şerefine nail olsun ve bu şerefle yaşasın.”

Düşünüyorum...

Hey Allah'ım bu ne ulvî bir düşünce?

Bu nasıl konuk ağırlama anlayışı?

Galiba bu gizemi çözüyor ve rahatlıyorum. Asırlarca önce Anadolu'dan kopup gelen Alevî Bektaşî Türk geleneğinden ve özünden ayrılmayan 24 ayar altın bir sikke ayarındaki nezaket, **Pir Sultan Abdal**'ın ahfadına yakışır diye düşünüyorum. Tevekkeli boşuna **Pir Sultan Abdal** için **“Yedi Ulular”** diye bilinen büyük ozanlar kervanına boşuna katılmamış.

Sayın Büyükelçi de bu eşî ve benzeri görülmemiş ince düşünce ve nezakete, aynı nezaketle mukabele ediyor. Konuksever ve ziyalı ev sahibinin sözü yerine gelsin ve

gönlü dolsun diye bir adım atıyor ve ayakkabısının bağlarını çözerek çıkarıp içeri giriyor. Ardından hepimiz aynı şeyi yapıyor ve kurulan masada yerlerimizi alıyoruz.

Paşa PİRSULTANLI bir taraftan tahmin edemeyeceğimiz izzet ve ikram faslını başlatıyor, bir taraftan aile fertlerini tanıştırp tarihî bir an diye resimler çekiliyor diğer taraftan da **Pir Sultan Abdal**'ı tanıtıyor ve **Sivas**'ın **Yıldızeli İlçesinin** Banaz köyünden önce **Tebriz**'e, sonra **Gence**'ye ve en son **Gence**'deki **Pir Sultan Abdal** köyüne gelme ve yerleşmelerini anlatıyor.

O da **Pir Sultan Abdal**'ın, halk arasında **Yedi Ulular** olarak bilinen Yedi Büyük Ozan'dan biri olduğunu, Alevi gelenekleri ile dergâhta tarikat ortamında yetiştiğini ve **Pir Sultan Abdal**' ın şiirlerinde çok duru bir Türkçe kullandığını belirtiyor.

Sıra 13 yıl önce ölen eşine geliyor. O'na olan aşkını, sevdasını, saygısını, hasretini ve vefasını öyle bir dillendiriyor ki; gayri ihtiyarı bir erkeğin böylesi sadakatli duruşu beni etkiliyor ve sessizce gözlerimden yaş akıyor.

Erkeklerde böylesi bir sadakate çok az rastlanır diye düşünüyorum.Hele eşine yazdığı şiirlerden bir kaçını okuyunca dalıp

gidiyorum ve gözümde 40 yıl önceki öğretmen okulu anılarım canlanıyor.

O an hafızamı tazeliyorum ve çeşitli saz ve ses ustalarının, **Pir Sultan Abdal**'dan derleyip söyledikleri ve benim de bir dönem bağlama ile çalıp söylediğim; **“Bir Güzelin Aşığıym, Kul Olayım Kalem Tutan Ellere, Nasıl Yar Diyeyim, Dostun bir gülü yaralar beni, Gurbet Elde Bir Hal Geldi Başıma, Bu Yıl Bu Dağların Karı Erimez, Bin Cefalar Etsen Almam Üstüme, Derdim Çoktur, Gafil Gezme Şaşkın”** gibi **türküler geliyor.**

Paşa PİRSULTANLI'nın sohbetinden, **ömür boyu vefa ve sadakat,** kadar dedesi **Pir Sultan Abdal**' ın;

- ✓ Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Çırçır Bucağına bağlı **Banaz köyünde** doğduğunu,
- ✓ **Banaz**'ın Yıldız dağı eteklerinde, denizden bin yedi yüz metre yüksekte bulunduğunu,
- ✓ çoğu tek katli kerpiç evleri, soğuktan korunmak için yarı yarıya toprağa gömülü bir köy olduğunu,
- ✓ Pîr Sultan Alevî-Bektasî tarikatına mensup olduğunu ve tarikata arkadaşı,

yani musaibi, Ali Baba'nı teşvikiyle girdiğini

✓ Bağlandığı tekkenin pîrinin ise, **Ahmet Yesevî**'nin Anadolu'ya gönderdiği dervislerden Koyun Babanın tekkesinde, Bektasîlîğin kurucusu **Haci Bektas Veli**'nin tekkesinde posta oturmuş, yani en üst makamlara gelmiş **Seyh Hasan** olduğunu, **anlıyoruz.**

Ailenin tümü, Sayın Büyükelçimizin PİRSULTANLI ailesinin tüm fertleri, nişanlanan torununu ve nişanlısını tebrik ederek onlarla ayrı bir resim çektirdikten sonra Gecenin geç saatinde Paşa PİRSULTANLI' dan izin istiyor, konakseverliklerinden dolayı teşekkür ederek ve ev ahalisiyle tokalaşarak, kimisiyle kucaklaşarak vedalaşıyor ve ayrılıyor.

Fakat o ne? Arabaya binerken kesilen kurbanlık toklunun hiçbir itiraza mahal vermeden arabanın arkasına konulduğunu görüyoruz. Sayın Büyükelçi onları kırmamak için bunu kabul ediyor biraz mesafe aldıktan sonra da Gence Türk Lisesi

Müdürünü arayarak kurbanlık toklunun etini
okuldaki Genceli talebelere armağan ediyor.

...Almaniyada, Frankfurt-Maynsda
olarkən mənə Pirsultan Abdalın adını daşıyan
cameyə qonaq apardılar. Almanıyanın bir
neçə şəhərində türk toylarında iştirak etdim.
Burada mənim çıxışlarıma, şeir deməyimə,
“Ruhani”yə oynamağıma xüsusi maraq
göstərdilər.

Türkiyə səfərlərimin birində Konyanın
bəzəyi olan Mövlana comesini gəzdim,
buradakı qədim əşyaları, qılıncları,
qalxanları, xalıları, çoxsaylı əlyazmalarını
gördüm, onun məzarını ziyarət etdim.

Camenin ilk girəcəyində Mövlananın
bu kəlamları yazılmışdır:

“Gəl, gəl, nə olursan, gəl,
Kafir, bütperəst, atəşə tapınan
Yüz kərə tövbəni pozmuş,
Məcusi olsan da gəl, olsan da gəl,
Bizim qapımız ümid qapısıdır,
necəsən, öylə gəl”.

Mövlana Cəlaləddin Rumi

Humanist mövqedə dayanan Mövlana dini əqidəsindən, inamından asılı olmayaraq hər kəsin onun dərgahından qovulmasının əleyhinədir. Mövlanaya görə, insanı sevmək Allahı sevməkdir. Mövlananın fəlsəfi qənaəti belədir: “Olduğun kimi görün, göründüyün kimi ol”.

Rəvayətə görə, Mövlana Cəlaləddin Rumi uşaq vaxtı bir damın üstündən o biri damın üstünə atlanır. Atası deyir:

-Damla dam arasında məsafə uzaqdır.
Sən yerə düşüb şikəst ola bilərdin.

-Ata, mən yerdən göyə hoppanırdım.
Məramım Allaha qovuşmaq idi, damın üstünə düşdüm.

O, “Səma gecələri” mərasimi ilə Allaha qovuşmaq məqamına çatmaq istəyir.

Azərbaycanda geniş yayılmış “Ruhani” saz havası onun melodiyasından doğmuşdur. Bu havaya Azərbaycanda sazda və zurnada ən yaxşı oynayan mənəm.

Həmin axşam Mövlana Cəməsinin həyatində açıq havada “Səma gecələri” mərasiminə baxdıq.

“Səma Gecələri”

Mən bir neçə dəfə Nevşəhərdə Hacı Vəli Bektaşinin “Cəm gecələri”nə də baxmışam. Bunlar xeyli fərqlidir. Mövlanada musiqi sədaları altında rəqs edən dərvişlərdir, Bektaşidə isə gənc oğlanlar və qızlardır. Bektaşidə saz, söz və rəqs var. Mövlanada isə İlahiyə can atmaq güclüdür.

...Mən Sivasa Pirsultan Abdalın törəsinə qatılmağa gedirdim. Yığıncağa

Tansu Çillər gəlməliydi. Həmin günlər o, Qardağı adaları ilə əlaqədar mesaj vermişdi. O, yazırdı: “Türkün sonuncu nəfəri qalıncaya qədər kimsəyə vətənin bir çakıl (bir qum dənəsi)daşını vermərik”. Mən bundan təsirlənərək aşağıdakı bayatını söylədim:

Çiçəyim, gülüm, vətən,
Ağzımda dilim, vətən.
Bir çakıl daşın üçün,
Yolunda ölüm vətən.

Vətən onu sevənlərindir, yolunda can verməyə hazır olanlarındır.

Mən Tansu Çillərə şeir də həsr etdim. Həmin şeiri naşiri olduğum “Pirsultan” jurnalına, “Lilpar bulaq” adlı şeirlər kitabıma daxil etdim. Şeir “Sevsin Çilləri” adlanır:

Çillər, sənə sayğım hardandı, hardan?
Gözəlsən, hüsnünün aynası nurdan,
Gülür, günəş kimi sifətin gülür,
Ülvi məhəbbətin, ülfətin gülür,
Sevmisən, vətənə vurulmusan sən,
Kəpəz pınarlarda durulmusan sən,
Var olsun, ürəkdən sevdinin vətən,
Solmayan bir gülsən, köksündə bitən,

Alqış, bu istəyə, bu məhəbbətə,
Alqış, qəlbindəki o sədaqətə.
Sənsən varlığıyla vətəni sevən,
Məğrur dayan, bacım, xalqına güvən.
Verərsən canını bir çakıl daşa,
Yaşa, Çillər bacım, yaşa, min yaşa.
Məni qeyri bilmə, məni yad bilmə,
Demirəm ki, ünvan bilmə, ad bilmə,
Doğmayam, Sivasda Pirsultanım var,
Sənət dünyasında bir ümmanım var.
Yıldızdağ, Banaz köy, Sivas elləri,
Gərək mənim kimi sevsin Çilləri.

Tansu Çillər

Sivas səfərimdə doğulan bir şeirim də
var ki, orda Sivasın, Banazın həsrəti, ayrılığı
öz əksini tapmışdır:

Yıldızdağdan, Banaz köydən qopanda,
A dərqli Sivasım, ağladın sən də.
Üz tutanda Təbrizimə, Gəncəmə,
Bu qanlı tarixi yazdın sinəndə.

Ankaradan səmum bir külək əsdi,
Pirsultan Abdalın yolunu kəsdi,
Qulağıma bir səs gəldi, nə səsdı,
Yazılmış tarixi oxudum mən də.

Ölürsə şəxsiyyət tarixə dönür,
Yurduna məhəbbət tarixə dönür,
A Sədnik, həqiqət tarixə dönür,
Pirsultanın doğruluq var səsində.

Əlimə qələm
alandan, əvvəl şair,
sonra alim olandan
bəri Pirsultan Abdal
mənim əbədi möv-
zuma çevrilmişdir.

Bu bizim tək-
cə genetik əlaqə-
mizlə bağlı olma-
mışdır. Çünki, Pir-
sultan Abdal bəşəri
şairdir, fəlsəfi dü-
şüncəyə malik, öz

vətəninə, torpağına bağlıdır. Onun bir kəlamı atalar sözü tutumundadır. Pirsultan Abdal yazır: “Əsl türk əcdadının doğulduğu yeri vətən bilər, törəmə türk qarnının doyduğu yeri”. Pirsultan Abdal getmədi, əksinə, öz torpağında köklü bir ağac kimi qol-budaq atdı, onu öz qanı ilə suvardı. Ona görə də Pirsultan ağacı həmişəyaşıldır, həmişəyaşardır, həm də barlı-bəhərlidir.

Çox maraqlıdır ki, Pirsultan Abdalı Azərbaycanda şairlikdən çox övliya kimi tanıyırlar. Bu məqam mənim şüuruma, zəhnimə təsir etmiş, duyğulandırmış, həmin mövzuda “Pirsultan babam” adlı ikinci şeiri yazmağa ruhlandırmışdır:

Mənim ocaq babam, Pirsultan babam,
Heç vaxt ölməmişən, sağ olmusan sən.
Bir şair doğuldun türk torpağında,
Azəri yurdunda dağ olmusan sən.

Yaşadır adını Pirsultan dağı,
Başın pirdi, köyümüzü ayağı.
Elə dağ ki, yerin-göyün dayağı,
Azəri yurdunda dağ olmusan sən.

Qəlbimizi yaraladı, qopardı,
Leyli nənəm nağıllarda apardı.

Kim axtarsa dastanını tapardı,
O tağsız göylərə tağ olmusan sən.

Bir dastansan, əfsanəsən, nağılsan,
Ordu olar bir mahala yığılsan.
Eh, nələr görərdin bir də doğulsan,
Neçə yerdə bağça-bağ olmusan sən.

Adın əzbərimdə, ruhun canımda,
Yaşayırsan iliyimdə, qanımda.
Nəsil-soyun cərgələnib yanımda,
Boylan, bax, gör neçə tağ olmusan sən.

Mənim Abdal babam, Pirsultan babam,
Ərənlər sərdarı, ər sultan babam.
Hər sözü qəlbimdə dürr, Sultan babam,
Çağdaşlar içində çağ olmusan sən.

Pirsultan Abdalı dünyaya gətirən
Türkiyə torpağı, türk məmləkəti mənim
ürəyimdir. Yıldız dağı, Sivas, Yaşıl İrmaq,
Qızıl İrmaq, Banaz köyü, Banaz gölü mənim
fəxr etdiyim, qəlbimdə yaşatdığım Tanrı
abidələridir.

Hər zaman onları dilə gətirdikdə qürur
duyuram. Mənim “Var” adlı gərayım da öz
gücünü, qüdrətini o yerlərdən alır:

Yıldızdağdan əsən külək,
Sivasın xoş havası var.
Səndə bitən, açan gülün,
Min bir dərdə davası var.

Pirsultanın oylağısan,
Yaylasısan, yaylağısan.
Sən onun cənnət bağısan,
Səndə yurdu, yuvası var.

Sədnik necə sevinməsin,
Qəlbi sənlə döyünməsin.
Fəxr etməsin, öyünməsin,
Pirsultan tək babası var.

İkinci gəraylı onun davamıdır:

Banaz köyün ağ buludu,
Mənimlə öpüşdü getdi.
Yıldızdağın rüzgarı,
Mənimlə görüşdü getdi.

Bolunun qartal qayası,
Bir tərəfdə Ala dağlar.
Hansı torpaqda tapılar,
Gözəllikdə belə dağlar.

Qızıl İrmaq sahilində,
Topa qızlar gülüşdü.
Hər tərəfdən yağmur yağdı,
Mənim qəlbimə gün düşdü.

O iki qızıl gəraylıların brilyant qaşı
“Ağrı dağı” şeiridir:

Soltan dağın soltanısan,
Neçə dağların xanısan,
Nuhçıxanın-Naxçıvanın,
Quzeydə Savalanın,
Güneydə Şahdağının,
Sirdaşısan, Ağrı dağı.

Elbrusun, Uyğurda Kaskarın,
Kafkazlarda Şeyx Sənanın,
Xan Kəpəzin, Qoşqarın,
Aveyin, Qanlıdağın,
Qardaşısan, Ağrı dağı.

Çin səddini insan tikib, insan yapıb,
Nə dağ yarıb, nə dağ çapıb.
Sən İlahinin yapdığı bir dağsan,
Sən Allahın yapdığı bir qalasan.
Himini Allah qoyub,
Sən türkün dağısan,
Sən türkün qalasısan,
Dünya durduqca olasısan,
Yer məhvərindən çıxsə belə,
Yenə sən qalasısan,
Canım, gözüm, Ağrı dağı.

Hər dəfə düşünəndə, xəyala dalanda
Pirsultanın yoxluğu, onun soylarının pərən-
pərən olması, bir parçasının Təbrizə,
Gəncəyə, Gəncəbasarın köylərinə səpə-
lənməsi qəlbimi göynədir. “Bir də qayıtmaz”
qoşması mənim qəlbimdə ülvî duyğular
oyatdı:

Qanlı Sivas, sil gözünün yaşını,
Getdi Pirsultanım, bir də qayıtmaz!...
O sevirdi torpağını, daşını,
Getdi Pirsultanım, bir də qayıtmaz!...

Şimşək kimi çaxdı, dağ-daş dolaşdı,
Onun əbasından göyərçin uçdu.
Sivasdan adlayıb Təbrizə keçdi,
Getdi Pirsultanım, bir də qayıtmaz!...

Təbrizdə də bölüm-bölüm bölündü,
Karvanlar bağlayıb, Gəncəyə döndü.
Durna qatarıtək bir dağa endi,
Getdi Pirsultanım, bir də qayıtmaz!...

Ocaq oldu Pirsultanın o dağı,
Dağ başında yanır sönməz çırağı.
Sədnik, hər tərəfdən gəlir sorağı,
Getdi Pirsultanım, bir də qayıtmaz!...

“Bir də qayıtmaz” şeiri məndə
ümitsizlik yaratmadı, əksinə, Pirsultan
Abdalın yaşanmamış ömrünün bir hissəsini
dağa döndərdi. Duyğularım, düşüncələrim
onun ömrünün davamını belə mənalandırdı:

Şair ömrü matah olar,
Bu gün olar, sabah olar.
Sinədən qopan “ah” olar,
Pirsultan dönüb dağ oldu.

Xızır Paşa, Xızır Paşa,
Adlarınız yaşar qoşa.
Sən qartal ol, qon bir daşa,
Pirsultan dönüb dağ oldu.

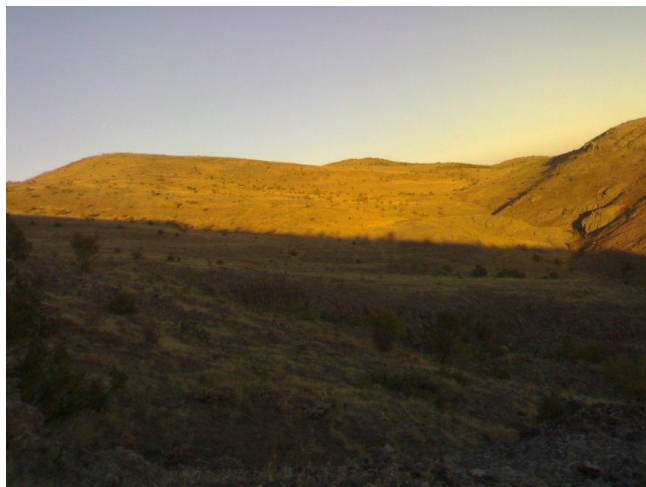
Sizdən əvvəl İmrələr var,
Türk yurdunda gör nələr var.

Zirvəsində ağ buludlar,
Pirsultan dönüb dağ oldu.

Müjdə verin Banaz köyə,
Yazda əlvan güllər deyə.
Canım Sivas deyə-deyə,
Pirsultan dönüb dağ oldu.

Sədnik, əzizdir nə qədər,
Gülləri gözündə bitər.
İçimdə bülbüllər ötər,
Pirsultan dönüb dağ oldu.

Pirsultan dağları

Mən “Dəyişməyə” şeirimdə bildirirəm ki, nəyi dəyişsəm də, məsləkimi dəyişməyəm. Onunla bərabər nələri dəyişmədiyimi də incə, zərif duyğularla ifadə etmişəm:

Körpə uşaq səsini,
Bulaq zümzüməsini,
Bir Allah kəlməsini,
Heç nəyə dəyişməyəm.

İsti ana qucağın,
Doğma ata ocağın,
Pirim-Pirsultan dağın,
Heç nəyə dəyişməyəm.

Sədnik sözündə qəti,
Vətən canı, ülfəti,
Bir də ilk məhəbbəti,
Heç nəyə dəyişməyəm.

...Böyük maraqla Bakıdan təyyarə ilə İstanbula uçanda mənzilə çatana qədər göydən yerə baxdım, gözəl mənzərələri, məşhur dağları gördüm, çox hadisələri xəyalımdan keçirdim. Bir sözlə, türk yurdlarını, onun dağlarını, tarixi hadisələri, olub-keçənləri bir-bir gözümə, qəlbimə köçürdüm. Mən həmin hadisələri oxucularla

bölüşmək istəyirəm. Şeiri olduğu kimi ağ
vərəqlərin üstünə köçürdüm və o şeirin bir
yuxu kimi xəyalımdan, yaddaşımdan
silinmədiyini bildirirəm:

Dərələrdən keçirəm, təpələrdən keçirəm,
Coşqun-coşqun çaylardan, dənizlərdən
keçirəm.

Dalğalardan keçirəm, ləpələrdən keçirəm,
Gecələrdən keçirəm, gündüzlərdən keçirəm.
Buludları yararaq səmalardan keçirəm,
Özüm də heç bilmirəm, bəs mən hardan
keçirəm.

Məndən çox aşağıda, dağlarda qar görünür,
Məndən çox aşağıda, ağ buludlar görünür.
Çatdım Ağrı dağına, yolum Quşqonmazadı,
O görünən Duzluca, bəs o hansı obadı?
Dəli Əmrah çayıdı, sahilində saza bax,
Əmrahdan qalan sazı kim götürüb çalacaq?
Qabaqdan gəlir Qərib, ağ-boz atın belində,
Hələbdə qalıb yəqin, yoxdu sazı əlində...
Endirir Xızır onu, endirir Qars düzünə,
Namazkı qılır Qərib, Günəş doğur üzünə,
Xızır çox tələsir ki, Qərib çatsın evinə,
Şahsənəm əldən gedir, bəlkə görüb sevinə...
Yaşıl donlu Xızırım peyda olur böyükdən,
Onu qaldırır göyə, Qəriblə uçuram mən.
Mən uçuram yanaşı, cüt keçirəm dağ-daşı,

Qərib Xızır atında, mən Simurq qanadında...
Ağ-boz atı keçirəm, gözəlliklər seçirəm.
Çatdırır Simurq quşum məni nurlu səhərə,
Yuxu kimi gəzirəm görmədiyim yerləri...

...Pirsultan Abdalla əlaqədar hər yaz,
hər payız durnalar gəlib gedəndə durna
qatarına saatlarla durub tamaşa edirəm.
Durnanın zənciri mənə Pirsultan Abdalın
şeyrlərindəki misraları xatırladır. Bir də ki,

Molla Pənah
Vaqifin dediyi
kimi, durnaların
məskəni Bağ-
dad elləridir.
Orada, Bağdad-
da, Kərbəladada
neçə illərdir ki,
qanlı mühari-

bələr gedir. Peyğəmbərimiz Məhəmmədin,
Həzrət Əlinin və digər imamlarımızın
Vətəninə qan su yerinə axır. Durnaların
zəncirlənmiş qatarını görəndə, səsinə
eşidəndə, gecələr əngin göylərdən gəlib
keçəndə qəlbimdən nələr keçir, öz
duygularımı cilovlaya bilməyib üzümü
durnalara tuturam:

Bağdadın hər günü qandı, qadadı,
Görən yazda gələcəkmi durnalar?
Dəşti-Kərbəladada, imam yolunda,
Şəhid olub, öləcəkmı durnalar?

Bombalardan od düşəndə yuvaya,
Çığırışa-çığırışa qalxır havaya,
Əli yalın girəcəkmı davaya?
Yerlə göyü böləcəkmı durnalar?

Kəbənin qızıldan kərpici yandı,
Füzulinin ahı ərşə dayandı.
Sədnikin ürəyi qana boyandı,
Göz yaşını siləcəkmı durnalar?

Durnalar bu dəfə gələndə elə zənn
etdim ki, onlar müharibənin əlindən qaçıb
Yıldızdağdan uçub gəlmişlər, Bağdad
davasından qaçmışlar. Elə düşündüm ki,
bu yaz durnalar gəlməyəcək. Onların səsinə
eşidəndə elə bil yaramın üstünü örtmək üçün
lələk atdılar:

Dünən gecə Yıldızdağdan uçmusuz,
Tökülmüsüz Qonur daşa, durnalar.
Bəlkə Bağdad davasından qaçmısınız?
Qaqqıl-daşa-qaqqıl-daşa, durnalar.

Yıldızdağdan baxdınız mı Banaza?
Pirsultan gedəli həsrətdi yazı.
Söz qanan istər ki, dastanın yazı,
Çatdırın mətləbi başa, durnalar.

Uzaqdan uzağa səsin də duydum,
Elə bilmə, bu avazdan mən doydum.
Lələk atdız, yaram üstünə qoydum,
Sədnikə dediniz “yaşa”, durnalar.

İraqın
Azərbaycandakı
səfiri Ərşad
Ömər İsmayıl
isti münasibətim
vardı. Mən türk-

kərkük “Arzu-Qəmbər” dastanı ilə, Kərkük
mani və xoryatları ilə bağlı yazılarımı,
Bağdad olaylarından təsirlənərək yazdığım
“Durnalar” şeirimi ona təqdim etdim, Bağ-
dada çapa göndərsin.

...Nəsil-soyumuzun babası, türk
dünyasının ünlü şair-aşığı haqqında bir
şeirimi 1954-cü ildə “Yeni Daşkəsən”
qəzetinin redaktoru olan zaman Leyli

nənəmin söylədiyi bir xatirədən təsirlənərək
yazmışam:

Başın seyrangahım, ayağın kəndim,
Qoşqarımın öz anası, Pirsultan.
Adın qızılbaşdan bir yadigardı,
Dağ başında göz qalası, Pirsultan.

Yox, aşırıq, göz qalası,
Dözmüsən, döz qalası.
Hər kəsə çox şirindi,
Öz yurdu, öz qalası.

Taclı xanım gəzdi, gülünü üzdü,
Şah Xətayi burda adını yazdı.
Sənin adın Gülazarla əkizdi,
Bir tarixdi, var mənası, Pirsultan.

Xətayi can, gül azar,
Bülbül eylər gülə zar.
Taclı yar seyrə çıxıb,
Gül içində gül azar.

Kimiydi Pirsultan, o gözəl Abdal,
Asdılar Sivasda, oldu bir xəyal,
Sədnik deyər: bunu məndən xəbər al,
Pirsultanın nişanası, Pirsultan.

Yox, aşiq, nişan qala,
Dağ üstə nişan qala.
Abdaldan, Xətayidən,
Qalıbsan nişan, qala.

Gəncliyimdə çox erkən güllü-çiçəkli
Pisultan dağından ayrılıb Gəncəyə gəldim.
Həmin günlər çox kövrəldim. Mənə təsəlli
verən gəncliyimdən yaddaşımda qalan, şeirə
çevrilən, xatirələrimi özündə yaşadan
“Gəlmədimmi?” adlı çoxbəndli gəraylım
oldu:

Bənövşəli yaylaqları,
Dış göynədən bulaqları,
Başı qarlı o dağları,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Xoşbulaq tək gülüstani,
Qoşqardı sultanı, xanı.
Qibləgahım Pirsultanı,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Unutma Yeddiqardaşı,
Qızıldı torpağı, daşı.
Qırxbulaq çayların başı,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Qaşqaçayı, Arxaşanı,
Türk Səmədi, Türk Paşanı.
O nənəm-xalı qoşanı,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Gölvənd-gölvənd göllərini,
Löyün-löyün güllərini.
Yağmurunu, sellərini,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Yazlı, qışlı, dörd fəslini,
Qoç tayfamı, qoç nəslimi.
Cavan şair Sədnikimi,
Səndə qoyub gəlmədimmi?

Mənim şeirlərim hər biri tarix qədər,
tarixi hadisə qədər mötəbərdir. Onu görüb
duyduğum, qəlbimdə yaşatdığım, həyə-
canlandığım bir an içində yazıram. Gecə
yuxuda gördüyüm, səhər qələmə aldığım
şeirin bir misrasını dəyişmirəm. Elə zənn
edirəm ki, qəlbimin qanı ilə yoğurub
yapdığım, hördüyüm, ucaltdığım məbədin,
uca binanın bir kərpicini yerindən oynatsam
tağlar əzəlki əzəmətli görkəmini, mənzərəsini
itirər. Yaradıcılıq xüsusiyyətimi bir şeirimlə
möhürləyib, təsdiqləyib şeirimizin pərəs-
tişkarlarına ehtiramla təqdim etmişəm:

Aləm bilir, mən bir qaynar bulağam,
Yağış sularından sızmamışam mən.
Təbim gəlib, söz sinəmdə cəm olub,
İlhamsız bir misra yazmamışam mən.

Durna kimi pərvazlanıb, düzülüb,
Mənim şeirim bir nəfəsə yazılıb.
Nə əl dəyib, nə bir misra pozulub,
Yazdığımı təzdən pozmamışam mən.

Dərya kimi qaynamışam, dolmuşam,
Yaradanın nəzərində olmuşam.
İlhamımı Pirsultandan almışam,
Sədnik, qeyri kömək gəzməmişəm mən.

Zərif duyğularımla pərvazlanan,
ürəklərdə yuva bağlayan, quş kimi dil açan,
səs-səsə verib oxuyan, bülbül kimi səsi
çəməndən-çəmənə yayılan, bizə zövq verən,
hər kəsi məftun edən şeir mənim üçün nədir?
Mən bunları “Şeirim” adlı nəğməmdə bir
manifest kimi səsləndirmişəm:

Damcı-damcı misralara axmışam,
Sən mənim qəlbimin qanısan, şeirim.
Sənin sevincindən mən doymamışam,
Ömrümün ən xoşbəxt anısan, şeirim.

Duru desəm, çeşmələrdən durusan,
Gözlərimin şöləsisən, nurusan.
Sevən könlün həmdəmisən, yarısan,
Dünyasan, özünü tanısan, şeirim.

Çiçək tək açılıb, solan da sənsən,
Könlümü qəmlərə salan da sənsən.
Buludtək boşalıb, dolan da sənsən,
Sən elə Sədnikin canısan, şeirim.

...Mənim can atdığım Pirsultan Abdalla
bağlı olan Təbriz yaxınlığındakı Pirsultan
köyünü görmək, orada olan Pirsultan Abdal
toplumu ilə görüşmək və onlardan kifayət
qədər material toplamaq idi.

İlk dəfə Arazdan keçib Təbrizə
getdiyimi, orada keçirdiyim hissləri bu gün
dilə gətirmək, təsəvvür etmək müşkül işdir.
Mən Astara körpüsünün üstündə bitili bir
ağac kimi hərəkətsiz qaldım. Sinəmə
həsrətdən yoğrulmuş, dərddli-qəmli, dillər
əzbəri olan, hafizələrdə yaşayan bir bayatı
gəldi:

Arazdan keçən də var,
Suyundan içən də var.
Çəkmə Təbriz adını,
Ürəyi keçən də var.

Mən Araz üstündəki körpüdən baxanda
başı qarlı Savalan dağı görünürdü. Mənə elə
gəlirdi ki, mən ağlayan kimi Savalan dağı da
ağlayır. “Savalan” şeiri o günlərdən bir
yadigardır:

İllərinən həsrətini çəkmişəm,
Qucaqlaşaq, gəl sarışaq, Savalan.
Sevincdən gözümdən yağar yağışlar,
Yaz selinə gəl qarışaq, Savalan.

Göz yaşlarım yanağından axdımı?
Ağlayanda düşmənin bizə baxdımı?
Kim bağlayar, fəlak açıb baxdımı?
Gülə-gülə gəl danışaq, Savalan.

Sən mənim Tanrımsan dağlar içində,
Sədnikin sən boyda dağ var içində.
Kim belə dərdini ağlar içində,
Eldarlardan gəl soruşaq, Savalan.
(09.12.1992)

Burda bir məsələni də qeyd edək ki, Arazın o tayında aşığa Eldar deyirlər. Arazı keçəndə məni qarşılamağa Şahbazi adında ozan gəlmişdi. Mən o qədər dolmuşdum, həyəcanım sel kimi məni ağuşuna almışdı. İndi neçə dəfə Arazı o taya keçsəm də, həmin günün həsrətini, vüsala qovuşduğum günü belə poetik dillə qələmə ala bilmərəm. “Təzə gəlmişəm” şeirim neçə-neçə həmyerlimin yaşadığı hissi özündə birləşdirmiş, yanıqlı bir dillə ifadə edilmişdir. Şeirin hər misrası əsrlərdən, qərinələrdən bəri ürəyimizdə şırım açmış arzuları özündə yaşadır. Şeir adi şeir deyil, tarixə güzgü tutan bir salnamədir, keçmişimizə şahidlik edən bir abidədir:

Ay Şahbazi, mən İranı görməyə,
Göyərdi göy daşım, təzə gəlmişəm.
Gözlərimdən Araz boyda çay axıb,
Qurudu göz yaşım, təzə gəlmişəm.

Baxmamışam Xan Araza doyunca,
Qəm yemişəm həsrətimin boyunca.
Gəlib torpağına qədəm qoyunca,
Ağarıbdı başım, təzə gəlmişəm.

Sədniki hicranın üzdü, əritdi,
Nənələr qalmadı, babalar getdi.
Səni gördüm gözlərimdə gül bitdi,
Ay mənim yaz-qışım, təzə gəlmişəm.

Mənim yaradıcılıq konsepsiyam
belədir. Hər hansı diyara, ölkəyə səfər
etdikdə əvvəlcə duyğularımı şeirə çevirib
qələmə alıram. Duyğu dənizim sakitləşəndən
və şıltaq ləpələr dincələndən sonra elmi
axtarışa başlayıram.

Fikrimi əyaniləşdirmək üçün
Qazaxıstan səfərlərimdən birini olduğu kimi
oxuculara çatdırmaq istəyirəm.

Mən həmin səfərlərimdə əvvəlcə
Qazaxıstan Elmlər Akademiyasına gedib
qazax folklorunun ağsaqqalı Rəhmanqul
Berdıbayevlə, istedadlı fəklorşünas dostum
Anarbay Buldubayevlə hal-əhval tutandan
sonra qazax yurdunu gəzirəm.

**Rəhmanqul
Berdibayev**

Bir dəfə elə
oldu ki, Almatada
dayanmadım, Qız-
lardada gənc akın
Xıdırbeğin görüşü-
nə getdim. Demək
olar ki, Qazaxıs-
tanda, istərsə də
Türkmənistanda

“Dədə Qorqud” və “Koroğlu” küylərini
onun kimi mahir ifa edən yoxdur. Mən
Qızlardan telefon açıb bu səfər zamanı
yazdığım şeiri Anarbaya oxudum:

Anarbay, gəlmişəm Qazaxıstana,
Bilmirsən yurdunun harasındaayam.
Qızlardada Xıdırbəyə mehmanam,
Ceyhunla Seyhunun arasındaayam.

Qorqudumu gördüm əlində qopuz,
Məzarı yanında daş olmuş qırx qız.
Gözəllərdən biri şikəst, ayaqsız,-
Yaralı ceyranın bərəsindəyəm.

Sədnik, həzin dastan söylər jırçılar,
Avazıyla cavan akın nur çilər.
Sənəm ağlar, inad eylər elçilər,
O ağlar gözlərin qarasındaayam.

Sonra qazax qızı,
müğənni Əslixanla
görüşüb tanış oldum.
Mən gülə-gülə dedim:
-Qazax qızları nə
gözəldir...

O cavabında:

-Müəllim, sən
qazax qızlarını almağa gücün çatmaz. Qazax
qızı almaq üçün gərək sən çoxlu axçan ola,
pulun ola. Bizdə kalım (başlıq pulu) var-deyə
gülə-gülə cavab verdi.

Bir neçə gündən sonra “Qazax qızı”
şeirimi ona ərməğan etdim:

Qıpçaq gözlü, qazax qızı,
Gözlədimi yolumuzu?
Ayrıla bilmirəm düzü,
Gedimmi mən, qalımmı mən?
Axça verib alımmı mən?

Ayrılıq asanmı olur?
Gözəllər küsənmi olur?
Yolumu kəsənmi olur?
Gedimmi mən, qalımmı mən?
Axça verib alımmı mən?

Sədnik deyər: bu nə aydım?
Kim deyər, mən bundan doydum?
Ürəyimi burda qoydum,
Gedimmi mən, qalımmı mən?
Axça verib alımmı mən?

Əslixan həmin şeiri mahnı kimi qazax
televiziyası ilə ifa etdi. Mən Əslixanla
birlikdə sonralar Türkiyənin Ərzurum, Konya
və başqa şəhərlərində festivallarda iştirak
etdim.

Sonra Cəmbül əfsanələrinin axtarı-
şına getdim. Cəmbülün muzeyində olarkən
oraya ucaboy, ağbəniz, almayanaq bir ziyalı

qadın daxil oldu. Bu, Sankt-Peterburq Etnoqrafiya İnstitutunun alimi Almaxanım Kunnanbayeva idi. O, mənə maraqlandı, xeyli söhbət etdi. Mən ona topladığım qazax əfsanələrindən söhbət

açdım. O mənə dedi:

-Cambul haqqında elə maraqlı əfsanə danışa bilərsənmi mən onu eşitməmiş olam?

Təzə topladığım “Cambulun pələngi” adlı əfsanəni danışdım:

“Əfsanəyə görə, qazax akını Cambulun bir pələngi var imiş. O, hər hansı bir toya, şənliyə gedərmişsə, pələngi də onunla gedərmiş. Cambul söhbət edəndə pələng qapıya yaxın yerdə başını əllərinin üstünə qoyub onun oxumasına maraqla qulaq asarmış.

Bir gün pələng ağlaya-ağlaya ayağa qalxır və çölə çıxmaq istəyir. Cambul deyir:

-Əziz dostlar, mənim ölmək vaxtım çatdı, pələngim ağladı. Əlvida!

Cambul birbaşa öz odasına gəlir, deyir:

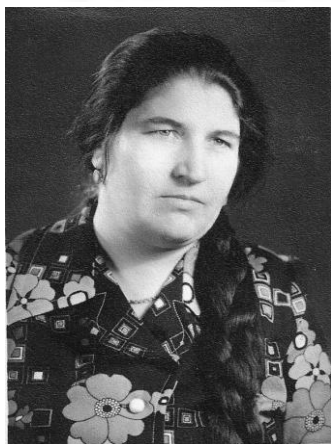
-Çarpayıda yerimi düzəldin və yönümü qibləyə çevirin. Mən öləcəyəm.

İnsanlar bir-bir gəlib Cambulla vidalaşırlar. Lakin, o, ölmür, kimisə gözləyir. Oğul nəvəsi başqa aulda imiş. O gəlib babası ilə öpüşür. Bu zaman pələng yenə də ağlayıb ayağa qalxır. Cambul əlini yelləyir:

-Əlvida! Əlvida!”

“Cambulun pələngi” əfsanəsini danışandan sonra “Yurdumuzun əfsanələri”, “Yaşayan əfsanələr”, “Yanardağ əfsanələri” kitablarımı Almaxanıma hədiyyə etdim.

Mənim yaradıcılığımıza qaynayıb-qarışan Səfurə xanım Pirsultanlının şeirlərində Türkiyə təranələrinin, Pirsultanın dönə-dönə dilə gətirilməsi xüsusi önəm daşıyır. Pirsultan soyundan olan can sirdaşım, eşim cocuq-

luq çağlarından Pirsultan dağlarının göy otları, şəhli çiçəkləri arasında böyüyüb boy atmışdır. Onun xalq düzgünləri üslubunda, çoxbəndli bənzərsiz şeirləri, “Pirsultan çiçəkləri” bizə Pirsultan dağlarının al-əlvan boyalarından, rəngarəng çiçəklərin adlarından, toponimlərindən könül oxşaya-oxşaya xəbər verir:

Hər biri bir loğmandı,
Pirsultan çiçəkləri.
Hər bir dərdə dərmandı,
Pirsultan çiçəkləri.

Yazın boyu görünər,
Daşı gülə bürünər,
Ağ əllərlə dərilər,
Pirsultan çiçəkləri.

Ayrantökülənə çıx!
Ağyoxuşdan belə bax!
Səni səndən alacaq,
Pirsultan çiçəkləri.

Çeşmələr qaynar göz-göz,
Yanında lalə, nərgiz,
Sayrışar ulduz-ulduz,
Pirsultan çiçəkləri.

Qantəpəri təzə-tər,
Şəhdərən özün çəkər,
Çəməndə nazın çəkər,
Pirsultan çiçəkləri.

Alar səni ağuşa,
Dönərsən bir ağ quşa,
Səni salar yağışa,
Pirsultan çiçəkləri.

Şəqayisi, moyu var,
Gülə bürünər dağlar,
Səfurəni arzular,
Pirsultan çiçəkləri.

Səfurə xanım başı arxadan kəsilmiş,
lakin başını düşməyə verməyib öz qucağında
gətirib türk qoşununa təqdim edən Hacı Bilal
və onun sevgilisi Sinopə haqqında əfsanədən
kədərlənmiş, ona bir şeir yazmış, hətta, 461
səhifəlik kitabına həmin şeiri ad seçmişdir:

Uçum qağayı tək qoynunu gəzim,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.
Gəlsin görüşünə Sinopə qızın,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Ruzigar darıxar ona dəyməmiş,
Darayar saçını şana dəyməmiş,
Ağca əllərinə həna dəyməmiş,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Görünsün Sinopən, yarılsın dəniz,
Ayna bulaqlartək durulsun dəniz.
Səndə bir toy-düyün qurulsun, dəniz,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Dənizdən çıxanda Sinopə bacım,
Gərək hörüklərim çinbəçin açım,
Tökülsün üstünə şəlalə saçım,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Özü ay parçası, qaşıl hilalmı?
Yoxsa ki, Sinopən dərdmi, məlalmı?
Yoxsa, bir əfsanə, o bir xəyalmı?
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Türk yurdunun ürəyisən, gözüsən,
Su-həyatdır, sən həyatın özüsən,
Səfurənin söhbəti sən, sözüsən,
Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm.

Həmin əfsanənin bir variantı “Canpolad” adı ilə Kıbrıs folklorunda yaşamaqdadır. Burada da Canpolad kəsilmiş başını düşməinə vermir, gətirib türk əsgərinə çatdırır. Bu o deməkdir ki, türk əsgəri ölüm-dirim mübarizəsində vətən yolunda canından keçir, ən çətin anda, nəinki, düşməinə təslim olmur, hətta, kəsilmiş başını gətirib vətəni qoruyan əsgərlərə verir. Bu, cəsur türk əsgərinin amalını, vətənə bağlılığını yaşadan möhtəşəm tarixi abidə olmaqdan ziyadə bütün dünya üçün bir örnekdir. Bu, türk əsgərinin amalını hər kəsə anladır. Onun məğlubedilməzliyini parlaq şəkildə nümayiş etdirir.

Folklorşünas U.B.Dalqatla (Moskva) birgə

Pirsultan Abdalın Türkiyənin Sivasından, Banazından başlanan yaradıcı ömrünün qığılımları sönməmişdir. Onu şair-aşığın soyları sərhədləri aşaraq Təbrizdə, Gəncədə, Gəncəbasarda davam etdirmişlər. Mən bir əsrə yaxın zamanı qucaqlayan ömrümü Gəncədə yaşamışam. Pirsultan soyları şair-aşığı Nizamini öz mühitində yetişdirən, onu yüksəldərək dünya korifeyləri sırasına qaldıran torpağa qovuşdurmuşdur. Kəpəz kimi dağı, Göygöl kimi sonalı gölü, Xoşbulaq (Xaçbulaq) kimi yaylaqları olan Gəncə kimi bir torpaq, bir diyar ola bilərmə? Səfurə xanım Pirsultanlı Gəncənin coğrafiyasını, yerləşdiyi, məskən saldığı torpağın şeirlə xəritəsini vermişdir. Onun “Gəncənin” şeiri ölməz sənət abidəsidir:

Dünya Gəncəmizi nurdan xəlf edib,
Qızıldı torpağı, daşı Gəncənin.
Ləldi, cavahirdi, yaqut, yaməndi,
Nə bilir qiymətin naşı Gəncənin.

Dəyib torpağına peyğəmbər əli,
Özü bir cənnətdi, solarmı gülü?!
Könüllər sultanı, dağlar gözəli,
Göygöl üzüyünün qaşı Gəncənin.

Səfalı qoynunda bulaqlar çağlar,
Qızılgül beşiyi bağçalar, bağlar,
Mehman gəlsə süfrə açar, qonaqlar,
Dillərdə söylənər aş Gəncənin.

Gövhər torpağında hər meyvə bitər,
Qızılgül kolunda bülüllər ölər,
Həmişə yaşıldı, özü təzə-tər,
Az fərq edər yazdan qışı Gəncənin.

İncidi, mərcandı, sədəfdi, dürdü,
Səfurə, kim baxdı, bir cənnət gördü,
Bir yanı Ziyadlı, bir yanı Kürdü,
Ulu Pirsultandı başı Gəncənin.

Gəncə Cavadxan məqbərəsi

Mən Azərbay-
canı, başqa yurdları
gəzib qayıdanda
gördüklərimi, eşit-
diklərimi danışar-
dım. Səfurə xanım
möcüzə kimi dinlə-
yir və həmin yerləri
gəzməyə can atırdı.
Onu bir şairə kimi,
ilham sahibi kimi

çox qiymətləndirirdim. Onun üçün hər cür
şərait yaradırdım. Bu gəzməklər, görməklər
“Gəzmişəm” adlı 30 bəndlik təbiətna-
məsində öz bədii ifadəsini tapmışdır. O şeirin
diqqəti daha çox cəlb etdiyini xüsusi qeyd
etmək istəyirik:

Yaşıl meşələrin, zümrüd çöllərin,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!
Şır-şır bulaqların, nazlı göllərin,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Göygöldən enmişəm Ağsuyun üstə,
Durnalar keçirdi bir zəncir dəstə.
Xan Kəpəz, verərəm, canımı istə,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Kəpəz dağı

Gəzmişəm hər yanı bir tərən təkin,
Əyləşmişəm sahilində Terekin,
Qızıldaşın, Elburusun, Kazbekin,
Səfəli qoynunu azmı gəzmişəm?!

Elburus zirvəsi

Qonaq oldum Qaraçayda, bolqarda,
Mən hörmət görmüşəm olmuşam harda,
Gəzmişəm, bənzəmir bu yurd o yurda,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

A Dilcan, İcevan, Boşkalı bulaq,
Söylə, o yerləri gəzdim nə sayaq,
Mənim ulu Göyçəm, a gözəl torpaq,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Göycəgöl sahilin ləpə döyəndə,
Çalmalıda bulud boynun əyəndə,
Şişqayada alma, armud dəyəndə,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Göyçə gölü

O Alagöllərdə məclis qurmuşam,
Kəlbəcərdə xətir-hörmət görmüşəm,
Dəlidağda çox dövrənlər sürmüşəm,
Səfalı qoynunu azmı gəzmüşəm?!

Tərtər, hörüklərin qulac-qulacdı,
Hörüyüm yanında o saç nə saçdı?!
O Ceyran bulağın yadıma düşdü,
Səfalı qoynunu azmı gəzmüşəm?!

Kəlbəcər dağları

Şuşa dağlarının ətəklərində,
Gözüm qalıb nadir çiçəklərində,
Yayda-yazda Şahbulaqda, sərində,
Səfalı qoynunu azmı gəzmüşəm?!

Murovdan çox baxdıq biz İncə çaya,
Ordan qonaq gəldik Ballıqayaya,

Təkcə Ağbulağı dəyər dünyaya,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Murov dağı

Mən ki, gəlib gördüm Quba-Dərbəndi,
Böyüdü gözümdə qalası, bəndi,
Torpağı gözümdə behiştə döndü,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Dərbənd qalası

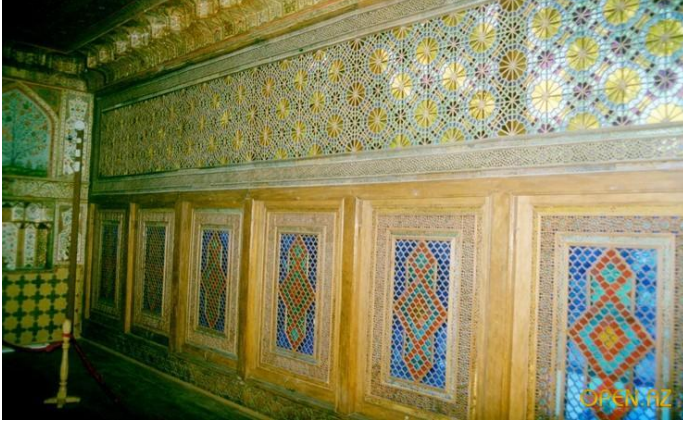
Qızbənövşə bulağını görmüşəm,
Tufan dağın ağ güllərin üzmüşəm,
Beşbarmağın ərzi-halın yazmışam,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Bir görəydin, sən Qəçrəşin yazını,
Qonaq eylər əllisini, yüzünü.
Bülbül çəkər meşələrin nazını,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Qəbələni gəzdim, qaldım Oğuzda,
Bucağı, Daşağlı gəzəsən yazda,
Uğan gözəllikdə dağ yoxdu bizdə,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

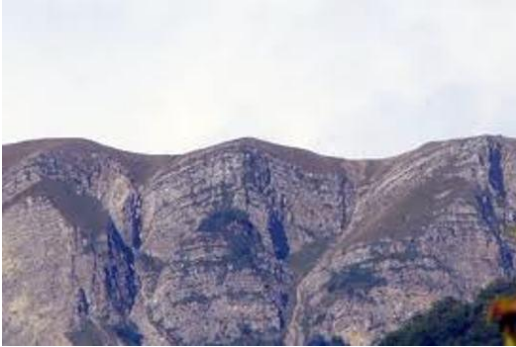
Görmüsənmi Xan sarayın şüşəsin?
O ulu memarın sənət dünyasın,
Şəki dağlarının gül mənzərəsin,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Bir cənnətdi qədim Şirvan torpağı,
Dədə Günəş, Diri baba ocağı,
Göyçayın, Ağsuyun qızıl nar bağı,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Şeki. Xan sarayının şəbəkə şüşələri

Heyif, gedəmmədik o Fit dağına,
Biz düşdük Sulutun gül yatağına,
Dağında marallar gəlib sağına,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Fit dağı

Möcüzədir Fatma nənə təndirin,
O Viləş çayındı-Arazın, Kürün,
Yanardağ deyilmi sərin-sərvərin,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

**Viləş çayın
sahilində
Yanardağ**

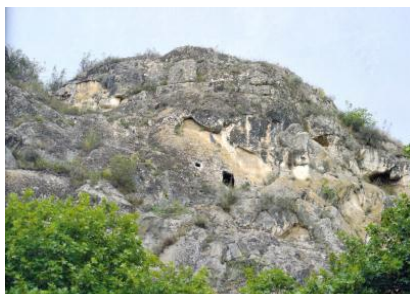
Qumun qalasını görməsəm bəlkə,
Can hicran çəkərdi, a Nazlı təpə,
Çıxmışdın yoluma gül səpə-səpə,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Alazan vadisi, Qıpçaq çölləri,
Almalı kəndinin şux gözəlləri,
Azmı dərdik bağça-bağdan gülləri,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Gözəl Avey dağı, Damcılı bulaq,
Sarıtel xanımın gəzdiyi yaylaq,
Səndən soruşuram, ay dərə, ay dağ,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

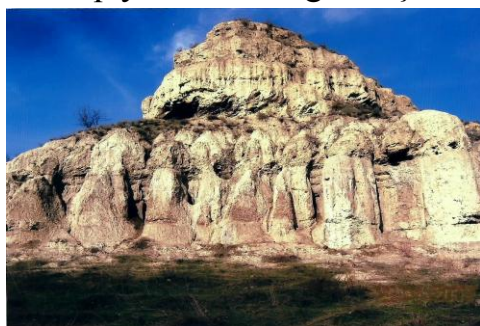
Damcılı bulaq

Avey dağı

Aldədə ocağı, Koroğlu dağı,
Azaflı kəndinin oldum qonağı,
Ay Tovuz bağçası, ay Tovuz bağı,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Tovuz, sənin dilbər guşən Kirazdı,
Göyyurdun sinəsi hər fəsil yazdı,
Torpaqqala, sənə tərif də azdı,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Torpaqqala

Gədəbəydə Turşsu, Gavalı bulaq,
Suyu can dərmanı, davalı bulaq,
Sən, ey gözəllərin xəyalı bulaq,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Yada salaq, Qanlıdağı, Mahını,
Gördüm Çobandağın-dağlar şahını,
Gözəlliyi ovsunlayar ahunu,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Qonaq oldum Qaşqaçayda, Zivləndə,
Gəzdim yaylaqları dumanda, çəndə,
A Qırxbulaq, gördüm xoş günlər səndə,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Sən pirsən, ocaqsan, Əməni bulaq,
Çayırılı, çəmənli, səməni bulaq,
Qoy bir də eşidim nəğməni, bulaq,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Bir dünyadı Xəlpərəngin meşəsi,
Dillər əzbəridi gül-bənövşəsi,
Dağlara səs salar Şəmkinin səsi,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Şəmkir qalasının xarabalıqları

A mənim Qoşqarım, a Pirsultanım,
Səfurəyəm, sizi bir də dolanım,
Qadasın aldığım Azərbaycanım,
Səfalı qoynunu azmı gəzmişəm?!

Səfurə xanım mənimlə Dərbənd
səfərində olarkən güclü yağış yağmağa
başladı. Mən: “Gəl, qaldığımız yerə gedək”-
desəm də Səfurə xanım bununla razılaşmadı:

-Mən anam Dərbəndin ağuşuna
gəlmişəm, yağışına gəlmişəm-dedi.

Hər ikimiz islanmış vəziyyətdə meh-
manxanaya gəldik. Paltarlarımızı dəyişəndən
sonra Səfurə xanım əlinə qələm götürüb
“Gəlmişəm” şeirini yazdı:

A Dərbənd dağları, Dərbənd qalası,
Doğma yurdum, görüşünə gəlmişəm.
Qalalar boy-boya, Koroğlu təki,
Baxın, məğrur duruşuna gəlmişəm.

Azmı gəzdim, dağ-dərəmi, düzüümü?
Nədən səndən çəkəmmirəm gözüümü?
Yağışında qoy isladım üzümü,
Göy Xəzərim, yağışına gəlmişəm.

Şair Qumrumuzdu yaddaşda qalan,
Tuti Bikəmizdi xatirə olan.
Səfurə, Dərbəndin qoynunu dolan,
Mən anamın ağuşuna gəlmişəm.

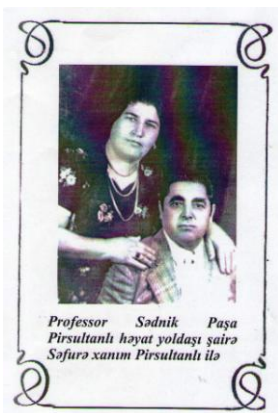
Səfurə xanım
ömür boyu Pirsultan
soylarının, Pirsultan
köylərinin olduğu
yerə getmək, oraları
seyr etmək, onların
adət-ənənələrimizi
necə yaşatmasını,
necə dolandıqlarını,
bugünkü əhval-
ruhiyyələrini görmək
arzusu ilə yaşayırdı. Bu cəhətdən onun
“Pirsultan dağları” şeiri əvəzsiz bir sənət
incisidir:

Durna olub dolanaydım göyünü,
Dolanaydım, ay Pirsultan dağları.
Sivas ellərində Banaz köyünü,
Dolanaydım, ay Pirsultan dağları.

Pirsultanın türbəsini görəydim,
Baş əyəydim, baxıb salam verəydim.
Məzarı üstünə güllər sərəydim,
Dolanaydım, ay Pirsultan dağları.

Səfurə, Sivasdan yana dönəydim,
Durnalarla Təbriz üstə enəydim,
Pirsultan kəndini gedib görəydim,
Dolanaydım, ay Pirsultan dağları.

Heyif, heyif, bir
də heyif, Səfurə xanımın ömrü yarıda qırıldı, bu arzuları yerinə yetmədi. Bizə təsəlli olaraq şeirləri, povest və hekayələri toplanmış, “Ay Qara dənizim, ay qara gözlüm” söz abidəsi, övladları, nəvə və nəticələri yadigar qaldı.

Ulu babamız
Pirsultan Abdal və
nəsil-soyumuz haq-
qında mənə bilgi
verən Leyli nənəm
olduğu kimi, şair-
yazıçı-publisist
Səyyaf Sədnikoğlu
Pirsultanlıya da
bilgi verənlər şairə

Səfurə xanım Pirsultanlı və mən-atası Sədnik Paşa olmuşdur.

“Ana” şeirilə poeziyada dil açan, bənzərsiz şeirlər yazıb yaradan Səyyaf Sədnikoğlu da öz yaradıcılığında maddeyi

tarixlər və nəsil-şəcərəsinə aid örnəklər
vermişdir. “Mən Səyyaf Sədnikoğluyam”
şeirində olduğu kimi:

Pirsultandı ata babam,
Miskin Abdal ana babam,
Ulu Ulusdanam, babam,
Tam yüzdə-yüz türk soyluyam,
Mən Səyyaf Sədnikoğluyam.

Və ya:

Pirsultan soyundan pirlərin, piri,
Folklorun səndədir açarı, sirri,
Dünyamız durduqca dirisən, diri,
Səksəni doxsana daşıyan, Sədnik.
(“Sədnik” şeirindən)

Və yaxud:

Nəvən-nəticən ilə sən hamıdan varlısan,
Ağsaçlı Qoşqar kimi ucasan, vüqarlısan,
Pirsultan ünvanında kamalınla şanlısan,
Layiqdir hər addımın yeni alqışa, atam,
Səksən ötdü,doxsanı,yüzü də yaşa, atam.
(“Atam” şeirindən)

Səyyaf Sədnikoğlu Pirsultanlı

Səyyaf Sədnikoğlu Pirsultanlı, eyni zamanda, Türkiyə dövlətinə, türk dünyasına, türk toplumuna öz sayqılarını, öz sevgisini və məhəbbətini Receb Tayyib Ərdoğanə həsr etdiyi üç şeirdə ifadə etmişdir. Həmin şeirlərdən birini oxuculara ərməğan edirik:

“İndi ağlın dövrüdür, silah dövrü qurtarıb,
Yerdəki “Allah”ların allah dövrü qurtarıb,
İmperiyalar dağılıb, vallah dövrü qurtarıb”-
Deyib, Türkün marşını çaldıran, Ərdoğanım!
Ərzi qurdlar ağzından saldıran, Ərdoğanım!

Türkün ana südünə, ata qanına alqış,
Batı-Doğu arası şöhrət, şanına alqış,
Dan yerini ağardan, günəş alnına alqış,
Türkün sözünə heykəl yonduran, Ərdoğanım!
Tarixi olmazları öldürən, Ərdoğanım!

Adı ox yarısından, qılınc ağzından gələn
Hünəri alnımızı kəsən yazıdan gələn,
Ey səsi Ərtoğruldan, Osman Qazidən gələn,
Hər kəlməsi şeytanı yandıran, Ərdoğanım!
Qəzəbi salonları donduran, Ərdoğanım!

Dağlar ayağa durub, hüzura dərsə gəldi,
Dərdlər çiyin-çiyinə, nəfəs-nəfəsə gəldi,
Qul haqqını götürüb, qullar o səsə gəldi,
Səsi polad bütləri sındıran, Ərdoğanım!
Qanmayan nadanları qandıran, Ərdoğanım!

Hər sözündə dünyanı duyğusuna bükənim,
Daşlaşan ürəkləri şumlayanım, əkənim,
Siyasətin üzünə türk şilləsi çəkənim,
Qanıçənin rəngini solduran, Ərdoğanım!
Haqqı yerdən dərgaha qaldıran, Ərdoğanım!

Ümmanlarda qanrılıb səsindən od içdilər,
O səsi dəryaz edib, tufanları biçdilər,
Yüzilliklər, eralar gəlib səndən keçdilər,

Saatları səsində qurduran, Ərdoğanım!
Osmanlı nərsiylə hayqıran, Ərdoğanım!

Receb Tayyip Erdoğan

Səyyaf Sədnikoğlu Pirsultanlı baş redaktoru olduğu “Yurddan səslər” jurnalında

“Xilaskar” adlı publisist yazısında Nuru Paşanın şəxsiyyətinə çox yüksək qiymət verərək yazmışdır:

“Qəhrəman ruhlu, vətənsəvər, Qafqaz İslam Ordusunun komutanı, göy üzündən yerə endirilmiş xilaskar mələyimiz, şərəfli əməl sahibi, Azərbaycan

xalqının ürəyində qiyamətə qədər heykəlini qurmuş **Nuru Paşa...**”

Bax, budur, millətə, vətənə, türk-çölüyə, turançılığa bir ürəyin qığılçımları, yazıçı qələminin məharəti. Xalqın qəlbinə həkk olunmuş Nuru Paşanın humanistliyi, vətənpərvərliyi nəinki tarixi salnamələrdə özünə yer almış, onun əbədiyyətə qovuşan həyatı əfsanələşmiş, xalq rəvayətlərində əbədiləşmişdir.

“Şuşa torpağının nəfəsi” rəvayəti torpağa bağlılığı özündə əks etdirən tarixi rəvayətdir:

“Türk zabiti Nuru Paşa Şuşada imiş. Görür ki, məscidin həyətində böyük izdiham var. Bu yığın-

cağa maraqlı göstərən Nuru Paşa oraya gəlir. Baxır ki, bir din xadimi elə azan çəkər ki, heç bir kəs elə azan çəkə bilməz, heç bir müğənni o avazla “Quran” oxuya bilməz. Nuru Paşa azançıya bir ovuc türk lirəsi hədiyyə verib deyir:

-Əgər gündə İstanbulda bircə dəfə belə azan çəksən sənə hər dəfə bir kilo altın bağışlayaram. Hər gün İstanbula minlərlə

insan gəlir, iş görür, yeyib-içir, uzaq-yaxın ölkələrə gedir. Bu azanı eşidən hər kəs dönüb müsəlman olar. Sən günü sabahdan hazırlaş İstanbula gedək.

-Yox, Paşam, yanınızda utanaram, gedə bilmərəm. Mənə bu səsi verən, avazı bağışlayan Şuşa torpağıdır, onun nəfəsidir”.

Mənim folklor aləmində əfsanə haqqında təqdir olunan və bəyənilən məşhur bir tezisim var. Əfsanə tarix deyil,

lakin tarixsiz də deyil. Onda tarixin izi, özü bə ya hər hansı bir əlaməti yaşayır.

Hələlik 73 kitabımdan ikisi türkcəyə çevrilmişdir. Əlbəttə, kiçik bir kitabda bunları tam əhatə etmək imkan xaricindədir. Folklor mənim həyatımdır. 1955-ci ilin avqust ayından folklorun axtarışındayam. Onu toplamaqla, nəşr və tədqiq etdirməklə məşğulam. Mən onunla nəfəs alıram. 26 yaşımdan 84 yaşına qədər bir an belə folklordan ayrılmamışam. Jurnalist, müəllim və folklorşünas olaraq ardıcıl fəaliyyət göstərmişəm. Dolğun və mənalı həyatımı,

səmərəli fəaliyyətimi, hər kəsə örnək ola biləcək varlığımı “Folklor səfərləri və səfərnəmələr” adlı elmi-publisistik əsərimdə təcəssüm etdirməkdəyəm. Tamamlanmaqda olan “Bu köç Pirsultan köçüdür” romanım Pirsultan epopeyasının tam təcəssümü və ölməz abidəsi olacaqdır.

Bütün səfərlərimdə mənə bələdçilik edən yollar olmuşdur. 84 yaşında yenə də folklor axtarışındayam, yenə dəmir əsa əlimdə yollardayam. Bu yollarda çoxlu maraqlı hadisələrlə, ziyalılarla və müxtəlif peşə sahibləri ilə tanış olmuşam. Ona görə də əsəri “Yollar” şeirimlə tamamlayıram:

Gözümdən keçir bu yollar,
Sözümdən keçir bu yollar,
Düzümdən keçir bu yollar,
Yoxuşa qalxar bu yollar,

Enişə enər bu yollar,
Qürbətə çönər bu yollar,
Həs-rətə dönər bu yollar,
Ayrılar, qovuşar bu yollar,
Sınəmə sığışar bu yollar,
Çətin olar, hamar olar bu yollar,
Dolana-dolana kəmər olar bu yollar,
Bəzən olar qəm gətirər bu yollar,
Bəzən olar gül bitirər bu yollar,
Doğma, tanış yollar,
Od, alov, atəş yollar.
Ömürdən keçən yollar,
Həyat tamamlanar, ömür bitər,
Qalar bu yollar.
Ulularım kimi,
Babam kimi,
Nənəm kimi,
Sevgilim kimi,
Məni də yola salar bu yollar,
Qalar bu yollar.

Əlavələr

AZERBAIJAN
INTERNATIONAL

Spring 2005 (13.1)

Pages 64-73

Azerbaijan's Legends

Truth Beneath the Surface of Tales

by Sadnik Pirsultanli

Legends compiled by Sadnik Pirsultanli

Sadnik Pirsultanli is no ordinary collector of legends. He's someone who knows the

stories associated with so many rocks, springs, mountains, flowers, animals and

even castles in Azerbaijan. While collecting this information over the past 35 years, he has been the esteemed guest in countless villages. He likes to say: "I've visited 1001 villages in the process of collecting these legends." It sounds like an exaggeration but it may not be, as his research has taken him beyond the borders of Azerbaijan to follow Azerbaijani immigrants who were exiled during Soviet years. Sadnik was convinced that the Soviet Union would collapse one day and so he stashed away the legends that he was not able to publish patiently awaiting the day when he could publish them in the future. Sadnik is a lively conversationalist. He punctuates his discussion with songs and dances. Words alone are not powerful enough to convey his thoughts and emotions. Interviewing him was a live folklore performance - entertaining, thought-provoking and passionate. Prior to Sadnik's work with legends, this folklore genre had not been studied and investigated in Azerbaijan so we asked him to share some of the lifetime experiences collecting legends and what he has come to discover about the nature and value of such tales.

Are Legends True?

Left: Ruins of Shabran Castle, which date back to 6th century. The castle fortified one of the most important cities of Caucasian Albania. Located north of Baku on the road to Khachmaz.

People often ask me: "Are legends really true?" Clearly, legends are not factual history. But on the other hand, they aren't completely devoid of history either. Usually some aspect of history is evident in them. In the process of being told over and over again, they become a sort of literary work. A legend is like a jacket upon which each nation embroiders its own decorations.

Legends are the unwritten history of a nation. By that, I mean that our past - our yesterdays - live on in our legends today. We shouldn't ignore them; they are the bridge between the past and the present. They even link us beyond to our tomorrows.

But apart from the issue of historical truth, legends are treasuries of moral truth. They convey the mentality, spirit and values

of our nation and, in that sense, they ring very true. They are rooted in reality - not like butterflies in flight. They are like rose bushes or deep-rooted trees, which blossom every year and bear new fruit. Each new generation

adds new colors to those legends, and they revive and flourish over and over. From this aspect, the legends are among those genres of folklore, which are the most wide spread with the deepest historical roots.

Once a shepherd told me about a fortress: "The King ordered 40 masons to construct it. One of the requirements was that the masons should incorporate into its foundation whatever living creature happened to come along first.

Then the Khan sent his own son and his son's dog. The masons killed the dog, but didn't dare touch the Khan's son. They built the dog into the fortress wall. News traveled back to the Khan who rebuked them: "I sent my own son to be encapsulated into that wall.

I didn't send my son's dog. Who will defend this wall if a dog is built in its foundation? This fortress will only be defended if the Khan's son is built into the wall. My son will live for 100 years, but this fortress will exist for thousands of years. Why didn't you follow my orders in regard to my son?"

In each legend, the nature, character of the specific nation is revealed. This legend shows the love of the Khan for his Motherland. He agreed to sacrifice his son so that his country would be safe.

How is it that mankind has such an urge to explain his surroundings? Legends make things more lively and interesting. If a castle doesn't have a legend associated with it, people won't remember much about it over time. They will view it as unimportant if it doesn't have a legend.

Left: Beshbarmag Dagh (Five Finger Mountain) at 520 meters is located on the road north from Baku to Guba. A strange mixture of Aminism and Islam are evident of this site. Most motorists stop to leave a small donation for the

construction of the new mosque there. Strange-shaped mountains and unusual rock formations frequently provide the basis for folk legends.

Each legend provides an overview of a specific period, along with their beliefs and attitudes towards life. Each legend consists of several layers and you, as researcher, must know how to decipher the writings on each layer.

Sometimes, I can identify 10 to 15 separate layers of meaning within a single legend. The top layer, obviously, has information in common with our contemporary world. The layer just beneath that one provides clues related to communism. Underneath that layer, you'll find capitalism (Oil Boom Era) and on and on, back through history.

First, one should try to define the period of time when the story line was created. For example, there is a legend about a place in Samukh called "Pir of Snakes" (sacred place of the snakes). Despite the fact that hundreds of snakes exist there, people believe that none of them will attack you because whoever goes there takes a bowl of

milk to feed those snakes. The belief exists that snakes will never strike a person who has fed them milk. What does it mean? Simply, this legend was created in a period of time when people idolized snakes as God.

When Arabs came to Azerbaijan, they destroyed the Avesta, the holy book of the Zoroastrians in which were recorded our ancient traditions, beliefs, and customs. Now our legends are the only source where such early information is stored. Therefore, our folklorists should be very careful in regard to documenting them.

I always say that the person who collects legends should have three qualities: (1) a heart to fall in love with this genre, (2) feet to travel non-stop, and (3) a brain to distinguish which legends are worth remembering and which are not. I started collecting legends in 1969 so it has been 35 years that I have tirelessly been working on this. "I didn't have nights and days," - as we say.

I used to go around the countryside collecting these legends. During the process,

I developed some patterns and routines. I would go to a specific region, collect the legends, but before leaving, I would publish them in a local newspaper. Often, people would write back variations of the legends. There were so many variations. One should never ignore them.

Variations are important to study: essentially there are no "right" or "wrong" versions. Each variation reflects the personality of the teller and helps us understand his belief system. It's only natural that a person will modify the narrative according to his own interests, experiences, moral values, and even according to his audience. Even mood can affect how legends are told - what parts are left out, what parts are embellished and enhanced. Legends have as many versions as they have retellings.

Even the same person retells the same legend in a slightly different way each time.

I became so passionate about studying legends that I

visited hundreds of places - villages, regions in Azerbaijan, the Caucasus, Central Asia, and other republics of the Soviet Union. Then I was able to go abroad to foreign countries - Germany, Netherlands, Belgium and Turkey - to collect legends that were told among Azerbaijanis living in those countries.

While others were scraping together money to buy a car, I was running after legends. I didn't run after comfort. I pursued these narratives with the intensity of a young man who had fallen in love. I worked very hard. I spent my entire lifetime in the regions gathering folklore. I lived with these legends. They became part of my life. Legends are such a broad genre that a person who knows this field well becomes extremely knowledgeable about other genres as well - especially epics, bayatis (folk poetry) and proverbs.

Left: Mardakan Castle on the Absheron Peninsula near Baku. Castles are frequently a topic upon which folk legends are told and embellished.

I was separated from my father and mother when I was quite young. Actually, it wasn't their fault. The circumstances of the times dictated such things. It just so happened that my uncle Abdul Karim (my mother's brother) was a very religious man. He had worked on translating the Koran into Azeri. That led to his arrest during the Great Repression (late 1930s).

I don't even know whether he finished the translation or not. But I remember that my grandmother dug a hole in a place called Gold Rock, and placed all the books that belonged to my uncle there, covering them back up again with sand to protect them from being found by the Soviet authorities. Later when my uncle was rehabilitated, we tried to reclaim those books, but they had already rotted and disintegrated in the ground. Nothing was left.

Everyone who was related to my uncle - even remotely - was afraid that they might be targeted next since he had been branded as an "Enemy of the Nation". My father was a policeman but he was afraid they would

come after him next and so in an effort to save his life, my parents decided to divorce.

They didn't do anything to my mother, but my uncle's family - his wife and kids - were taken to Krassnavodsk, Russia, where they died.

My parents decided that if they put me in an orphanage, I would have a clean slate, a clean background and nothing would hinder my being able to join the Communist Party in the future and make a career for myself. So that's what they did. I was about four or five years old at the time. I didn't really understand anything that was happening at the time.

When I graduated from high school, my mother found me. I started to visit her. When I decided to get married, I asked her who my father was. She showed me the street where he used to live and I went and found him. My mother and father never got back together again. My mother remarried but wouldn't let my father get close to her in order not to offend her new husband. I was their only child. But later on, when the

children from their respective marriages grew up, I was the one who took care of them to make sure they married well.

My grandmother was from Ganja. She died when she was 130 years old. She was a wealthy woman and always sewed money inside her vest - gold coins which she had collected before the Soviets took power.

My grandmother knew so many legends. Actually, she was my university, my academy - my world of tales. Despite her age, she had no wrinkles. She was a real "Leyli" - as we say - a very beautiful woman. She was very supportive of me. When I would return from my trips, she would ask: What new legends have you gathered?" I would tell her and she would say: "Just look at those pearls that you have collected." Prior to my work investigating legends, this folklore genre had not been studied in Azerbaijan.

Methodology

Don't think that collecting legends is easy work. I often had to meet with six or seven elderly people before I could persuade

a single one of them to tell me any legends. They would all say that they didn't know any such stories. So I would start telling some of the legends that I knew. Only then would they open up and start talking with me. That's the way I collected most of these legends. Essentially, I was both a legend teller and a collector at the same time.

As a folklorist, I never travel privately by car. It was a great advantage to use public transportation when traveling from one region to another as it gave me a chance to talk with ordinary people. While en route to my destination, I used to learn about the traditions, the people and life of a specific village or region. I found out who the storytellers were and who the ashugs were (men or women who improvise poetry and epics and accompany themselves on the traditional stringed instrument called saz). I found out where such people lived even before I reached the village.

Sometimes I would choose a particular village because I had heard about it through history, or literature, or that there was something unique about its folklore. Each

mountain, river or lake has its own legend; therefore, the folklorist should know the geography of his research area. But it takes work to uncover them. Legends are not there to go and pick them as easily as wild flowers on a hillside.

Darband Castle

Pursuing legends has taken me to so many interesting locales. Once I went to Daghestan [north of Azerbaijan, now part of Russia]. I met a man on the train with an artificial limb as his leg had been amputated. We were talking about the castle there in Darband and I mentioned that probably Alexander had built it." But he told me that this castle was related to Nushiravan. His proof was the legend that circulated about it.

The story goes like this: One day King Nushiravan suggested that he and his vizier go out and find out what the people were saying about him. He thought that he would hear marvelous things about himself that would cheer him up. But as soon as they left the palace, an old woman grabbed Nushiravan's horse and asked: "Where can I

find that scoundrel Nushiravan to tell him of my grief. He asked what the problem was. She replied: "Nushiravan sent my son to war, but his own son comes to my house and tries to steal my son's wife."

Nushiravan ordered his vizier to go to her place and investigate the situation. He went and looked through window and realized that the woman was right. So then Nushiravan asked the woman to bring him some salt. The woman did. He put the salt on his tongue, entered the room, blew out the candle and took his sword and cut off the head of his own son.

The woman was grateful and said that Nushiravan had done right; he had made sure that justice was carried out. But the woman wondered why the king had put salt on his tongue and why he had blown out the candle. The king replied: "I asked for salt because I wanted to share salt with you" [An Azerbaijani expression says that if you cut bread and salt with someone, you cannot harm that person. You must always be loyal to him and never betray him]. "If I shared salt

with you, then I would not be able to kill you."

"For you, I have killed my only son. I could never go beyond this and kill you. As for blowing out the candle, I'll tell you this: 'Love has eyes. Love is conveyed through the eyes. If I had seen my son's eyes, I would not have been able to kill him. My love for him would not have allowed me to hurt him. I had to take his life in darkness. Murders are carried out at night, not in the daylight".

Ganli Gol Lake

Here's another legend. Once there was a woman who hated men. She had a daughter and she decided that they should live in a place where her daughter would never see a man. Then she would never fall in love. So she took her daughter and went to live in the mountains.

During the summer months, however, the shepherds would graze their sheep in the mountains. One young shepherd was attracted to this woman's daughter like a magnet. They fell in love. The young man

proposed marriage. But the girl rejected his proposal saying that her mother had had a bad experience with her father and she was afraid of getting married. "My mother and I don't like men," she told him.

The young man answered: "Gaze out across this vast cornfield. Do you see how it creates waves when the breeze blows? But the cornfield has thistles as well. And the thistles don't bend as the rest of the cornfield does. These thistles distort the perfect harmony of this cornfield. Your father was one of those thistles - one of the few bad ones among so many good. Don't judge all people by one individual. There are so many good ones around."

"I am determined," the young shepherd continued. "I want to marry you. There are so many noble families; you can't say that everybody is bad."

And so they agreed to marry each other. One lived on the one side of Ganli Gol (Bloody Lake) and the other was on the other side. [Ganli Gol today is in Daralayaz (the

Azeri name) - a region, which is now in Armenian territory].

At night the girl would light a candle and the boy would swim to that side of the lake to meet her. They kept meeting this way. One day the girl's mother became aware of what was going on and she blew out the candle. The boy was not able to swim without the light and he drowned in the lake. The following day, the girl drowned herself in the lake. And so, today, this lake is called Ganli Gol (Bloody Lake).

Here's another story about true love. Once there was a shepherd who fell in love with a woman who lived in a palace. They loved each other. To prove it and to punish the shepherd for his audacity, they brought him to the palace and had all the women pass in front of him. They thought that the shepherd's face would give away something when his beloved passed in front of him. In order not to reveal which girl it was and to protect her, he blinded himself with a knitting needle. That way when the girl passed in front of him, he didn't give away which one she was because he couldn't see her. Later on,

the girl asked him how he had succeeded in not revealing his love. "How could I leave you in danger?" he asked. "To protect you, I made myself blind."

Look at this young fellow. See how true and sincere his feelings are towards his lover. He prefers to become blind rather than expose his lover's secret. He sacrifices his eyes. This proves that he was truly in love with that woman. This proves to millions of people that love exists. The love described in these legends is so pure that it makes you want to live in such a period yourself.

Soviet Period

You might wonder what the attitude of the Soviet government was towards folklore, especially legends? They kept their eye on us. Three times I was called in and questioned. But each time I was able to defend myself. You might think that everyone was afraid of telling legends or allegories and jokes against the system, but that's not true. In every system there are those who are so tired of the system, so bored with it that they don't even care about death. They confided in me and

told me those legends and I stashed them away in my archives. I realized that the Soviet system would collapse one day primarily because it was characterized by so much injustice. Such a system could not survive long. If there is injustice within a society, you can be sure such a system won't last long.

Here's another legend created during the Soviet era that criticizes the system: There were 15 frogs happily living in a lake. They were singing, dancing, taking strolls around the lake. One day a yellow snake appeared and swallowed up one of the frogs. The others frogs didn't join in to resist and fight off the snake because they thought the snake would never bother them. They started singing, "Croak! Croak! I'm alive!" The next day the snake ate another frog. Each day one frog disappeared from the lake. In the end, the snake devoured all the frogs. Those beautiful melodies were sung no more. Only from time to time when the snake opened its mouth to drink some water, were the frogs able to breath in some fresh air.

These 15 frogs represent the 15 Republics that were invaded by the Soviet troops at the beginning of the 20th century.

I collected so many tales, legends and ashug poems that expressed resistance against the Soviet regime but I wasn't able to publish them. So I stashed them away in my archive. Had I published them, they would have arrested me or taken away my job. So I decided to put those folklore examples aside and publish when the right time came. I was so sure that system would collapse one day. I felt it deeply. Intuitively. My only wish is that God grant me sufficient health and strength to publish them. Legends about bribery, tyranny, and lack of restraint were among those especially forbidden.

Even today legends are being created which criticize injustice in our society. For example, there's a legend about villagers who when they head to the mountains during the hot summer months, they lock their belongings in their homes. The villagers left one of their "aghsaggals" (literally, "white bearded ones", meaning "respected

community elders") in each village so that no one would rob their property.

The story goes that only one village remained without an aghsaggal and everyday someone would either rob or burn down one of the houses. Afterwards, the villagers decided to choose one of the "agsaggals" (village elders) to guard the place. The aghsaggal's grandson decides to stay with him. But at night, when the old man decided to go to sleep, his grandson refused, wondering who would protect the village. But the aghsaggal calmed him down by telling him: "Nobody will even come close to the village. It was me who carried out all of these crimes because I wanted to be elected the head of the village." You see: it's a new legend.

In Azerbaijani legends, it's true; people often get turned into a bird or a stone. That's because such people were seen as being so pure, so sinless, in the presence of God. It's not viewed as punishment. Rather it is a way of becoming memorialized and eternalized.

There's another theme that is often repeated - that of a boy and a girl falling in love with each other but not being able to marry and deciding to commit suicide. This is a common feature because of the inequality in society, which so often leads to tragedy. Of course, wealthy families want their daughters to marry someone of equal social status. When a wealthy man or woman falls in love with someone poorer, they confront too many social barriers. Their social status won't allow them to get married. That's why this topic so often gets repeated.

Collecting legends is like picking strawberries. You have to look under every blade of grass and under every bush to find even one strawberry. From dawn to dusk, you might succeed in filling only one small bowl. Don't think that I found the samples in my books from my first attempt. There were times when I couldn't find a single good legend though I had collected more than 100 legends in that region. But there were times when I encountered so many of them that I went crazy with happiness. It's not the work of one day.

Aytan Aliyeva interviewed Sadnik for this article.

A Z E R B A I J A N I N T E R N A T I O N A L

Spring 2005 (13.1)

Pages 65-66

Legends from Azerbaijan

The Dove Bird of Peace

by **Sadnik Pirsultanli**

Left: Chirag Castle is believed to date back to the 5th century. Although in serious disrepair, it is one of the best preserved of Azerbaijan's ancient fortresses.

The castle commands a spectacular view of the entire region. Often legends are created to explain some aspect of a castle's construction or history. The castle is located north of Baku on the way to Guba, not far from Siyazan and Davachi.

Long, long ago, there were two Shahs (kings) who lived in kingdoms in the East and who held grudges against one another. Over the years, they became angrier and angrier and were constantly threatening each other.

Finally, one of them announced, "I'm going to wage war!" Everybody prepare for war!"

Now, the other Shah had not been to war for 15 years. Therefore, he had nearly forgotten where his armor and battle clothes were stored. The day before the war was to

begin, the Shah told his mother: "Bring me my helmet." His mother went away but soon returned empty-handed.

"Why didn't you bring my helmet?" he complained. "I couldn't lift it. It was too heavy for me," she replied.

The Shah was surprised and decided to go and get the helmet himself. But his mother stood in front of him, blocking his path. "Please, please, don't touch the helmet," she begged him.

"But mother, I am a Shah. How can a Shah go to battle without his helmet?"

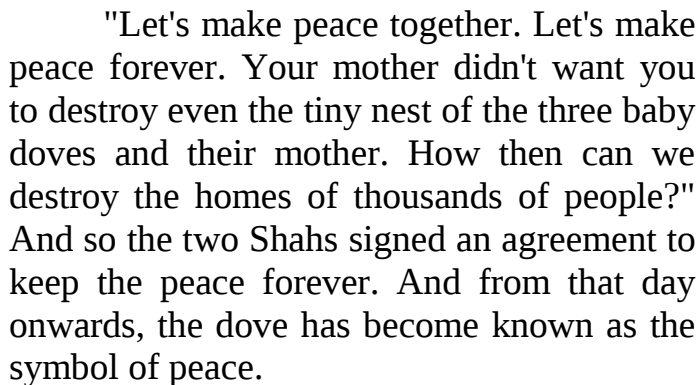
So his mother revealed her secret. "A dove has built a nest inside your helmet. And inside the nest there are three tiny baby doves lying so safe and secure. Don't touch them. Please don't touch them. Doves are the most peace-loving birds of all. They never harm anyone. Every day the mother leaves the nest and brings back food. She tries so hard to keep the babies safe. How could I dare destroy their home? If I as much as laid a finger on your helmet, the mother dove

would become frightened and fly away, and then the tears and sighs of the innocent baby doves might bring misfortune and disaster to our country. This time, son, why don't you go to war without your helmet?"

The Shah listened and decided he could not argue with his mother, and so he decided to go to battle, bareheaded. A Shah at war without his helmet? The thought amazed the other Shah so much that he asked, "Where's your helmet? Why aren't you wearing your helmet? How can you go to war without your helmet?" "A dove has built a nest for her three little chicks in my helmet. My mother didn't want me to destroy the dove's nest so I came to battle without my helmet."

The warring Shah could not believe his ears, so he sent his advisor to check if it were really true. After a while, the advisor returned and said, "Yes, it's true. There really are little doves nesting in his helmet." The warring Shah was so astonished that after pausing for a moment, he extended his hand to the Shah who had no helmet.

Spring 2005 (13.1)

Pages 67-68

Legends from Azerbaijan

Legend about the Rose

by **Sadnik Pirsultanli**

Left: Chirag Castle is believed to date back to the 5th century. Although in

serious disrepair, it is one of the best preserved of Azerbaijan's ancient fortresses. The castle commands a spectacular view of the entire region. Often legends are created to explain some aspect of a castle's construction or history. The castle is located north of Baku on the way to Guba, not far from Siyazan and Davachi.

Photo: John Connor.

Told by Isa Musa oglu, 90, and Yasaman Aliyeva, 78, both from Toghana Village in the Khanlar region. According to this legend, the original name of Kapaz Mountain was Arzu Mountain, which means, "Wish". After an earthquake there, the name of the mountain was changed into Kuhipas Mountain (Burning Mountain). According to ancient Turkic sources, Kapas means bridal crown and, in fact, Kapaz Mountain does look like a bridal crown reflected in Goy Gol Lake.

Once there lived a very rich man who had no children. This made him very sad. A very old, wise man advised him to go to Arzu (Wish) Mountain and ask for a child.

So the man took his wife and went there and pleaded with the mountain to give him a child. After a while, his wife gave birth to a very beautiful girl. They called her Gizil (Gold).

Gizil grew up and with each passing day, she became more and more beautiful. In the neighboring village, there lived a poor man who had an only son whose name was Bulbul (Nightingale). Bulbul had a charming voice.

Bulbul and Gizil fell in love with each other. Bulbul's voice grew to be even more charming. He asked his father to go and ask for Gizil's hand. But Gizil's father was concerned about what Bulbul did for a living. Bulbul's father replied: "He's a lover. He strengthens the heart with his magnificent songs."

Gizil's father laughed at these words: "Songs are not bread. I won't let my daughter get married to a poor man. If your son wants to marry my daughter, he has to be rich and have a means of earning an income."

Bulbul became sad with this news, but he agreed with the terms set forth by Gizil's father. He said "Goodbye" to Gizil and headed off to a faraway land. Gizil promised to wait for him and not marry anyone else.

Much time passed but no news came about Bulbul. Gizil's father arranged the engagement of Gizil to a wealthy young man. Preparation was being made for her wedding. They even put henna on Gizil's white hands.

In desperation, Gizil made her way to Wish Mountain and with hennaed hands begged the mountain. "Dear Wish Mountain, I was born because you granted my parents' plea. Now I am in mourning, so you must mourn, too."

Wish Mountain understood the girl and caused a fire to consume her village.

All her relatives died in the fire. That made Gizil very sad because she lost both her mother and father. She went again to Wish Mountain and asked it to turn her into a flower that would be a symbol of love. And so the mountain transformed her into a rose

that blossomed in the garden of Bulbul's father. Since that time, Gizil had blossomed as white flowers with love to Bulbul.

One day Bulbul returned. He started to look for Gizil but couldn't find her. He became suspicious about the white roses because their fragrance smelled just as Gizil used to smell. That's how Bulbul's relatives came to tell him the story of what had happened to Gizil.

This made Bulbul depressed. He circled several times around the white flowers and then he thrust his sword into his heart. The blood ran down the fresh white blossom petals of the rose dyeing them red. But Bulbul's relatives did not allow Bulbul to kill himself.

Then Bulbul decided to pay a visit to Wish Mountain. He told the mountain: "I have no will to live longer. Turn me into a bird so that I can fly around my lover's head and sing songs forever to her."

And that's how Bulbul's wish came true. He was transformed into a bird with

such a sweet gentle voice. Since that time,
roses have blossomed with red flowers.

A Z E R B A I J A N

I N T E R N A T I O N A L

Spring 2005 (13.1)

Page 69

Legends from Azerbaijan

The Sun and Moon

by Sadnik Pirsultanli

Left: Babadagh (Grand-father Mountain) is the fourth highest peak in the Cau-casus in Azerbaijan at 3,629 meters. It is located north of Ismayilli. At the top is a "pir" (sacred place) dedicated

to Hasrat Baba, a person recered as a holy man, who is believed to have lived during the period when the area was known as Caucasian Albania.

Told by Rajab Safar oghlu Ramazanov, 73, in Lankaran, close to the Iranian border.

They say that one day a man went hunting but he couldn't find anything. Finally, he came to a pond. A beautiful girl was sitting on the opposite side. The girl was so beautiful that the Hunter couldn't stop looking at her. Eventually, he approached her and started to talk with her.

The girl said that her name was Sun (Gunash). So the Sun and the Hunter spoke together for awhile. When it started to get dark, the Hunter offered Sun to be his guest. Sun accepted the invitation. They came together to his house. The Hunter was very respectful towards Sun. Sun stayed there overnight. In the morning, the guest woke up before the host did. When she went outside, she cast her light all around. That awakened the host.

When he looked at Sun, the light dazzled his eyes. The Hunter couldn't approach her. That made Sun feel shy about her beauty and so she returned to her room. The Hunter told his neighbors about his guest and said that it was difficult to come close to her. One of his neighbors insisted: "I can catch her. You'll see." Sun again stayed at Hunter's house. The next morning, Hunter and his neighbor waited for Sun to come outside. Again when Sun went outside, she cast her light around. The Hunter's neighbor also realized that it would be very difficult to come close to Sun. Her light blinded their eyes. Eventually, the Hunter's neighbor started to shoot arrows at her. One of the arrows wounded Sun in the heart. Sun started to run away and went to live in the upper regions of the sky. There she took off her dress and hung it up. To this day, the spots of blood on her dress can be seen as a rainbow in the sky that appears after rain.

The Hunter was disappointed and started to look for Sun but couldn't find her. They say that Hunter was really the Moon and his guest was the Sun that casts light to

the world, making our lives more beautiful and more vivacious.

Sometimes you can see that the Moon is trying to wait until morning to disappear because he is hoping to apologize to the Sun for his behavior. But he has never succeeded. It has never happened because Sun always manages to run away.

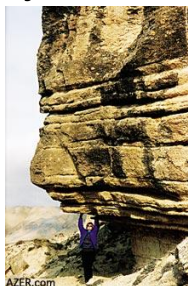
Spring 2005 (13.1)

Pages 69-70

Legends from Azerbaijan

Stone Bride

by **Sadnik Pirsultanli**

Left: Gobustan is a site where evidence of early civilizations can still be seen

today. Located southwest of Baku, it is famous for its petroglyphs depicting early man and animals.

Told by Reza Shahreza oghlu Ismayilov, 90, from Todan Village in the Goranboy region (previously called Shaumyan region).

Once there was a bride who, while washing clothes, wasn't paying attention to her crying baby. At that moment, her father happened to pass by her house. He couldn't understand why his daughter wasn't paying attention to the child, and he started to curse her: "May you turn into a stone! Why don't you comfort your baby?"

After the father had expressed his rage, he looked back and witnessed a terrible scene. The bride, with the baby still in her arms, had turned into stone. The father felt very remorseful for what he had done, but nothing could be undone.

Now when people look at this specific rock, they say: "A father's breath is strong"

(Azerbaijani expression). His curse can transform his child into stone or a bird.

AZERBAIJAN

INTERNATIONAL

Spring 2005 (13.1)

Pages 71-72

Legends from Azerbaijan

Mourning Rock

by Sadnik Pirsultanli

Left: Alti Aghaj (Six Trees) has rock formations that are sometimes referred to as "Candy Cane Mountains". Iron compounds cause the red, cream and pale green coloring.

Told by Govhar Rustamgizi Ahmadova, 90, from Amirvar Village in the Dashkasan region.

In this village, there is a rock located in the middle of a large forest. People call it "the Mourning Rock".

Once a very brave, handsome lad named Alasgar fell in love with the daughter of a rich man. Unfortunately, Alasgar was poor. The girl Alagoz was so beautiful that most of the young men throughout the region had fallen in love with her. One wealthy, but rather stupid, young man especially wanted to marry her. "Wealth seeks wealth" (Azeri proverb); therefore, the girl's father wanted to marry off his daughter to this stupid young man. However, the girl loved Alasgar, who worked all day long on a farm. Alasgar used to sing this Bayati (folk poem):

May the deer hang out together,
May the nightingales sing with passion,
May my beautiful beloved
Be in my arms right here, right now.

Once Alagoz came to take water from the spring outside the village and she heard Alasgar singing this Bayati. She replied in song:

The deer will hang out together,
Nightingales will sing with passion.
Don't worry, my dear
Your wish will come true.

Alasgar stopped Alagoz as she was returning home with her sahang (a container used for carrying water from the well to home). Alagoz had been wanting Alasgar to propose to her for a long time. After talking for a long time, they agreed to meet at the spring at sunset. Then they would elope and run away. They didn't think that they had any other choice since Alagoz's father was so much against their marriage.

The lovers met at the appointed time and place. But Alagoz's father somehow managed to learn of their plan. The lovers arrived at the rock-their meeting place. Alasgar said: "My dear, when we reconcile with your father, we will build a house right here behind this rock, and we will live in this house."

The girl's father became very angry and came with his people to the rock where the lovers were. He couldn't bear to see his

daughter with Alasgar on the top of the rock, so he killed Alasgar with an arrow. He urged Alagoz to return home but, instead, she threw herself down from the rock.

Ever since that day, this rock has been called Mourning Rock, as it bore witness to the death of these two young lovers.

Spring 2005 (13.1)

Page 73

Legends from Azerbaijan

Aghri Dagh

by Sadnik Pirsultanli

Left: Gizildagh (Golden Mountain). View taken while hiking between the village of Laza up the Gusarchai valley between the two mountains of Gizil-dagh

and Shahdagh.

(Suffering Mountain or Ararat). Told by Firangiz Aslan gizi Rasulova, 75, in the Bala Mirza village of the Goycha region, which is now Armenian territory.

There is a legend about Aghri Mountain. They say that the two mountains Aghri and Garniyarig used to be two brothers. Aghri Mountain was the older brother and Garniyarig Mountain was the younger one. Garniyarig was a brave and very polite youth, and he loved his brother so much. He was even ready to give his own life for his brother. But the older brother was very cold towards him. One day the younger brother fell in love with a girl. The girl loved him, too. But the younger brother would never do anything without the advice of his older brother. The same happened this time. But when the older brother saw the girl that the younger brother was in love with, he also fell in love with her.

Everybody loved the younger brother, not the older one. Once the brothers heard that the enemy had gathered troops in a

neighboring village and were trying to kill the older brother. The younger brother would not allow his brother to fight with enemy and he went himself to battle. After the younger brother left for battle, the older brother kidnapped his lover. The younger brother was victorious in battle and took revenge for his brother. He returned in triumph and started looking for his brother and his beloved, but he couldn't find either one of them. Eventually, people told him what had happened. The news deeply saddened him. The younger brother's heart broke and he turned into a mountain. Today, as the mid-section of the mountain is split apart, they call it "Garniyarig" ("garin " in Azeri means "belly", "yarig" means "slit" or "crack"; so "garniyarig" means "slit in the belly".) Since then, everybody comes to see and gaze on this mountain.

The older brother heard what happened to his younger brother. He, too, became very sad because of his brother's death. His heart started aching and he, too, turned into a mountain. Since the older brother's heart ached so much, they call this mountain "Aghri Dagh" ("aghri" in Azeri means "pain"

or "mountain of pain"). However since the older brother had been cold towards his younger brother, there is always snow on the top of Agri Dagh.

The EPOS "Koroqlu" And NATIONAL LEGENDS

Dr. philologische Wissenschaften, der
Profess

The heroic epos of each people is created during the periods of activization of its public life. When and why there was an Azerbaijan epos? In its formation it is possible to allocate two basic stages which are characteristic creation of the completed, integral monuments: " the Book of mine Dada Qorqud " and "Koroqlu". If in the first reflection struggle for the statement of spiritual life of people on a threshold of the Middle Ages in the second echoes of the rough events accompanying formation of actually Azerbaijan epos are embodied. Mythological heroes popular in people were

projected on heads of national movements. The known Azerbaijan specialist in folklore professor F. Farhad writes: " the Maintenance and theme Koroqlu " were known already in our century. In the form of legends, legends, bylines ". It does not cause doubts. However integral, completed epos Koroqlu "certainly" was generated at later stage. Use of a previous folklore material naturally. In this connection professor F. Farhad marks: " the Best samples of oral national creativity constantly reflected interests of hard workers and have been closely connected with history of people ". It approved still great And. M.A. Qorki: " not having studied oral national creativity, it is impossible to learn original history of the worker of people ".

For history of Azerbaijan people "Koroqlu" has exclusively "great value". In the development this epos has passed stages of myths, legends and, at last, saga. For studying the first stage of the epos the extensive material is given with myths

"Aldada" and "Dada Guans ". In them the information on birth Koroqlu, reared by milk волчицы on mountain Besikli, about its father Aldada and mother Mahpeykar, about an origin of its horses Qirat and Durat from the Epos contains.

On some legends Koroqlu of veins on that party Kura on mountain Yellanqush. Its horse Qirat, with ease overcoming ravines, the rivers, lakes, passes only at a ferry through the river has experienced difficulties. Concerned by it, Koroqlu sees comely with the shepherd and asks it

- Uncle how this violent river refers to?
- The sonny, this river refers to violent Kura.
- Koroqlu has looked at the river and said:
- Is not present, the violent river,
- I nevertheless should leave from here.
- You violent and I violent, to us to not get on.

In other legend is spoken, that the big group of enemies pursues Koroqlu. But unless it is possible to catch up Koroqlu, when he is the on Qirat? At last Koroqlu approaches to Kura. It beats Qirat, not known spin. In a flash the horse through Kura and when concerns with hoofs of coast jumps, Koroqlu hears the . The enemy has stayed on the other side of the river. To find out the reason of this ring. Koroqlu goes down with driving and, having examined horseshoes, sees, that one on four horseshoes has fallen off from a back hoof and has fallen in the river. It sees the boy grazing lambs.

- The sonny, clever how this river refers to?

- Kur, - that has answered. Koroqlu see to the river, then on hoof Qirata which has remained without a horseshoe also has told:

- Ah, the river, you unrestrained (Kura), I unrestrained (Koroqlu), together we shall not get on. And that's why I leave. Both these legends convincingly prove, that Koroqlu did

not live on coast Kura, otherwise it would know it. It coordinates with the legend that force Koroqlu in mountains where there is its haven. It is caused by the most ancient cult of mountains.

Speak, that after Koroqlu said from coast Kura, it has located in a valley of other river. In a dream he said:

- Coast of the river - a way to streams, plain
- road for everyone. Brave Koroqlu, leans on mountains. Wake up and listen: on what mountain Qirat digs, there also construct a fortress of a stone. Koroqlu wakes up. Rises on mountain, whence reaches source. It cannot believe to eyes - Qirat has dug a hole for the base of a fortress deeply. As soon as the hoof of a horse strikes about a stone.

In the morning braves, having woken up, see, that to box Koroqlu is empty. They guess. Start it to search. And suddenly see, that Koroqlu and Qirat at top of mountain. The braves cannot believe to the eyes.

Koroqlu said: - Yes, miracles. Qirat for a night has dug a hoof a hole for the base of a fortress.

After that Koroqlu tells to the braves. Every brave from coast of the river on mountain lifts 77 stones. For 77 days the greater fortress is under construction of a stone. In fortress underground roads, channels are laid. A citadel name " Koroqlu's Stone Fortress ". In this legend besides traces of ancient a cult of a horse, and also motive of " a powerful dream ", characteristic for fugitive epic tradition, there is a powerful substratum, a fundamental principle of a cult of mountains.

Formation of the epos in later Middle Ages has as though given " the second breath " to ancient tradition, has transferred it on historical persons and has connected with concrete events. " Koroqlu has heard, that on coast of the violent river lives equal to him a brave by name Salah. Having learned about it, Koroqlu is on a meeting with brave said: -

About you speak, that you are brave ,
whether is it true? Salah said: - it is true.

The answer of the guy has liked Koroqlu. - And where is your horse? - asks Koroqlu. The guy answers: - In a stall. Salah under request Koroqlu deduces bay on stalls. - Sit down on a horse, (ride) aside the violent river and turn back. The guy sits down on a horse, skips in one, then in other party, the archer forces down a kite. Koroqlu said:

- Give we shall jump together, we shall pass to other coast of the violent river. Salah's horse, Is well known the rights of the violent river, crosses it easily. Koroqlu's horse in one place stumbles. Koroqlu speaks: - This river same violent, as your horse. Having kissed each other with Salah, and Koroqlu left. When Salah comes back in village, people ask it "; - That to you has told Koroqlu?

- Koroqlu in the beginning has told:

" Sit down on a horse, ride, then likely back ". When it is forwarded through the

violent river, its horse has stumbled. Since that time the place where have arranged jumps Koroqlu and Salah, refers as Mingacevir. The violent river - Kura. The name of village where veins Salah, became Salahli.

People has allocated the hero with a complex of positive qualities, among which dominating - nobleness: Koroqlu, having met other hero, competes with it in jumps, shooting and, having found its equal to, it is with all the heart pleased. In this legend, as well as in the epos " Dada Qorqud ", traces of ancient tradition are visible: Koroqlu, as well as Dada Qorqud, denominates the rivers, villages, districts.

On ancient belief everyone has a star in the sky and a stone - on the ground. Till now it was kept as anathema " That your stone have thrown out ". Certainly, in traditional texts a stone first of all - a sign. In mountains Zangazur, Murguz, Dashkasan, Lacin, Agdam, Qubadli, Baskecid, Borcali,

Gadabay, Goyca besides rocks and fortresses Koroqlu meet in set and stones Koroqlu. From southern slopes of the Big Caucasus up to remote villages Goyca, Borcali and Naxhcivan traces of this cult are everywhere observed. The stone wounded Koroqlu " is interesting ": the hero has come to it after fight the covered with wounds, his blood has spilled here, here again the beloved has tied up to it wounds.

The basic fugitive elements of epic image Koroqlu - fighting roar, Qirat, Misri sword and Chanlibel with which the whole complex of legends and representations is connected. The legend about " ? stone Koroqlu " is reasonably interesting in this respect.

At foot of the Kapaz there is a mountain. It name mountain Dod. At top of this mountain there is a big stone. Close this stone reminds a table. Speak, Koroqlu every time, coming back after fight, sat down and had a rest on this stone. Vicinities from this

stone looked more beautiful. Before campaign Koroqlu together with his brave men settled down on this stone and considered the plan of fight.

Speak, Koroqlu it was already made. Hands have tired , the voice has sat down. Only sword Misri remained same sharp. That sword, that always stirred to action for happiness and freedom of people. Till now this terrible weapon was in reliable hands. Once living last days Koroqlu one idea starts to disturb: " Suddenly sword Misri will pass in other hands. Suddenly the owner of these hands will appear the enemy of people. Suddenly sword Misri will turn back against people ". After long meditations Koroqlu sticks this sword to this stone. Quiet for destiny of Misri sword, Koroqlu dies here. And consequently people names this stone " ? stone Koroqlu ". Other legend enters Into the same circle - "Chanlibel" also.

"During the herd of seep roaming in mountains the shepherd leading herd upwards

on a track, has seen, that on a slope of mountain which top disappears in a fog, a certain old man clammers. After long rise the old man has stopped, having bent down, has shifted. The old man has lain down and has nestled the person to dewy grasses.

The shepherd until has risen on the hills covered by a fog, all turned around and looked at the old man. And it saw each time, that the old man lays on the ground as if sleeps, and will wake up only in the evening. During the herd of seep roaming on the plain the shepherd has again seen the old man on the same place. The old man has again shifted from a place a rock and, having pushed with his breast, and rolled downwards. Then has laid down on the ground, having put the person to a grass, and if increasing of livestock on the ground, remaining immovable.

The shepherd has thought, something the old man has gone mad, or any great secret, any miracle here is hidden. It has let

herd to be grazed on a slope of mountain. Has cautiously risen to the old man and has woken it: - Hey, "grandfather" why do you do so ? The old man has smiled: - Unless you do not know, what at old men of mind is diminished? What you still wait from the person of my age? "

The shepherd was the person who has seen the world. It has seen, that eyes of the old man are shone by mind, wisdom, and it perfectly knows, that does.

- the grandfather why you lead into me a sin?
I Swear the Allah (LORD) if I had so much as yours, I would become the lord of the world. The old man, seeing, that it cannot lead this shepherd with ease, has told the truth: - Have you heard about Koroqlu?

- Yes.

- Have you heard about Damirci ogli Dali Hasan?(the son of blacksmith's-Hasan) - Yes, I have heard much. To me my grandfather had told about him. The old man has

addressed the person to mountain through which crept over fogs:

- This mountain Chanlibel, and I - the son of blacksmith's-Hasan . The shepherd in the beginning has thought, as Koroqlu, and all mad men are alive, and still in Chanlibel. However it did not find room in its head: in fact told to it about Koroqlu its grandfather for a long time already has died in the age of hundred years. How this Dali Hasan(Crazy Hasan) till now lives? The shepherd has not believed to it.

- The uncle, - has told it, - unless the person can live so much? The old man has risen. Has lowered the hand on a rock, has torn off a piece which seven bulls hardly could lift, with roar "having lifted" it above a head has thrown in a precipice. - Lie down on the ground, put an ear to the ground, and listen.

While the fragment of a rock slid, the shepherd has heard neigh horses, the voice of Koroqlu has reached it, a thunder of sword ,

the ground has begun to shake from cudgel impacts . From depth of the ground the new roar equal to roar of the old man as though its present voice, call still worried under the ground has risen, was overflown, conducted удалцов behind itself. The Same idea is incorporated in other legend which is a part of a fairy tale on hunter Prime.

" At the foot of mountain the old man sat. Its beard and top of mountain were one color - white. It was possible to think, that the bottom still had whom of a snow ... Old man was similar to the person tired, done the big way. It was going to rise for mountain. There were three horsemen. They have been armed. One went ahead. Similar, that it was the big person. If not so, unless other two horsemen specially would lag behind?

Having seen the old man, horsemen have stopped. Going ahead of something one of two horsemen has told, and, having directed a horse to the old man, said: - Hey, the old man, the owner calls you. The old

man was straightened, has asked: - Are wishes telling anything ? - I do not know. – why I am necessary for him ? – Go and, ask him.

- Transfer it, that is more useless so to address with the old man. - unless it is possible to speak such words to the owner? - then go, tell, that it - does not hear the deaf person, mute cannot speak, and even gestures to explain to him something it is impossible. The person has directed the horse to the owner and something has told to it. The owner has angrily whacked the racer whip. The horse has shot up also a bird was transferred to the old man. The owner has angrily shouted:

- Whether there is here a game? The old man has nodded. The owner, having lowered a voice, has asked: - whether Itself saw? The old man has again nodded. The owner has understood, that hearing at the old man excellent. Even more having lowered a voice, has asked: - In what party? The old man has

specified a hand to itself in a breast. The owner was confused, has begun to doubt. Whether the old man raves? Unless in a breast where heart of the person, can be game?

" This old man this secret not a couple another can wishes to tell, what? The game which was seen by it can, is not similar to another? " - the owner has thought and has ordered to one of servants to give the old man of the horse and the weapon. The old man has armed, villages on driving. Then the horse of the old man has turned to a lightning and with a roar and a thunder has disappeared from a kind. After a while the old man has seemed with deer in hands. Has thrown it upwards, having taken out a sword, chop it half-and-half in the air. Again gallop his horse, on the path , having bent down, has picked up one half of ink, at having taken out in second time - the second. Both the owner, and the servant have been shaken. Whence in the old man this valiant daring? In fact not

everyone young can so to skip. The owner has asked: - the Old man, who are you? The old man has descended from a horse, has returned the weapon to the owner.

- I'm Eyvaz, brave Koroqlu, - have told it. - Grow old, people lean on filial mountain, patrimonial mountain, mountain of courage. I have grown old too, have come to lean the people of mountain .This mountain which you see before yourselves - Chanlibel - mountain Koroqlu ". As it was specified above, Eyvaz in this legend also carries out function of the transmitter of tradition. Rather interestingly, and that the cycle of legends about Eyvaz not only occurs till now in people, but also replenishes with new texts.

" Via Yasamal the guy on a horse goes down. At river Shamkir catches up three guys going from Chardakhli. Horsemen argue with fervency between themselves. The first horseman says:

- If in these edges there will be a guy who will dare to leave on a duel with me I after that on a horse shall not sit down, the sword on a belt will be not hung up, himself consider as brave, I shall not begin. The second has supported it:

- And how? We Shall take you if I learn, that here is a brave, equal to me, I shall not leave, a leg in aiming ,I shall not enclose.

Only the third horseman from time to time rebuffed them:

- Hey, children, suckers. Every time before to speak about yourseves, think of others. Between heroism in language and in practice a greater difference. Do not throw the chaff. Here native land Koroqlu, in each valley lives braves, everyone is brave. Suddenly they see, that the young guy in beautiful cap, chukha (old shoe), with a dagger, armed, but on a thin horse goes.

The first horseman speaks: - At this guy clothes beautiful, and a horse dead. Let's

take away from it clothes and the weapon. The second has supported it: - you do not see, his sword slips from a belt s. The third has warned comrades:

- I said there were a lot of braves! And one guy heard this conversation. Suddenly towards to them run deer. The guy has offered horsemen: - Let's catch up and we shall catch this deer.

Horsemen said: - Listen, brother, a horse κ will not catch up a deer. The guy has put spurs "semen" ordinary-looking to a horse, has thrown a lasso, has caught a deer and has chopped off to it a head. Has then addressed to self-satisfied horsemen: - Be a victim to your comrade. Not that your heads I shall chop off in the same way, as deer. The third horseman has told: - See, that under the cap can be brave. However in the legend about Darband- campaign Koroqlu, married a the daughter of the Arab plough Momina - Xatun. First of all this plot more likely international, rather than inherent only

"Koroqlu". In one of the legends connected with Koroqlu, it is spoken, that: During the hottest period of summer the ice was necessary for the patient. Speak, that at this time year the ice could be found only in the Black cave. Anybody from fear does not dare to enter into this cave. Koroqlu there is to a cave one and in five days there is it all in blood with icicles of an ice in hands. It becomes known, that Koroqlu in a dark cave has met a huge dragon and has killed it. This cave name " Ice cave Koroqlu ".

In this place Koroqlu is saved from enemy arrows, has built to himself a small tower. Once after battle it came back in a fortress. Suddenly hears, because of a stone stop reaches. Also sees, that the young guy lays on the ground and groans. The guy tells, that it have strongly beaten, have taken away from it the bride and have withdrawn it. Koroqlu, sowing on Qirat, turns back, beats off the bride of the guy and returns it to him. Young express gratitude Koroqlu. People

trusted the hero, loved it. To not find such village, area, settlement where there would be no place or a legend connected with Koroqlu. Koroqlu and it Qirat can pass through the most difficult passes, deep breakages. Through precipices which passes Qirat, there cannot pass any other horse. Near to village Cigazor Lacin - area there is one stone. Its name "Stone-horseshoe Qirat". In legend Koroqlu jumped on Qirat through a precipice, that behind a stone. Qirat during a powerful jump has struck on a stone, and on it there was a trace of a horseshoe. Near to settlement Aksipara of the Kazakh area there is rock Koroqlu. Nearby to village Kiran, Touz area also there is a rock and fortress Koroqlu. On these rocks and fortresses there are places for patrol, springs, platforms for trainings Koroqlu. Are interesting also. "Familiar stone Koroqlu" on plain Agoyuq of area Zangelan, "Hunting stone Koroqlu" between Sisian and Zangaazur mountains. Koroqlu, having lost some brave men, left in this place a stone-sign, that supposedly wait for me

here. "Hunters" the stone meant, that in these places Koroqlu was on hunting. On tower Koroqlu in village Qochulu Bolnis - area in day of war seven fires were lit.

In settlement Yagifli there is rock Koroqlu. Inside of it there is a cave. In a cave - two flat stones, similar to plates. In the deepening which are available in both stones, water flows down. In one of deepening of water it is more, than in other. Speak, that from small drank Durat, from big Qirat. In general always Qirat it is described strong, Durat is much weaker than it. And it willy-nilly forces to recollect two geldings - with gouty and the muttonheads, from " Legends about Bamsi Beyrak ", " Kitabi Dada Qorqud ". Under legends, at danger Qirat neighed and beat a hoof about a stone, and at this time Koroqlu left on top of mountain, published roar and called the brave men on fight.

The ancient bridge on river Gadik in village Salah of area Idzevan refers to as "Bridge Koroqlu". To Local residents was not

under force to construct the bridge through this rough river. Koroqlu, have been called the brave , within several days has constructed through this river the bridge and has got out people of heavy position. Since then this bridge refers to as "Bridge Koroqlu".

It is necessary to notice, that people connected impassable passes, unapproachable rocks and fortresses, strong stone bridges with names of the invincible heroes. Thus, we see, that the epos "Koroqlu" practically always existed in two parameters: mythological and historical. Its powerful tradition penetrates all stages of historical development of Azerbaijan people. Probably, its roots leave far for frameworks of historically foreseeable time. This «-mythological complex not time became more active, in particular, last time during the late Middle Ages to which sometimes wrongly some researchers carry not only final formation, but also the occurrence of the

epos, to what the above-stated myths and legends (and not only they) do not give resolutely any bases.

Sadnik Pasa Pirsultanli

the Doctor philological sciences,

the professor

**Gencevi Institut für
aserbaidshanische
Kultur - Deutschland
Almaniyada Nizami Gencevi
adina Medeniyyet Institutu**

***Nizami AND THE AZERBAIJAN
NATIONAL LEGENDS***

Question on the Azerbaijan folklore (it is equal as about folklore Iranian, Armenian, etc.) as about a source of world famous poems of great Azerbaijan poet Nizami Ganjavi (1141-1209) cannot be a belt until non-existence old folklore records. And

those, as is known, to this day are absent. Some messages containing in separate manuscripts of historical chronicles, including in well-known « Histories of Balami » (about Farxad) though bear on itself traces of oral creativity, nevertheless are qualified by experts as late inserts / 9, 46-59; compare 1.75/. Perhaps, in such interpretations ascending in the basis to national creativity, it is necessary to see influence by that and plots Nizami which products have received wide popularity among broad masses.

By influence of products Nizami presence in the Azerbaijan folklore of set of legends, fairy tales, parables can be explained, etc., rather close costing to creativity Nizami as is composite, and on ideologically = to art treatment of separate images.

Itself Nizami, following literary tradition of the epoch, almost everywhere hints his written sources, and in different languages, and anywhere does not speak about the independence of oral versions of plots «Khamsa»(five plays) though influence

of oral legends on it as deeply national does not raise the doubts of the poet also is partially provided in works of the Soviet researchers of creativity of the Azerbaijan poet/4, 86-172; 2, 9-28; I; 8/.

In « Sharaf – Nama » Nizami specifies:

From each list I took the main thing

Also invested these stories with poetic features

Except for the newest chronicles, I studied the books of

Jewish, Christian and Persian

Under the newest histories, - known Soviet orient list E.E.Bertels, - it concludes, certainly, understands the Arabian and Persian chronicles. Persian books - most likely the books translated from language Persian , and . The Arabian treatises on fugitive works, maybe, translated as «Khudayname». What was in Christian and Jewish books? The ethnic structure of Azerbaijan of XII century, especially cities Ganja, was extremely motley. Proceeding from it, it is possible to assume, that the poet or it is direct, or by means of intermediaries = translators got acquainted as well with the Syrian, Armenian and Georgian books »/5, 54/. Approximately the same informs on the

sources of Nizami's poem « Seven beauties »/11, 25/. And in a poem « Khosrov and Shirin » the poet mentions « the draft list » legends about Khosrov and Sirin, stored in ancient Azerbaijan city Barda.

And lists were not known, And Barda
Concealed this legend considerable year.
And old legend, lived nearby, me
Have entered in ancient legend, executed
fire,

And the book about “Shirin” people
will be found by a miracle,
In it all for wise will seem truthful/12, 43-35/
(Translation K. Lipskerova)

In occasion of the above-stated verses J.Y.Aliev who has devoted to sources of poems « Khosrov and Shirin » Nizami's big research, writes the following: « From these lines clearly, that Nizami alongside with written sources used as well the Azerbaijan national legends about Shirin, Khosrov and Farhad.

It is natural to assume, that such ingenious artist as Nizami, having studied various versions national tales, has not repeated them in that form in what they up to it send in addition, and has rethought them and has stated in other art form. In that of

episodes from poem Nizami has gradually passed in folklore »/1,73/.

On the basis of a plenty of the folklore records made by us in different areas of Azerbaijan USSR according to old residents, it is possible to approve, that immortal creations Nizami during long centuries were the powerful source fed the Azerbaijan national creativity. Among folklore records being in our disposal there are a lot of legends, fairy tales and parables which, undoubtedly, arose on the basis of themes and plots Nizami. As an example we shall result the following legend:

« There lived two brothers, one of them was called Jingiz, another Feyruz. One of brothers should inherit to the father, to become khan. Once Feyruz addresses to the brother:

- The brother, both of us already old. Khan,-

Visible, there should be one of our children.

Feruz has a son, and Jingiz has a daughter who, however, and did not concede boldness in dexterity to guys. And here, at will of parents, between the young man and

the girl who has been changed clothes for men wear, there is a competition. Both astride send on hunting. The girl has appeared more better archer : the arrow which has been started up by her, sews a back leg to an ear of an animal, yes so, that from the mouth gazelles milk, and from eyes - tears drips.

The girl tells about the victory to parents who, however, see in a victory of the daughter, a bad omen.

Next day young men again meet on hunting. This time the arrow of the guy pierces a breast of the girl, and she falls from a horse.

On the hair which have scattered on its person the guy learns, that «strong young man » and was this beautiful girl. It glues himself and there and then from affliction finishes a life suicide.

In this legend which plot has no anything the general with products by Nizami, visible effect of a poem « Seven beauties », where tsar Bahram, bragging before witty girl Fitna, starts up running

gazelle. When the gazelle stops to scratch a leg an ear, tsar sews an arrow a leg of an animal to its ear.

Similar fairy tales and parables, conformable as a whole or in details in Nizami's poems episodes, among collected by us it is exemplary the Azerbaijan folklore very much.

At the same time it is represented to us, that some samples of oral national creativity at all changes which they have undergone, passing from father to son, keep also prints of "hoary antiquity", word famous versions and variants. One of such legends which are going back to a cycle « Farhad and Shirin », has been written down by us in settlement Salud of area Oquz district of the Azerbaijan Republic. We result this legend in Russian translation.

In settlement Salud during age-old times Armenians and Azerbaijanians lived side by side in the kind consent. Happens so, that Fahrhad - the son of the well-known mason, has fallen in love with the Shirin's beauty - the daughter of the local Armenian priest. The priest this, zealous observer of

instructions of the belief, deeply experienced happened, but external nothing gave out the experiences. It knew about his daughter's love to Farhad.

The priest resorted to various dodges to refuse the love of Farhad's to Shirin. Herds of the priest were grazed on the waterless plain called in people Kotanlar, and trapped through settlement Basdasaqil the deep river flew. And here the priest has put a condition: skilful mason Fahrhad in the name of love to Shirin should lay the channel that it was possible to destroy through rocks, are old in the same place, on plain. On the same channel its daughter could receive fresh milk.

- And in this difficult work, - the priest has told,-unique help to you the Shirin's love , if you agree, begin now!

- The knight has started this hard work with huge inspiration. In the name of love to a beauty Shirin , and he has cut through granite rocks and has laid the channel. Soon to the priest have been informed, that the channel just about will reach plain Kotanlar. Then the priest resorts to cunning: it has sent the old woman to the mason, and that has told to it

about death of Shirin which as perished from impact fallen a wood on her head , removing with the machine tool the weaved carpet.

- - You represent the Shirin's portrait on a rock, it has weaved your portrait on a carpet, - the old woman has told.

- Farhad has believed to the old woman and in mountain has killed itself impact of a hatchet.

- Having heard about Farhad's destruction, Shirin, having overcome all obstacles, has come on last appointment to the beloved. Above the Farhad's lifeless body it has committed suicide.

Fellows villager have buried enamoured on plain Kotanlar in one tomb. People have planted bushes of scarlet colours and roses around of a tomb. That is why around the tomb of Farhad and Shirin are called «Gulluk», т. е. "Flower bed" nowadays.

The legend as we see, repeats the basic moments of history as known on many poems, since a poem (« the dairy channel »,

treachery concerning etc.) Are introduced by Nizami in settlement Calud.

It is interesting, that in the legend the version about the Armenian origin of the heroine which is the daughter of the Armenian cleric is reduced. As is known, in poem Nizami aunt Shirin Mahrnun – Banu (Samira) is represented by tsarina of Armenia. Version Nizami in a combination to some ancient sources, such as the chronicle of Armenian historian Sebeosa, the Anonymous Syrian chronicle/1.30-35/, etc., has given a push to occurrence of the folklore version about the Armenian origin of Shirin.

The legend throws light and on origin Farhad, which image is excellent recreated Nizami. The plot of a legend about Farhad and Shirin have always been connected with Azerbaijan and being as national legends. The name of this hero for the first time meets and many time repeats in creativity Qatran Tabrizi (1012-1088.) Beydilli considers, that some data about Farhad in Qatran's work and is directly coherent with national creativity/3.36/.

Reasonably interestingly to note, that in territory Azerbaijan USSR there are ruins of some the ancient channels-lake, which are called in people « Farhad - Arxi » (Farhad's lake).Arki, connected in national memories with a name of mason Farhada, villages Calud and in settlement Shaumjan are fixed by us, in particular, near the Nakhchivan.

Certainly, legends yet history, however they are to some extent allocated by historical features. Sometimes legends happen which connected with biographic data of Nizami. From this point of view the certain interest represents the legend written down by us « Agcaqiz and Nizami ». Its summary is reduced to the following. For a long time flocks of Derbend nations were driven away in the winter in steppe Qipchaqsuyu («Qipcaqcolu»). There was a quarrel between inhabitants of Derbent and settlement Qipcaq located in valley Alazan. Beauty Agcaqiz, the inhabitant of this settlement, have been grasped by Derbend's shepherds and delivered to the governor of Derbent who has decided to present its well-known Nizami Ganjavi. The poet falls in love with beauty Agcaqiz and marries her. About the request

of the favourite wife Nizami visits steppe Qipchaqchak's settlement Qum. Further it is informed about Nizami's meeting with Qizil-Aslan(Gold lion). After the premature death of Agchqiz, Nizami, made annual travel in Qum, more does not appeared in Kuma ...

The legend as it is visible, reproduces some biographic data informed on Nizami. From lyrical digressions of a poem « Khosrov and Shirin » we have learnt, that by the moment of the beginning of work above poem Nizami has lost the favourite wife « Qipcaq Gozeli Afaq ». Under E.E.Bertelsa's assumption, in name Kipchak Afaq-Turkish female name Afak that means «Pure white»/6/is easily found out. In *нашом* the legend the wife of the poet is named more habitually Agcaqiz («Pure white»). The mention of village Qum also is not casual. In fact and in a poem « Isgandarnama » the poet informs on the Qum an origin. As is known, mentioned by poet Kum it is identified by many researchers with the Iranian city of Qum. How much it is known, only A.N.Boldyrev tried to connect mentioned in «Isgandarnama» Qum with the village was in the north Azerbaijan Republic/7.111-138/. However A.N.Boldyreva's attempt has met

objection of academician
A.E.Krymskogo/10.177/.

Here we would like to mention, that now in area Gahskom Azerbaijan Republics two settlements are located, which carried by name Qum and Qipcaq. Besides in Qum ruins of a fortress, which also connected with a name of the great poet were kept. It and refers to « Nizami Qalasi » (« Nizami Castle»).

The reasons stated in the present note testify, in our opinion, to close communication between plots of Nizami and the Azerbaijan national legends. Gathering and research of the legends occurring in people connected with a heritage great Nizami, one of the ripened problems of the Azerbaijan literary criticism.

The literature.

1. Aliyev Q. Y., a legend about “ Khosrov and Shirin ” in literatures of people of the East, M., 1960.
2. Arasli H., Nizami ve azarbaycan to folklore, - about, «Nizami», Baki, 1947.
3. Baydilli Q., East literature « Khosrov and Shirin » theme, Baki, 1970.
4. Bertels E. Nizami ve Fizuli, - the Selected works, (published), 1962.

-
5. Bertels E. . The novel about Aleksandre and its main versions in the East, 1947.
 6. Bertels E. As called first wife Nizami, - « Century A.Gordlevskomu», 1953.
 7. Boldyrev A., Two Shirvan's poets (Nizami and Khaqani), - «Monuments of epoch Rustavelli », 1938.
 8. Braginsky And., from history of the Tajik national poetry, 1956.
 9. Qryznevich P. A, Boldyrev A.N, About two editions « History of Tabriz », - « the Soviet oriental studies » 1957, 3.
 10. Krmyski A., “Nizami and successors” - «Nizami», Baki, 1947.
 11. “Nizami's seven beauties”, Baku, 1958.
 12. Nizami Ganjavi, “Khosrov and Shirin”. Baku, 1955.
 13. «Nizami», the collection of headings, Baki, 1947.
 14. Khalil Yusifov, Nizami's epic, Baki, 1968.

Sadnik Pasa Pirsultanli
The doctor philological sciences,
the professor

Əsatiri qəhrəmanlıq epos və dastanlarının kamilləşməsi yolları

Türk xalqlarının epos və dastanları bugünkü səviyyəyə çatana qədər uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir. Türk xalqlarının epos və dastanlarının özəyi olan türk dili bu sahədə mühüm rol oynamış, eyni soykökdən olan xalqların bir-birini anlamasında müstəsna rol oynamışdır.

Epos və dastanların meydana gəlməsinə və formalaşmasına elmi cəhətdən yanaşsaq bədii təfəkkürün beş mərhələsindən yan keçə bilmərik;

1. Əsatir – ibtidai insanın fəlsəfi dünyagörüşü;
2. Əfsanə – əsatirlərin epikləşmə dövrü;
3. Nağıl – epik zəminin şaxələnməsi;
4. Epos – hər bir millətin öz sərhədlərini tanıması və onun qoruyucusu olan qəhrəman seçməsi;
5. Dastan – buna qədər olan yaradıcılıqda musiqi və şer yox dərəcəsində idi. Daha konkret desək, xalq öz adət-ənənəsini, şer və musiqi yaradıcılığını, aşığın məclis keçirmə qaydalarını və digər ənənələrini hələ formalaşdırmamışdır. Dastan xalqın tarixidir. Dastanda xalqın özü yaşayır. Onun tarixi də,

fəlsəfi dünyagörüşü də, tarixən yarana-yarana gələn toy adətləri də, şəri də, musiqisi də dastandadır. Dastan hər bir xalqın özünün həyat salnaməsidir. Bədii təfəkkürün bu beş etapını V.Q.Belinski çox doğru mənalandırır: «Əsatirsiz – əfsanə və nağıl, bunlarsız epos və dastan ola bilməz».

K.Marksın qeyd etdiyi kimi, əsatir birinci, epos ikincidir. Bu o deməkdir ki, eposun xəmiri əsatirlə yoğrulmuşdur. Bu səbəbdən də biz eposda və əsatiri başlanğıcı olan dastanda bir yox, iki tarix axtarmalıyıq. «Koroğlu» epos-dastanında onun nüvəsi olan «Alı kişi» hissəsi eposa, yerdə qalan qollar isə dastana aiddir.

Məhəbbət dastanlarının bölgüsündə professor M.H.Təhmasib bölgünün birini «Qəhrəmanlığın sərhəddində dayanan məhəbbət dastanları» adlandırır. Biz elmi mülahizələrimizi izah etmək üçün «Şah İsmayıl və Gülzar», «Aşıq Qərib və Şahsənəm» dastanlarını misal gətirmişik. Araşdırmalar müəyyənləşdirir ki, məhəbbət dastanlarında ideal sevgi uğrunda mübarizədir. Ona görə də, bu tipli dastanlarda adlar qoşa gedir. Lakin bu dastanların özülündə əsatir olduğundan, «Əsatirin enerjisi» tükənmədiyindən yaradıcılıq prosesi

davam edir. Ona görə də, «Koroğlu» kimi qəhrəmanlıq dastanlarına bənzər adlar təklənir. Dastanlar sadəcə olaraq «Şah İsmayıl» və «Aşıq Qərib» dastanı adlanır. Bunları bu səviyyəyə qaldıran əsatiri ünsürlərdir. Şah İsmayıl və onun Qəmərday atı dərvişin verdiyi almadan əmələ gəlmişdir, onun gözlərini Pəri qızları yenidən bərpa etmişlər. Aşıq Qəribin hamisi ağ atlı, yaşıl donlu Xızır İlyasdır. Şah İsmayıl qılıncının, Aşıq Qərib isə sözünün qüvvəsi ilə qəhrəmanlıq səviyyəsinə qalxırlar. İndiyə qədər «Şah İsmayıl və Gülzar» dastanını qəhrəmanların coğrafi məkanlarına görə, qara nağıl əsasında yarandığını iddia edirdik. Lakin bizim İran səfərimiz və oradakı araşdırmalar aydınlaşdırdı ki, Ərdəbilin qədim adı Qəndəhardır. Türkmən elləri də Şiraz ətrafında məskunlaşmışdır. Gülzarın atası Türkmən paşa da bu oymaqdandır. Dastanın Güney Azərbaycan variantında Gülzar atasına və əmisinə bildirir ki, papağı ciqqalı oğlan istəyir. Gülzarın əmisi bildirir ki, bizim məmləkətdə papağı ciqqalı təkçə Şah İsmayıldır. Deməli, sən Şah İsmayılı istəyirsən. Araşdırmalar getdikcə kölgəli və qaranlıq sahələrə işıq tutur.

Epos və dastanların versiya və variantları üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır. Türk xalqlarının varsaq, şaman, ozan yaradıcılığı dövründə sənətləri bir kökə bağlı olmuşdur. Lakin jırçı, akın (qazax), baxşı (özbək, türkmən), aşiq (Türkiyə və Azərbaycan) mərhələlərində qollar xeyli bir-birindən aralanmış, genetik yaddaş (qan yaddaşı) cəhətdən bir-birinə bağlı olsalar da, tipoloji cəhətdən bir-birlərinə bənzəsələr də, mədəni əlaqəyə görə, yaradıcılıq əlaqələri qismən və bəzən də tamamilə kəsilmişdir. Ona görə də, türkdilli xalqlar ailəsinə məxsus hər bir xalq öz dünyagörüşünə, coğrafi məkanına və xarakterlərinə uyğun yeni versiya və variantlar uydurmuşdur. Sən mənə çeşmənin gözünü göstər, mən onun axarını çətinlik çəkmədən müəyyənləşdirim. Ona görə də, ayrı-ayrı versiya və variantları öyrənərkən onları qədim türk dastanları kontekstində araşdırmaq lazımdır. Çünki bunların özəyində türk dünyagörüşü, əsatir və əfsanələri dayanır. Uyğur dastanındakı qəhrəman Metenin davranışları, «Kitabi-Dədə Qorqud»un «Bamsı Beyrək» boyunda Qanturalının hərəkətləri, «Şah İsmayıl» dastanında, «Bamsı Beyrək» boyundakı

sədaqət və hünər «Aşıq Qərib» dastanında da öz bədii əksini tapmışdır.

Müəyyən tarixi hadisələr Azərbaycan dastanı Orta Asiyaya aparmış və yaxud da, Azərbaycan aşığı ilə türkmən aşıqlarının görüşü «Əmrah» dastanına bənzər, Türkmənistanda «Sayad və Həmra» dastanını meydana gətirmişdir. «Əmrah» dastanında özünə xüsusi yer tutmuş «Vanağzı» («Laçını») saz havası ilə «Sayad və Həmra» dastanındakı «Bal Sayad» tütər havasını bir-birindən fərqləndirmək o qədər də asan olmaz.

Dastanların ilkin olaraq kimə məxsus olduğunu, onun mənəviyyatını əks etdirən coğrafi məkanlarla bağlı, əsatirlərlə və bir də saz havaları ilə müəyyənləşdirmək mümkündür. Orta Asiyada və Qazaxıstanda «Koroğlu» epos və dastanına məxsus az sayda musiqi havaları olduğu halda, Azərbaycan «Koroğlu»su ilə bağlı ona yaxın saz havası vardır. «Koroğlu» epos-dastanının poetikası öyrənilməmişdir. «Kitabi-Dədə Qorqud»un poetikası da ozan musiqi havaları ilə əlaqəli öyrənilməmişdir. Dastanın poetikası dedikdə, orada əsasən şer və musiqi nəzərdə tutulur. Bir də ki, quşun tək qanadı olmaz. Tək qanad olarsa, o, uça bilməz.

Qədim epos və dastanların müştərəkliyini sübut edən detallar da mövcuddur. «Kitabi-Dədə Qorqud»da ayrı-ayrı boyların sonunda şadlıq çalınır, sonda atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyun və mal kəsilir. Bunların hansının ətini hansı türk soyu yeyirsə bəllidir. İnkər etmək olmaz ki, at və dəvə əti yeyən Orta Asiyada yaşayan qardaşlarımızın bizimlə ortaqlığı yoxdur. Bu ortaqlıq «Kitabi-Dədə Qorqud»dan sonra yaranan dastanlarda da özünü büruzə verməkdədir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» abidəsinin ən kamil obrazı olan, onu öz adı ilə yaşıdan Dədə Qorqud yəqin ki, bu məqama çatana qədər böyük təkamül dövrü keçirmiş, özünün əsatir və əfsanə ömrünü yaşamışdır. Qazax folklorunda şaman kimi tanınan Dədə Qorqudun Amudərya və Sırdərya civarında, eləcə də, Dərbənddə məzarı və ya, belə deyək ki, məzar yeri var. Bu qəbirlərlə bağlı həmin yörələrdə Dədə Qorqudun əfsanə dövrü ömrünü yaşıdan, söyləyən qərribə folklor nümunələri mövcuddur. Həmin əfsanələrdən biri «Dədə Qorqud və qırx qız» adlı qazax əfsanəsidir. Qırx kimsəsiz qız Dədə Qorqudu müdrik el adamı bilib axşamlar onun başına

toplaşır və gecələr onun ayaq ucunda yatışırlar. Dədə Qorqud öz böyüklüyünü unudur, bir gecə ayağını ayaq ucunda yatan qızların örtüsünə uzadır, onun ayağı qızın ayağına dəyib, qıçının birini şikəst edir, eyni zamanda Dədə Qorqudun da bir ayağı örtüyə uzanan qədər uzun qalır. O vaxtdan qırx qızdan birinə «Sakat qız» deyilir. Əfsanədən çıxan nəticə budur ki, əgər elin sayıb-seçdiyi, sevdiyi adam kiməsə toxunursa onu şikəst-sakat edir, özü isə eybəcərləşir. Hətta, əfsanələrdə Dədə Qorqud Allahın əmrindən qaçır, yüz il Xəzər və ya Ceyhun-Seyhun suları üzündə yorğan və ya xalça üstündə oturub qopuz çalır, ölümü özünə yaxın buraxmır. Sonra Allahın əmri ilə Əzrail ilan cildinə düşüb Qorqud yatanda, qopuz susanda onu çalıb öldürür. Lakin Azərbaycan müdriklərinin zehnində daha bir maraqlı əfsanə yaşamaqdadır.

Dədə Qorqudu şirnikdirməkdən ötrü qızıldan bel, külüng düzəldirlər. Qorqud onlara yaxınlaşır. Adamlar tez qəbiristanlığa girib, qəbir qazmağa başlayırlar. Qorqud bu işə maraq göstərir və təəccüblə soruşur:

- Bu kimin qəbridir ki, qızıl bellə, külünglə qazırsınız?

- Qorqud, o böyük adamdır.

- Bəs qəbri qazandan sonra bu qızıl beli, külüngü kimə verəcəksiniz?

- Heç kəsə, bu hörmətli insanın məzarı üstünə qoyub gedəcəyik.

Qorqud ayaq saxlayıb qəbrin qazılmasını gözləyir. Qəbir hazır olur. Qəbir qazanlardan biri deyir:

- Vay, yadımızdan çıxıb ölünün boyunu qamışla ölçüb gətirməmişik.

Qəbir qazanlardan o biri dillənir:

- Bax, onun boyu, bu insan boyda olar, əlini Qorquda uzadıb və ondan xahiş edir ki, bircə dəqiqəliyinə qəbrə uzansın ölçüsünü götürək. Qorqud təzə qazılmış qəbrə uzanır, boyuna tamam düz gəlir. Ona deyirlər:

- Qorqud, bu qızıl bel-külünglə qazılan qəbir sənindir, rahat uyu. Üstünü torpaqlayırlar.

Dədə Qorqudun əfsanələrdəki ömrü, həyatı ilə «Kitabi-Dədə Qorqud»dakı həyatı bir-birindən çox fərqlidir.

Dastan həyatında o, Boyat boyundan qopan ərdir, zahirdir, qeybdən dürlü- dürlü xəbər söyləyəndir, müşkülləri həll edəndir. Bamsı Beyrək üçün Dəli Qarcara Dədə Qorqud elçi gedir. Ona əl qaldırmaq istəyən Dəli Qarcarın qolunu havadaca «ismi-əzəm» oxuyub qurudur. İnsan ətindən gözü doymayan Təpəgözün meydanına kəsmət kəsməyə Dədə Qorqud gedir.

Dastanda hər şeydən əvvəl Dədəm Qorqud ozanlar ozanıdır. Hər boyun sonunda oğuz igidlərinin şəninə boy boylayır, söy söyləyir, oğuznamələr düzüb-qoşur. Qopuzunda şadlıq havaları çalır.

Qoç Koroğlu da «Koroğlu» epos-dastanı böyük inkişaf prosesi keçirib formalaşana qədər özünün əsatir və əfsanə ömrünü yaşamışdır. Əsatirə görə onu Beşikli dağda qurd əmizdirmişdir. Əfsanələrdə qəhrəman Koroğlu hələ yurdunu yaxşı tanımır. «Sən Kür, mən kür» əfsanəsinə görə Koroğlu Kür çayını keçəndə Qıratın nalının biri düşür. Koroğlu çayın adını öyrənəndən

sonra deyir: «A çay, sən Kür, mən kür, bizimki tutmaz.» Bir düzəngahda məskən salır. Yağış yağır, dağdan sel gəlir, Qırat çəməndən qaçıb kişnəyir, Koroğlunu yuxudan oyadır və selin ağzından alır. Yuxuda Koroğluya deyilir:

- Koroğlu, Qırat hansı dağda kişnəsə, o yerdə daş qala qur.

Koroğlu yuxudan oyanır. Qarşı dağda Qıratı görür. Koroğlu möcüzəylə rastlaşır. Görür ki, Qırat nalından qıgılcım saça-saça dırnaqları ilə daş qalanın himini qazmışdır. Koroğlu Çənlibeli özünə və dəlilərinə yurd seçənə qədər başı çox bəlalar çəkmişdi.

Çənlibelə gələn «Keçəl Həmzə»dən zərər çəkdiyi üçün kim dəli olmaq istəyirsə, Koroğlu onun əlini əlinə alır, nəbzini tutur, gözünün içinə baxır, başqa bir dəliyə saz çaldırır. Koroğluya görə sazı duyan insandan dəli çıxar.

«Kitabi-Dədə Qorqud»dakı İçoğuz, Dışoğuz, eləcə də, «Koroğlu»dakı Çənlibel cəmiyyətinin qanunları, adət-ənənələri birdən-birə yaranmamışdır.

Burada bir məsələni də aşkarlamaq istəyirəm ki, «Koroğlu» dastanındakı «Alı kişi» hissəsindən əlavə bu möhtəşəm abidənin epos dövrünə aid çoxlu səhifələr əldə edilmişdir. Orada Koroğlunun doğuluşu, qurd tərəfindən əmizdirilib pərvəriş tapması, atası Aldədə və anası Mahpeykər haqqında xeyli bədii nümunələr vardır. Əlbəttə, bu başqa bir elmi məclisin mövzusudur. Bunların bir qismini 1978- ci ildə «Yanardağ əfsanələri» kitabında nəşr etdirmişik.

Üç böyük abidəmizdə əsatir və əfsanələrdən bir qaynaq kimi istifadə olunduğundan, sonralar o abidələrə bağlı çoxsayda əfsanə və rəvayətlər, eləcə də başqa folklor nümunələri yaranmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» və «Əsli-Kərəm»lə bağlı əfsanə və rəvayətlər gül-çiçək kimi Vətənin bütün güşələrinə səpələnmişdir. Elə əfsanələr var ki, bitili qayalar kimi Vətənin keşiyini çəkir, «Mən varam» deyir.

Cəlilabadda Qazan köşkü, Xanların Köşkü kəndinin üst yanında Koroğlu köşkü, çoxsaylı Koroğlu qalaları, Əsli-Kərəm bulaqları mövcuddur. Dədə Qorqudun

qəbrindən zaman-zaman səs gəlir: «Xorxut-Qorxut». Axı, onun bir möcüzəsi də təpəgözləri, dəliqarcarları «ismi-əzəm»lə qorxutmaq idi.

Qırat ağzı ilə çəngə-çəngə çəmən güllərini qoparıb Koroğlu ilə Nigarın qəbirləri üstə qoyur.

Harda müqəddəs bulaq varsa, xalqımız onu Əsli-Kərəm bulağı kimi tanıyır. Harda qoşa daş, qaya və ya ağac görürsə onu Əsli ilə Kərəmin qəbirlərinə və yaxud özlərinə bənzədir. Türkiyənin Qeysəriyyə şəhərində, Gəncə yaxınlığında belə tarixi nişanələr vardır.

Epos və dastanların kamilləşməsində aşiq mühitlərinin və məktəblərinin böyük rolu vardır. Bu mətləblərə keçməzdən əvvəl müxtəsər şəkildə olsa da, dastanların yaranma yollarından söz açmalıyıq.

Özülündə əsatir və əfsanə dayanan epos və dastanların tarixi sirrini bilmək üçün Lələnin (XVI əsr) və Qaracaoğlanın (XVII əsr) yaradıcılıqlarına dərinləndən baş vurmaq lazımdır.

Lələ «Əsli və Kərəm», «Abdullah və Cahan», eləcə də «Lətif şah» dastanlarında iştirak edir. Lələnin daş-qəbir sanduqəsinin yazılı üst qapağını Füzuli rayonunun Əhmədallar və Qazaxlar kəndləri yaxınlığındakı Arqalı qəbirstanlıqında tapdım. Bu barədə mərkəzi mətbuatda çıxış etdim.¹ Məzar daşı üzərində Lələ Mahmud oğlu kimi qeyd olunmuşdur. «Əsli və Kərəm» dastanının qəhrəmanı Kərəmin ilkin adı Mahmuddur.² Lələnin adı Mahmud adı ilə müştərək çəkilir.

Lələnin Arqalıda olmasına dair cümlərdə də məlumatlar var:

Lələ yerin Arqalı,
Mələməz ay arqalı.
Kəsəkəs meydanında,
Namərd qaçar, ər qalı.

(cüng-B- 2692/ 3646)³

Tədqiqatçılar «Koroğlu» dastanının yaradıcısı olaraq Aşıq Cünunla Dədə Koroğlunun adlarını müştərək çəkirlər. «Əsli və Kərəm» dastanında da vəziyyət eynidir.

Həmçinin burada da Lələ ilə Dədə Kərəmin adları yanaşı gedir.

V. Şekspirin «Hamlet» əsərində səhnə içərisində səhnə verildiyi kimi, «Əsli və Kərəm» dastanı içərisində də «Nazlı və Lələ» dastanı var. Kərəm qəbirstanlıqda bir gözəlin qəbir daşını qucaqlayıb ağladığını görür və şerlə soruşur ki, ölən atandır, yoxsa qardaşın? Nazlı bildirir ki, nə atamdı, nə də qardaşım. «Yar eşqiylə dolanıram məzarı». Kərəm soruşur ki, sənın yarın öləli neçə il olar? Nazlı bildirir ki, «yeddi ildir mənım yarım öləli». Kərəm deyir ki, bu müddətdə sənın yarın çürümüş olar. Nazlı ona böyük məhəbbətlə, inamla cavab verir ki, «Əmanətdi, mənım yarım çürüməz». Nazlı yeddi ildə sədaqət göstərüb, «Yar eşqiylə dolanıram məzarı» deyə-deyə göz yaşı ilə gün keçirir.⁴ «Hamlet» əsərindəki qəbir qazanın kəllə ilə danışığı, Kərəmlə Qafa arasındakı mükəlimənin bir-birinə bənzərliyi də maraq doğurur.

1.Füzuli bölgəsindəki Horadiz kənd sakini, H.Zərdabi adına GDPI-nin (indiki GDU-nun) dosenti Cəbrayıl Xələfovun deməsinə görə, vaxtı ilə onun atası Firudin

Lələnin Bağdadda çıxmış bayatılar kitabına aid əlyazması olduğunu söyləmişdir. Heyif ki, bunlar hələlik tapılmamışdır.

2. Lakin bununla belə, bir sıra xalq söyləmələri, ədəbi nümunələr Lələnin adının geniş yayıldığını, hətta Rumda, Şamda belə dillər əzbəri olduğunu göstərməkdədir. Bir çüngüdən götürülmüş bayatıda deyilir:

Bu Lələ handa mələr,
Ya Rumda, Şamda mələr.
Yaxasız köynək geymiş,
Bacasız damda mələr.

3. Dr. professor Qəzənfər Paşayev bir-birinin ardınca Kərkük folkloruna aid kitablar nəşr etdirdi. Məlum oldu ki, doğrudan da Ərəb dünyasında, o cümlədən Bağdadda Lələnin adı çox məşhur olmuşdur.

Azərbaycan folklor antologiyasının (İraq-Türkmən cildində) Qəzənfər Paşayev bayatı bağlamalara aid nümunələr vermişdir:

Lələm elin aşına,
El toplaşar başına,
Nə əli, nə ayağı,
Gedər əkin başına. (Su)

4. Böyük dünyagörüşünə malik olan Lələnin məzar daşındakı ismi çox şey deyir. Lələ təkcə «Əsli və Kərəm» dastanında iştirak edən obraz deyil, bəlkə də bu dastanın yaradıcısıdır. Həm də Lələ Mahmud oğlu bu dastanı əsatiri keyfiyyətlərə malik «Yaxşı və Yaman» dastanından sonra yaratmışdır. Mahmud adı «Əsli və Kərəm» dastanı vasitəsi ilə Türkiyəyə, onun Sivas ellərinə gedib çıxmışdır. Bizə görə, adı Türkiyədə və Azərbaycanda çox məşhur olan Qaracaoğlu «Əsli və Kərəm» dastanını danışan, söyləyən, öz repertuarına daxil edən sənətkarlardan biri olmuşdur. Qaracaoğlu qoşmaları ilə «Əsli və Kərəm» qoşmaları o qədər yaxındır ki, elə bil bunlar çiçək kimi bir çəməndən dərilmişdir. Mahmud adını da Anadoluya, məhəbbət dastanlarına böyük maraq göstərən və «Çuxuroba gözəlləməsi», «Xoşqılıq» saz havalarının yaradıcısı Qaracaoğlu aparmışdır. Nigar və Telli adları da «Koroğlu» dastanından gəlir. O, Xotkar qızı Nigardır.

Məhəbbət dastanlarının çoxvariantlı olması, həmin dastanlara olan maraqla əlaqədardır. «Mahmud və Nigar», «Qul Mahmud», «Yaralı Mahmud» və eyni adlı «Mahmud və Nigar» dastanları Anadoludan

Şirvana, Borçalı ellərinə qədər yayılmışdır. Bu dastanların hamısı «Əsli və Kərəm» dastanı mövcud olandan sonra yaranmışdır.

Dastanların yaranma yolları eyni şəkildə baş vermir. Birinci real tarixi dastanları aşıqlar özləri yaradırlar. Məsələn, «Abbas və Gülgəz» dastanını Aşıq Abbas Tufarqanlı (XVII əsr), «Valeh və Zərnigar» dastanını Abdalgülablı aşiq Valeh (XVIII əsr) həyat macəraları və şerləri əsasında özləri yaratmışlar.

İkincisi, yaradıcı aşıqlarla bağlı olan dastanları özlərindən sonra gələn yaradıcı aşıqlar onların ədəbi irsləri əsasında yaradırlar. Məsələn, «Qurbani» dastanını Aşıq Abbas Tufarqanlı düzüb qoşmuşdur.

Üçüncüsü, yurdu nağıllardan ibarət olan dastanlardır. Buna «Məsim və Diləfrüz», «Dilsuz və Xəzəngül» dastanlarını misal göstərmək olar.

Dördüncüsü, kontaminasiya (çarpazlaşma) hadisəsi ilə bağlı yaranan dastanlardır. Bu dastanları yaradan aşıqlar özlərini çox sərbəst aparırlar. Eyni dastan süjetinə yeni motivlər, şerlər, əhvalatlar əlavə edirlər. Belə dastanlardan biri də «Mahmud və Nigar» dastanıdır. Qaracaoğlanın ifaçılığında özünə möhkəm yer tutan «Mahmud və Nigar»

dastanı onu Anadoluda, Ağbabada, Şirvanda, Borçlıda dillər əzbəri etmiş, çoxsayda dastanın variantlarının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Türkiyənin tanınmış, adı bəlli, özü bəlli, sözü və elmi düşüncəsi bəlli olan, dəyərli araşdırmaları ilə sayılan-seçilən folklorşünas alimlərindən biri də Doğan Kayadır.

Uluslararası simpoziumlardakı məruzə və çıxışlarından yaxşı tanıdığım Doğan Kayanın «Mahmut ile Nigarın» hekayəsi üzərinə karşılaştırmalı bir araşdırma» (Ankara - 1993) adlı tədqiqat əsərindən söz açmaq istəyirəm.

Müəllif tədqiqat əsərinin «Ön söz»ündə yazır: «Araşdırmalarımız sırasında hekayənin üç variantını daha təsbit etdik. Bunlar: Azərbaycan, Osmaniye və Faruk Rıza Güllü variantlarıdır. Çalışmalarımızı bu dörd variant üzerine yaptık». (səh. 5)

«Mahmud və Nigar» dastanının Ağbaba və Şirvan variantları da mövcuddur. Şirvan variantlarını folklorşünaslarımızdan Rüstəm Rüstəməzadə və Əhliman Axundov toplayıb nəşr etdirmişlər.¹ Bunların Sivas Osmaniye variantları ilə o qədər də fərqi yoxdur. Hələlik çap etdirmədiyimiz, lakin bir

elmi simpoziumda haqqında söz açdığımız,2 Şirvan aşığılarından (Aşiq Şərbətdən və Aşiq Məhəmmədən) topladığımız «Mahmud və Nigar» dastanı bizə görə daha məqbuldur. Bu dastanın üstün cəhəti odur ki, o bizə Qaracaoğlu haqqında daha yeni və dəyərli məlumatlar verir. Ağbabalı Aşiq İsgəndərdən topladığımız «Yaralı Mahmud» dastanı tamamilə müstəqil, Gəncə ilə İstanbul arasında cərəyan edən bir dastandır. «Göyçək Rza və Xalıqoşa» dastanı da İstambulla Şirvan arasında cərəyan edir. Hətta Şirvanda «Kərəmin Beşikdaş səfəri» adlı qısa süjetli kiçik bir hekayətdə var.

Doğan Kaya türk-azəri dastan yaradıcılığı əlaqələrini gündəmə gətirməkdə də böyük iş görmüşdür. Folklor əlaqələrimizin öyrənilməsində türk alimi Dr. prof. Saim Sakaoğlunun xidmətləri də tərifə layiqdir. «Mahmud və Nigar» dastanlarının bütün variantlarında Mahmudu, Nigarı və Qənbəri Qaracaoğlanın söylədiyi şerlər (qoşmalar) dirildir. Şirvan variantında isə ölümlərə sazın ecazkar sədaları yenidən can verir. Qaracaoğlanın sazının hər teli, sözünün hər bəndi bir adama həyat verir. Qaracaoğlu bu məqamlarda Dədə Qorqudla yanaşı dayanır. Fərq ondadır ki, Dədə Qorqudun

qopuzundan qopan musiqi sədaları onun özünü qoruyur. Lakin Qaracaoğlanın sazı, sazının ecazkar səsi başqalarına həyat verir. Onun sazının hər simi bir insanın həyatına bərabərdir.

Doğan Kayanın təsnifatında, Sivas variantında hökmdar oğlu Mahmud paşa qızı Nigarın arxasınca Misirə, Azərbaycan variantında Xoca oğlu Mahmud İsfahandan paşa qızı Nigarın arxasınca Misirə, Osmaniyyə variantında isə padşah oğlu Mahmud (Urus elindəndir) padşah qızı Diyar xanımın (bu Nigar adının təhrif olunmuş şəklidir-S.P.) dalınca Qəndahara gedir. Bu Qəndahar Əfqanıstandakı Qəndahar deyil. Qəndahar Güney Azərbaycandakı Ərdəbil şəhərinin əski adıdır. «Novruz və Qəndab» dastanında da Novruz Diyarbəkindən Telli Qəndabın arxasınca Qəndahara gəlir. Osmaniyyə variantındakı ad Urus ola bilməz. Bu Uruz və ya Aruz ola bilər.

Azərbaycanın Yardımlı bölgəsində Arus,¹ Əruz,² Naxçıvanın Ordubad bölgəsində Urmis,³ Unus,⁴ Zəngilanda Ağbiz⁵ kəndləri mövcuddur.

Dastan qəhrəmanlarımız o yerlərə buta dalınca gedirlər ki, o yerdə onun dilində

danışan, onu anlayan, başa düşən türk soyu var. Misirdə Səlcuq türkləri yaşayır.

Dastanlarımızda ilk ortaqlıq dildir. Dastan qəhrəmanlarından aşiq və məşuqlar dil baxımından bir-birinin sözünü dərk edirlər.

Folklor araşdırıcısı, professor Valeh Hacıyev də «Mahmud və Nigar» dastanının Borçalıda yayıldığını, Mahmudla Nigarın müşəmbəli sandığa qoyulub suya atıldığını öz əsərində göstərir.⁶ Valeh Hacıyev onu da bildirir ki, «Mahmud və Nigar» dastanı «Mirzə Mahmud» adı ilə də məşhurdur.

Bunlar həm də kökü real həyata bağlı xəyali romantik dastanlardır. Belə dastanlara yaradıcı və ifaçı aşıqlar əl gəzdirə bilir, dastan söyləyən zaman süjetə yeni motivlər əlavə edir və ixtisarlar aparır. «Əmrah» dastanındakı alma əhvalatı, «Tahir və Zöhrə» dastanındakı Tahirin sandığa qoyulub atılması, «Novruz və Qəndab» dastanındakı bəzi motivlər, şer nümunələri «Mahmud və Nigar» dastanında da özünə yer almışdır.

Dastan yaradıcılığında bu bir ənənədir. Hətta, bir qoşmadan yeri düşəndə iki-üç dastanda istifadə olunur. Şer yerinə düşürsə, o məqamda aşiq çəkinmədən həmin qoşmadan istifadə edir.

Ümumiyyətlə, xalq romanı olan dastanlar özlərinin təkamül və inkişaf dövrlərində yeni şer, macəra, süjet və hadisələrlə qovuşur, birləşir, poetik zənginləşmə prosesi keçirir, nəticədə daha bitkin və əhatəli epik-lirik janr nümunəsinə çevrilir. Məsələn, Tufarqanlı Abbasın «Gözlər» rədifli şeri ayrı-ayrı dastanlarla qovuşaraq, «ikinci həyat» qazanmışdır. Bu şer aşiq-şairin öz adı ilə bağlı «Abbas və Gülgəz» dastanından başqa, türkmən xalq dastanı «Sayat və Həmra»da Həmranın (bax: «Türkmən söyqi dəsənləri», M, 1971, səh. 193-194) və «Aşiq Qərib»in Borçalı variantında Qəribin adına oxunur. Fikrimizi təsdiq etmək üçün və müqayisə aparmaq məqsədilə Tufarqanlı Abbasa məxsus şerin və həmin dastanlardakı qoşmaların möhürləndirənlərinə diqqət yetirək:

Abbasda:

Bu gün bizim dağlar qara geyibdi,
Bayqunun məskəni qara geyibdi.
Dedim: «Pərim, zülfün qara geyibdi»,
Dedi: «Sən Abbasın yasını gözlər».

Həmrada:

Bağlar neçün bu gün qara geyibdi?
Yusif Züleyxası qara geyibdi,
Sərvim, neçün zülfün qara geyibdi,

Məgər Həmra candır, yar səni gözlər.
Qəribdə:

Bizim dağlar bu gün qara geyibdir
Xalxali məskəni qara geyibdir,
Sənəm, sənin zülfün qara geyibdir,
Biçarə Qəribin yasını gözlər.

Şerin bəzi bəndləri qoşma şəklində, bəzi misra, beyt və bəndləri isə təcnis formasında qalmışdır. Bəlkə də, şerin ilkin forması təcnis olmuş, dastan yaradıcılığı mərhələsində bəzi misra, beyt və bəndlər xeyli keçəndən sonra unudulmuş, lakin yaddaşların köməyi ilə uyğunlaşdırılaraq, indiki vəziyyətə salınmışdır.

Bununla belə, aşıqlar və baxşılar həmin şeri «Abbas və Gülgəz», «Sayat və Həmra», «Aşıq Qərib» dastanlarında elə məqamlara daxil etmişlər ki, üç dastanın üçündə də doğma səslənir, dastanların süjet xəttinə, məzmununa, ruhuna tam uyğun gəlir. Bax, elə bu təbiətinə görə aşiq şeri, musiqisi, dastanı, bütövlükdə aşiq yaradıcılığı olaraq hərəkətdə - təkamül və inkişafda olan canlı folklor nümunəsi sayılır.

Türk xalqlarının tarixi salnaməsi olan epos və dastanları dərinlən öyrənmək üçün bir yox, bir neçə elmi konfrans və simpoziumlar keçirmək zəruridir.

***Sədnik Paşa Pirsultanlı (Paşayev),
Gəncə Dövlət Universitetinin professoru,
filologiya elmləri doktoru,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,
Respublikanın Əməkdar mədəniyyət işçisi***
İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. K.Marks. Siyasi iqtisadın tənqidinə dair, Bakı, Azərnəşr, 1955.
2. V.Q.Belinski. Trex tomax, II tom. Moskva, 1943.
3. M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, «Elm», 1972.
4. Azərbaycan xalq dastanları 5 cildə, I-IV cildlər (tərtib edənlər: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib), Bakı, Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1965-1968
4. Azərbaycan xalq dastanları, II-III cild. Bakı, Azərbaycan EA Nəşriyyatı.
6. Azərbaycan xalq əfsanələri (toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşayev), Yazıçı, Bakı, 1985.
7. Sədnik Paşayev. Azərbaycan folkloru və aşığı yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dövlət Universiteti nəşriyyatı (Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin qurumuna), Bakı, 1989.
8. Sədnik Paşayev. Azərbaycan eposunun əfsanə qaynaqları, Azərnəşr, Bakı, 2002.

9. Sədnik Paşa Pirsultanlı. Ozan-aşıq sənətinin nəzəri məsələləri, Bakı, «Ozan», 2002

10. Doğan Kaya Mahmut ile Nigar hekayesi üzerine karşılaştırmalı bir araştırma, Ankara, 1993.

11. Quliyeva – Qafqazlı Xalidə. Qaracaoğlan, Bakı, «Elm», 1985.

12. Qəzənfər Paşayev. İraq-Türkmən folkloru, Bakı, Yazıçı, 1992.

13. Sədnik Paşayev, Türkiyə və İran aşiq mühiti, Azərbaycan folkloru, Bakı, «Sabah», 1994.

14. Valeh Hacıyev. Azərbaycan folkloru ənənələri, Tbilisi, 1992.

15. Azərbaycan inzibati-ərazi bölgüsü, 4-cü nəşri, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1979.

16. «Kitabi-Dədə Qorqud». Bakı, Azərnəşr, 1962.

17. Destanlar (toplayanı və tərtib edəni Cəfər Bəkirov) Krım-tatar dastanları, Daşkənd, 1980.

18. Türkmən söygi dessanları, Moskva, 1971.

19. B.A.Karriyev. Epiçeskiy skazaniya o Ker-oqlı Tyurko-yazıcnıx narodov. Moskva, 1968.

20. Bayatılar (tərtib edəni Asya Məmmədova), «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1977.

21. Rüstəmxan. Uzbekskiy georiko-romantiçeskiy epos. (Sostavitel tema avtor isseldovaniə i kommentariiev N.V. Kidayş – Pokrovska), Moskva, 1972

Ways of perfectizing mythic heroic epos and stories Turkish epos and stories have passed a long and complicated way in order to reach the present level. The nuclear of turkish epos and stories is considered to be the turkish language and namely it played an enomous role for mutual understanding among turkish people.

If we apprcach scientifically to the fornation of epos and stories there can be distinguished 5 stages of feature thinking;

1. Myth – philosophical worldvision of primary human-being.

2. Legend – stage when myths become epics.

3. Tale – ramifyig of epic base.

4. Epos – Each nations recognition of its territory and choosing of its hero-protector.

5. Dastan – Epic – till this period there was neither a poem nor music. To be more exact, people have not formed own traditions, poetry, music and other customs yet. Epic is history of people. People live in their epic.

Their history, philosophical worldvision, music and poetry is in epic.

V.Q.Belinsky characterize all these five stages in the following way: «Without myth-there is no legend and tale, without all these there is no epos ad epic».

In order to learn historical chronicle of Turkish peoples profoundly there must be held some more scientific conferences and symposiums.

Sadnik Pasha Pirsultanli (Pashayev)
Professor of Ganca State University,
the doctor of philology

ƏSATİR VƏ EPOSUN ƏLAQƏSİ ***MƏSƏLƏLƏRİ***

(«Koroğlu» eposu kontekstində)

Dəqiq elmlərdə riyazi düsturlar, fizikanın özünəməxsus qanunları olduğu kimi, folklorun da öz elmi sahəsi, nəzəriyyələri, kəşf olunmuş qanunları vardır. Bunlar gərgin araşdırmalar sayəsində məntiqi nəticə kimi meydana çıxır. Əsatirin potensial enerjisi, eposun daxilində stimullaşır.

«Koroğlu» epos – dastanının ayrı-ayrı qollarında əsatiri elementlərə rast gəlsək də, əsatinin enerjisi «Alı kişi» hissəsində jəmləşmişdir. Burada:

1. İldırım daşından düzəldilmiş Misri qılınc;
2. Çənlibel və oradakı Qoşabulaq, Məşriq – Məğrib (Gündoğan - Günbatan) ulduzlarının toqquşması nəticəsində bulağın gözüne tökülən alov qığılımları;

3. Alov qığılımları nəticəsində köpüklənən bulaq suyu; O köpüklü bulaq suyu ilə birlikdə ildırım qığılımlarını içən Koroğlunun dəli nərəsi;

4. Dəniz ayğırlarından əmələ gəlmiş Qırat və Dürat Zümrüd bulağın suyu ilə ətə qana gəlirlər. Əslində Qoşabulaq və Zümrüd bulaq eyni qaynaqdandırlar. Həm də əfsanəyə görə Qoşa bulağın köpüklü suyundan Koroğlu içərkən, Qıratda həmin suyun yuxarı hissəsindən, Dürat isə aşağı hissəsindən su içir. Eyni sudan içdiyi üçün Qırat Koroğlunun qardaşı kimi hərəkət edir.

«Şah İsmayıl» dastanından məlum olduğu kimi, dərvişin verdiyi qırmızı almanın içindən, onun atı Qəmərday isə qabığından, yəni hər ikisi eyni bir almadan əmələ gəldikləri üçün özlərini qardaş kimi aparırlar. Şah İsmayıl da ilk zamanlar Qırat təki

qaranlıqda saxlanılmışdır. Onlar təkcə bəni – insanın baxışından qorxmurlar, eyni zamanda onlar üçün günəş işığı da təhlükəlidir. Qədim dünya əfsanələrində deyilir ki, hafizəsini, yaddaşını yaxşı saxlamaq üçün Homer bilə-bilə öz gözlərini çıxarmışdır.

Bəs bu dəyişmələr, potensial enerjinin genetik enerjiyə çevrilməsi nə zaman baş verir? Potensial enerjilər, yəni əsatirdaxili enerjilər eposu gəldikdən və eposdaxili genetik enerjiyə çevrilməsindən sonra, Koroğlu Qıratı minib Misri qılıncı belinə qurşadıqdan, sirli-sehirli Çənlibelə sahib olduqdan, Qoşabulağın köpüklü suyundan içib, dəli nəərə çəkib düşmənin üzərinə hücum keçməsindən sonra. Bir sözlə, əsatirdaxili potensial enerjini hərəkətə gətirdikdən sonra.

Deməli, bütün bu əsatiri – potensial enerji «Koroğlu» eposuna gələrək genetik enerjiyə, qüvvəyə çevrilmişdir. Daha doğrusu, potensial enerji artıq hərəkətə gələrək, dəyişmələrə məruz qalaraq potensial gücünü hərəkətə gətirmiş və genetik enerjiyə, qüvvəyə çevrilmişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü, prof. dr. Nizami Cəfərov «Qədim (ümumi) türk eposu: genezisi, tipologiyası» adlı məruzəsində yazır: «Epos sadəcə dastan deyil, müxtəlif

süjetlər, motivlər verən, mənsub olduğu xalqın ictimai – estetik təfəkkürünü bütövlükdə ifadə edən möhtəşəm dastan - potensiyadır». Bu potensiyanı özündə cəmləşdirən ilk növbədə qədim əsatirlərdir ki, hər bir xalqın eposunun nüvəsini təşkil edir və bu bir yaradıcılıq prosesi, təkamülü olaraq əsatirdən eposa gəlir, nəticədə genetik enerji kimi özünü kəşf etmiş olur.

«Türk xalqlarının epos və dastanları bugünkü səviyyəyə çatana qədər uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir. Türk xalqlarının epos və dastanlarının özəyi olan türk dili bu sahədə mühüm rol oynamış, eyni soykökündən olan xalqların bir-birini anlamasında müstəsna rol oynamışdır.

Epos və dastanların meydana gəlməsinə və formalaşmasına elmi cəhətdən yanaşsaq bədii təfəkkürün beş mərhələsindən yan keçə bilmərik.

1. Əsatir – ibtidai insanın fəlsəfi dünyagörüşü;
2. Əfsanə – əsatirlərin epikləşmə dövrü;
3. Nağıl – epik zəminin şaxələnməsi;

4. Epos – hər bir millətin öz sərhədlərini tanıması və onun qoruyucusu olan qəhrəman seçməsi;

5. Dastan – buna qədər olan yaradıcılıqda musiqi və şeir yox dərəcəsində idi. Daha konkret desək, xalq öz adət-ənənəsini, şeir və musiqi yaradıcılığını, aşığın məcliskeçirmə qaydalarını və digər ənənələrini hələ formalaşdırmamışdır. Dastan xalqın tarixidir. Dastanda xalqın özü yaşayır. Onun tarixi də, fəlsəfi dünyagörüşü də, tarixən yarana-yarana gələn toy adətləri də, şeiri də, musiqisi də dastandadır. Dastan hər bir xalqın özünün həyat salnaməsidir. Bədii təfəkkürün bu beş etapını V. Q. Belinski çox doğru mənalandırır: «Əsatirsiz – əfsanə və nağıl, bunlarsız epos və dastan ola bilməz».

K. Marksın qeyd etdiyi kimi, əsatir birinci, epos ikincidir.

Bu o deməkdir ki, eposun xəmiri əsatirlə yoğrulmuşdur. Bu səbəbdən də biz eposda və əsatiri başlanğıcı olan dastanda bir yox, iki tarix axtarmalıyıq. «Koroğlu» epos-dastanında onun nüvəsi olan «Alı kişi» hissəsi eposa, yerdə qalan qollar isə dastana aiddir» .

Mənim doktorluq dissertasiyamı Qazaxıstan Elmlər Akademiyasının folklor

şöbəsinə ilkin xarici müdafiəyə göndərmişlər. Şöbəyə akademik Raxmanqul Berdibayev rəhbərlik edir. İstər Raxmanqul Berdibayev, istərsə də onun şöbəsinin əməkdaşları, eləcə də «Azərbaycan xalq əfsanələri və onun tədqiqi problemləri» doktorluq dissertasiyama onlarla alim rəy yazmış və səs vermişdir. Mənim birinci opponentim filologiya elmləri doktoru, professor Fərhad Fərhadov «Koroğlunun Qafqaz versiyası»ndan doktorluq müdafiə etmişdir. İkinci opponentin Uzdıat Bəşirovna Dalqat filologiya elmləri doktoru, Moskva Dövlət Universitetinin professorudur və Dağıstan xalqlarının folklorundan müdafiə etmişdir. Üçüncü opponentin Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Daşkənd institutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru Bahadur Sarımsaqov olmuşdur ki, o da Özbəkistanın tanınmış mütəxəssisidir.

Nizami adına ədəbiyyat institutunda müdafiə zamanı Gürjüstandan filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi, İ. V. Meqrelidze, Qazaxıstandan Dr. professor A. Ablakov, Kabarda – Balkardan prof. Dr. R. Xaşxoyeva, Qırğızıstandan prof. Dr. R. Kadirbayev və bir çox tanınmış

alimlər müsbət rəy göndərmişdilər.
Dissertasiya aşağıdakı fəsillərdən ibarətdir:

I fəsil - «Əfsanə anlayışı və Azərbaycan əfsanələrinin toplanması, nəşri, tədqiqi tarixindən»

II fəsil - «Əfsanələr Azərbaycan eposunun qaynağı kimi (Kitabi – Dədə Qorquddan Koroğluya)»

III fəsil - «Əfsanələr və Koroğlu eposu»

IV fəsil - «Əfsanələr və yazılı ədəbiyyat (Nizaminin həyatı və əsərləri ilə bağlı əfsanələr)»

Mən bu fəsilləri nə üçün burada xatırlayıram? Ona görə ki, bu əsərdəki nəzəri müddəalarımı istər adını çəkdiyim mütəxəssislər, istərsə də Nizami adına ədəbiyyat institutunun müdafiə şurasının üzvləri, eləcə də o zamankı ittifaqın attestasiya komissiyası dissertasiya ilə birlikdə təsdiq etmişlər. Alimlər iki nəzəri müddəanın altından xətt çəkib təqdir etmişlər.

1. Əfsanə tarix deyil. Lakin əfsanə tarixsiz də deyil, onda

tarixi həqiqətin özü, izi və hər hansı bir əlaməti yaşayır.

2. Özülündə əsatir və ya əfsanələr dayanan «Koroğlu» eposunun bir yox, iki tarixi vardır.

Bunlardan birinci eposun əsatir və əfsanələrdən istifadə etmə yolu ilə yarandığı dövr, ikinjisi isə dastanın real bir zəmində formalaşib meydana çıxdığı dövr, tarix.

«Azərbaycan xalq əfsanələri və onun tədqiqi problemləri» adlı doktorluğun müdafiəsindən sonra, yəni 1990-jı ildən bəri alimlər ya dissertasiyanın özündən və yaxud onun avtoreferatından istifadə etmişlər və əsərlərində sitat olaraq vermişlər.

Bu nəzəri müddəanı əldə əsas tutaraq almanların «Ziqfrid», qırğızların «Manas», osetinləri «Nart» eposlarına, eləcə də başqa xalqların eposlarına açar salmaq və onları yeni mövqedən tədqiqata jəlb etmək olar. Bizjə bu nəzəri müddəa milli məhdudluq tanımır, o bəşəri mahiyyət daşıyır. Bu müddəadan hər bir xalq öz qədim epos və dastanının öyrənilməsində istifadə edə bilər.

Hər dəfə epos yaradıcılığına, xüsusilə «Koroğlu» eposuna dair araşdırmalar apararkən yeni bir məsələ diqqəti çəkir.

Bəni - insan baxmasaydı, qırx gün ərzində onun üstünə gün işığı düşməsəydi, Qıratın bir jüt qanadı olajaqdı. Biz bu məsələ ilə maraqlandıqda həmişə Xızır İlyasın Boz atının bir jüt qanadı olduğunu və Aşıq Qəribi öz tərkindən Hələbdən Qarsa, oradan da

Tiflis şəhərinə gətirdiyi «Aşıq Qərib» dastanından anlaşılr. Bəs, Azərbaycan folklolrunda atın qanadı olmasına dair əsatirlər və əfsanələr mövcuddurmu? Bəli.

Yerli Azərbaycan əfsanəsinin birində deyilir:

«Bir bəy kasıb bir kişini yanına çağırır ona yüz manat pul verir. Bildirir ki, mənim atımın hər qulunu dünyaya gələndə üç qanadı olur. Bir jüt qanadı çiyində, biri də içində. Lakin yerə dəydikdə nazik buz təbəqəsi kimi qanadlar çilik-çilik olur. Mənim madyan atım doğajaq. Siz yapınçını götürün, arxasınca gəzin, doğanda qulunu yerə dəyməyə qoymayın.

Kişi o qədər hərlənir ki, taqətdən düşüb yatır. Lakin qəflətən oynanda görür ki, at doğur. Həm də bir nurani kişi yapanjı ilə qulunu tutur. Kasıb yazıq onun əvəzinə qulunu tutduğuna görə nurani kişiye öz minnətdarlığını bildirir. Nurani kişi bildirir ki, mən bunu sənə görə etmirəm. Mən at sahibi olan bəyin bəxtiyəm. Həmişə onu qoruyuram.»

Deməli, Qıratın qanadları yanmasaydı, onun da üç qanadı olajaqdı. Əfsanədən öyrənirik ki, Qıratın iki qanadları yanıb düşsə də, onun içində olan qanadı qalmışdır ki,

onun bu qədər qoçaq mənzil kəsən at olmasına səbəb olmuşdur.

Məlumdur ki, dəniz ayğırının dölündən əmələ gələn Qıratın ilk zamanlar qandaları olmamışdır. Bu qanadları qaranlıqda saxlanılan zaman Zümrüd bulağın suyu Qıratın belində yaratmışdır.

Çənlibeldən, Koroğludan və dəlilərdən sonra yenidən Qaragöldə yaşayan Qıratın qoşa qanadlarının yarandığını və quş kimi Qaragöldən Ağqayaya uçduğunu və onun bəni-insandan qaçdığını görürük. O, bəni-insanın baxışları nətişində qoşa qanadlarını itirməsindən qorxur. Laçın rayonundakı «Qaragöl» əfsanəsində deyilir:

«Laçının Minkənd kəndi yaxınlığında bir dağ gölü var. Adına Qaragöl deyirlər. Bu gölün qəribə sirri var. Günəş batandan, Ay doğandan sonra Qaragöldən qoşa qanadlı bir ağ at çıxıb gölün ətrafında otlayır. Bu atı görənlər də olub. At bəni – adəm görən kimi bərkdən kişnər, fini-fini ötər, ya qaçıb tez gölə girər, ya da uçub uca bir dağa qonub, görünməz olar.

Deyilənə görə, bu elə Qıratın özüdür. Koroğlu qeybə çəkildən sonra o da Çənlibeli tərk edib bu gölü əbədi olaraq özünə məskən seçib.»

Qaragöl - Böyükgöl və yaxud da Qaranlıq göl mənasındadır. Qırat ilkin qanadlarını qapı-bacası bağlı, qaranlıq yerdə Zümrüd bulağın suyundan içmək nəticəsində qazanmışdırsa, Qaragöldə həmin dirilik qaynaqlarından biridir ki, yenidən Qırata qoşa qanad bəxş etmişdir.

Qədimdən qədim olan Azərbaycan yurduna Dədə Qorqud, Nizami və Koroğlu əsatir və əfsanələri elə səpələnmişdir ki, hər qaya, hər daş, əski qalalar, çaylar, bulaqlar, göllər insanla dil açıb danışır. Vəzifə – bu qiymətli əsatir və əfsanələri, bəhəddirlik eposlarını və onların süjet parçalarını yorulmadan axtarır tapmaqdan, səbrlə yazıya almaqdan və tədqiqata cəlb etməkdən ibarətdir.

***Sədnik Paşa Pirsultanlı (Paşayev),
filologiya elmləri doktoru, professor***

***Türk xalqlarının ortaq dastanlarının
yaranması və yayılması coğrafiyası***

Türk xalqlarının folklorunda bu ortaqlıq özünü bütün janrlarda, o cümlədən əsgı ata sözlərində, lətifələrdə, tapmacalarda (bilməcələrdə) qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Əfsanə və rəvayətlər lokallığına, yarandığı coğrafi əraziyə bağlılığına görə başqa janrlardan fərqlənir. Bəzən gəzərgi əfsanələrdə, əski çağlardan müəyyən dünyagörüşlərlə bağlı «Gəlin qayası», «Gəlin daşı», «Qız daşa dönən», «Çoban daşa dönən» əfsanələrində bənzərliklər mövcud olduğunu görürük. Mən bunu ortaqlıq yox, tipoloji yaxınlıq kimi dəyərləndirərdim. Qazaxıstandakı «Yuxdan qız» əfsanəsi ilə Azərbaycandakı «Gəlin qayası» əfsanələri bir-birinə oxşayır. «Yuxdan qızı» atanın qarğıışı ilə daş olur. «Gəlin qayası» əfsanəsində isə qayınatasından həya edən gəlin Allaha yalvarır ki, mənə ya daş elə, ya da quş. O da daş olur.

Əlbəttə, bir məruzədə türk xalqlarının folklorundakı ortaqlığı izah etmək imkan xaricindədir. Ona görə də biz bu janrlardan ortaqlığı daha qabarıq şəkildə özünü göstərən, daha konkret desək, «Türk

xalqlarının ortaqlarının yaranması və yayılması coğrafiyası»nı məruzə üçün mövzu seçdik. Bu özü də geniş və ölçüyəgəlməz bir mövzudur. Lakin müxtəsər şəkildə olsa da bu istiqamətdə söz demək istəyirik.

Bu ortaqlığın ilk faktoru, ilk amili dildir. Dastan qəhrəmanı olan aşiq və məşuqlar dil baxımından bir-birini duymalı, anlamalı və bir-birinin sözünü dərk etməlidir. Aşıqlər o ölkələrə buta dalınca gedir ki, orada sevdiyi qızın dilində danışa bilir. O yerlərə gedir ki, o xalqın dili türk xalqlarının dil ailəsinə daxildir. Məsələn: Diyarbəkirdən Novruz Yamənə yox, Misirə gedir. Çünki orada səlcuq türkləri yaşayır. Müəyyən dialekt və şivə fərqləri olsa da, Novruzla Qəndab şeirlə, sözlə bir-birini anlayır və başa düşür. («Novruz və Qəndab» dastanı).

Və yaxud: Məsimin atası Əziz Xoca Diləfrüzü gətirmək üçün Yaponiyaya yox, Çinə gedir. Çünki Çində onun anladığı dildə danışan uyğurlar yaşayır («Məsim və Diləfrüz» dastanı). Qara Qəmbər Güney Azərbaycandakı Sarabdan Bağdada, Arzunun arxasınca gedir. Çünki burada onun dilində danışan kərküklər yaşayır («Arzu və Qəmbər» dastanı).

Dastandakı yer adları da onun yarandığı və meydana gəldiyi coğrafi məkanları öyrənməyə aydınlıq gətirir. Bundan əvvəlki tədqiqatlarda «Şah İsmayıl və Gülzar» dastanında toponomik adlara görə, bəzən Şah İsmayılın – Şah Xətai olmadığı iddia edilirdi. Biz İran səfərimizdə öyrəndik ki, indiki Ərdəbilin adı Qəndahar olub. Bura isə Şah İsmayılın doğulduğu yurddur. Dastanda Gülzarın Türkmən Paşanın qızı olduğu deyilir. Biz öyrəndik ki, Şiraz yaxınlığında türkmən boyları yaşayır və Gülzar da bu coğrafi məkanla bağlıdır. Eyni zamanda, dastanın bu yerlərdə cərəyan etməsi ilə bağlı xeyli real faktlar mövcuddur. «Arzu və Qəmbər» dastanında Həzrət Əlinin olması dastanın qədimliyini sübut edir. Azərbaycanda, İraqda və Krımda karaimlər arasında geniş yayılmış «Arzu və Qəmbər» dastanının öz coğrafi məkanına görə hər birinin özünəməxsus çaları var. Lakin karaim «Arzu - Qəmbər»inin «Əsli-Kərəm»lə və ya buna bənzər bir dastan süjeti ilə çarpazlaşması mövcuddur.

Bəzi dastanların coğrafi məkanları qədim məskənlərin və qalaların adı ilə bağlı bu gün də yaşamaqdadır. «Şəhri və Mehri» dastanı ilə bağlı Güney Azərbaycanda Şəhri-

Mehri şəhəri var, Zəncan yolu üstə Xəzərə
tökülən bir çayın sahilində isə Tahir-Zöhrə
qalası durur. Rəvayətə görə, Tahir bu yerdə
sandığa qoyulub qalanın yanından keçən çaya
atılıb və sandıq Xəzərdə üzə-üzə Orta Asiya
tərəfə keçmişdir. «Qul Mahmud» dastanı
Misirlə, «Yaralı Mahmud» dastanı isə Gəncə
və İstambulla bağlıdır. «Yaralı Mahmud»
dastanı Türkiyədə geniş yayıldığı halda, bu
dastan bizdə yalnız Ağbabada və Şirvanda
yayılmışdır. Şamaxıda yayılan «Mahmud və
Nigar» dastanının Türkiyədə çox sayda
variantı mövcuddur. Dədə Qorqudu qopuzu,
ölümdən qoruduğu kimi, burada da
qəhrəmanları Qaracaoğlanın sazı qoruyur.

«Nigar və Mahmud» dastanı Türkiyədə
müxtəlif variantlarda özünü göstərməkdədir.
Variantın birində Nəsrin şah Mahmudu
özbaşına sevdiiyə görə qızı Nigarı,
Mahmudu və onun dostu Abid Qəmbəri tikə-
tikə doğrətdirir. Başqa variantda görə isə,
onları öldürtdürüb sandığa qoydurur, sandıq
axa-axa, yəqin ki, Xəzər vasitəsilə, Şirvana
yan alır.

Nəsrin şah qəzəbi soyuyandan sonra
yeganə qızını məhv etdiyi üçün peşiman olur.
Aqillər şahə bildirirlər ki, ancaq onları
Qaracaoğlanın sazı dirildə bilər.

Dastana görə, Qaracaoğlan Türkiyədən Şirvana sürgün edilmişdir. Nəsrin şahın məhv etdiyi üç nakam gəncin cəsədləri də sandıqda su ilə axa-axa Şirvana gəlib çıxmışdır.

Ənam qazanmaq istəyən adamlar böyük çətinliklə Qaracaoğlanı tapırlar. Qaracaoğlan bildirir ki, mənim oxumağım yasaq edildiyindən sazımı bir çinarın dibində torpağa basdırmışam. O, adamlarla birlikdə gəlib sazı torpaqdan çıxarır və baxır ki, sazın cəmi üç simi salamat qalmışdır. Birinci simi səsləndirəndə Mahmud sağalıb dünyaya yenidən qayıdır, ikinci simi tərpətdikdə Nigar ölüm yuxusundan oyanır, üçüncü simi dilləndirəndə isə Abid Qəmbər asqırıb ayağa qalxır.

Burada ilk növbədə Dədə Qorqudun qopuzu ilə Qaracaoğlanın sazı ecazkar qüdrətinə görə bir nöqtədə, bir məcrada birləşir. Eyni zamanda tikə-tikə doğranmış nakam gənclərin yenidən dirilməsi, bir-birinə qovuşması «Arzu – Qəmbər» dastanının Kərkük variantını yada salır. Türk dastanlarının ortaqlığı təkcə ümumdastan süjetlərində deyil, ayrı-ayrı motivlərdə, kiçik epizodlarda belə özünü göstərməkdədir.

«Əsli və Kərəm» dastanının yayılma coğrafiyası və onun ayrı-ayrı variantları

araşdırıcıya yeni söz deməyə böyük imkanlar yaradır. Əksər variantlarda «Alış, Kərəm, tutuş, Kərəm, yan, Kərəm» deyən Kərəm də, onun sevgilisi Əsli də yanıb kül olurlar. Təkcə Güney Azərbaycan variantında Kərəm və Əsli salamat qalır. Kərəm bütün aləmi gəzib dolaşandan sonra, son məqamda Türkiyənin Qeysəriyyə şəhərinə çatır. Qara Keşiş Süleyman paşanın yanına şikayətə gedir və ona bildirir ki, yaramazın biri mənim qızımın arxasınca düşüb əl çəkmir. Mənim qızım bir almaz danəsidir. O, sizin oğlunuza layiqdir. Süleyman paşa qızı görür, oğluna göstərir, bir gövhər əldə etdiklərini duyub elə həmin saat toy başladır. Kərəm də həmin anda aşiq libasında, əlində saz, məclisə daxil olur. Kərəm nə oxuyursa sözün bir qanadını Əsliyə bağlayır. Süleyman paşa deyir:- Aşiq, sən kimsən ki, cəsarət edib mənim gəlnimin adını çəkirsən? Kərəm uca səslə cavab verdi: - Paşam, mən gəncəli Ziyad xanın oğluyam. Əsli mənim nişanlımdı. Süleyman paşa yenidən aşığa müraciət edir:- Axı, mən Ziyad xanın dostuyam. O, məni ölümdən xilas edib, bugünkü günü mənə o, verib. Onun da bircə oğlu var. Adı da Mahmuddur. Kərəm dedi: Bəli, mən Mahmudam, Əslinin eşqindən Kərəm olmuşam. Özüm də haqq aşığıyam.

Sonuncu kəlməni eşidəndə Qara Keşiş cəsarətə gəldi və dedi : - Paşam, durna qatarı Qafqaza tərəf yol alıb gedir, əgər Kərəm həqiqətən haqq aşığıdırsa, elə söz oxusun ki, durnalar geri qayıtsın, «Güllübağ»ın üstündə dövrə vursun, silkinib xışmınan telini töksün. Qızlar da saçına durnateli taxıb toyda oynasınlar. Bu gözəl olmazmı?

Kərəm bu bir kəlməyə bəndmiş kimi sazı sinəsinə sıxdı, ağzından od püskürdü, durnalara müraciətlə oxudu:

Yolçusudu bu yolların,
Gen açar qanad- qolların.
Ərnağan eylər tellərin,
Durnam tel tökər, tel tökər.
Ağladır dövrən, Kərəmi,
Əsli tək ceyran, Kərəmi.
Yox, eşidər, Xan Kərəmi,
Durnam tel tökər, tel tökər.

Möhür bəndində «Yox, eşidər Xan Kərəmi» misrasını eşidən kimi durnalar geri qayıtdı, «Güllübağ»ın üstündə silkinib tel tökdü. Hər qızın başına durna cığası, durna teli sancıldı. Həmin məclisdə sənət incisi olan bu gəraylı və «Qürbəti-Kərəm» saz havası dünyaya gəldi.

Bu möcüzə qarşısında aciz qalan Qara Keşiş Süleyman paşadan xahiş etdi ki, icazə ver, qızımın toy donunu mən tikim. Dan ulduzu doğana qədər düymələr açıldı, bağlandı. Kərəm ayaq üstə yuxuya getdi. Ona haqdan səda gəldi ki, Keşişin bu tilsimini yalnız üç kəlmeyi-şəhadət qıra bilər. Kərəm müsəlman kimi tək idi. Əsli və anası müsəlmanlığı qəbul etdi. Üç kəlmeyi-şəhadət tilsimi sındırdı. Nəticəni bilən Qara Keşiş eşşəyə minib meşəyə qaçdı. Dastana görə Kərəmin bir cüt oğlu olur. Uşaqlar bayırda soyuqda oynadığı üçün Kərəmin acığı tutur. Əsli deyir:

- Əl boyda uşaqlar səni darıxdırır, bəs sənin ata-anan daşdı. Onlar səni arzulamır?

Elə həmin gün Kərəm, Əsli və uşaqları Gəncəyə yola düşürlər. Üçtəpələrə çatanda çox sayda çadırlar görürlər. Kərəm uşaqlarını bir qarıya tapşırır, Əsli ilə şəhərə gəlir.

Onlara bildirirlər ki, Ziyad xan öldü, oğlu Mahmud (Kərəm) didərgin düşdü. Tək qalan Qəmərbanu Gəncəni qohum-əqrabaya tapşırır, Kərbəlaya yola düşdü. Onlar geri qayıdanda qarı deyir:

- Oğul, bu uşaqları tərлана öyrətmə, mənim oğlum da tərлан quşu oynada-oynada Mahmud ikən Kərəm oldu.

Kərəm və Əsli Qəmərbanunu bəkr-bərk qucaqlayıb, bildirirlər ki, bu uşaqlar da sənin nəvələrimdir. Kərəm anasını Gəncəyə döndərmək istəyir, Qəmərbanu razılaşmır. O, deyir ki, mən Kərbəlanı könlümdə tutdum, Allah səni mənə qaytardı. Onlar Kərbəlaya getdilər. Bu gün Kərkük folklorunda, toponimlərində Ziyadoğlular adı, «Kərəm və Əsli» dastanı, eləcə də Gəncə yaşayış məntəqəsi mövcuddur. «Əsli və Kərəm» dastanının bu variantı onunla fərqlənir ki, o sırf İslam mühitində əmələ gəlmişdir. Həmin mühitdə dini köynək doğrudan da əsasən aradan qaldırılmışdır. Lakin, Azərbaycan mühitində xristian dininin köynəyi cırılmamışdı. Dastanın bu variantı türk xalqlarının ortaq düşüncəsi və mühakimələri əsasında yaranmışdır. Dastanın başqa variantlarında Kərəmin çəkdiyi ah nəticəsində, bəzən də sazının tellərindən qopan od qığılcımı nəticəsində alışb-yanırlar. Lakin, Azərbaycan və Türkiyə arasında cərəyan edən bir variantda onların yanmaları bənzərsiz bir şəkildə təsvir olunur. Kərəm yanır, onu türk torpağında dəfn edirlər. Qara Keşiş kənizlərə tapşırır ki, mənim qızımı Kərəmin məzarına tərəf aparmayın. Qızlar Əslinin üzündən keçə

bilmirlər, Kərəmin qəbrinə tərəf gedirlər. Əsli deyir:

- Qızlar, Kərəmin qəbrindən qalxan alova baxın.

Qızlar bu alovu görə bilmirlər. Əsli yerdən balaca daş çinqısı götürüb, qəbrə tərəf atır. Daş Kərəmin başdaşına dəyib, alova dönüb geri qayıdır və Əslini yandırır kül edir. Onları yanaşı dəfn edirlər. Qəmərbanu oğlunun cəsədini Gəncəyə gətirmək istəyir, lakin türk paşası buna icazə vermir. Bu torpağın Kərəm üçün daha müqəddəs olduğunu bildirir. Qəmərbanu hər iki qəbrin torpağını öpür və qəbrlərin üzərində qızılgül kolları əkir. Bundan xəbər tutan Qara Keşiş hər iki qəbrin ortasında qaratikan kolu əkir. Hər yaz qızılgüllər açanda bir-birlərinə can atırlar, lakin keşişin əkdirdi qaratikan kolu zərif gülləri qovuşmağa qoymur, onların yarpaqlarını, ləçəklərini yaralayır. Görürsünüzmü, Qəmərbanu Əsliyə nə qədər yüksək məhəbbət bəsləyir, lakin Qara Keşiş dini təəssüb çəkərək, Kərəmin qəbrindən də əl götürmür.

Bizim üçün çox maraqlıdır ki, «Arzu və Qəmbər»in Karaim variantında Arzunun atası da onların istəyini qəbul etmədiyi üçün Arzu ilə Qəmbərin qəbrləri arasında

qaratikan kolu əkir. Bu faktın özü bir daha təsdiq edir ki, «Əsli və Kərəm» dastanının süjeti daha qədimdir, bu dastana bənzər türk xalqları arasında müəyyən bir dastan və ya əski bir süjet mövcud olmuşdur. Türkmən dastanı olan «Sayad və Həmrə» dastanında çox sayda Kərəmin qoşmalarından istifadə olunmuşdur. Bu süjet Gəncə, Təbriz, Kərkük, Türk, Özbək, Türkmən, Qazax və başqa türk xalqlarının folklorunda özünə geniş yer almışdır.

Bununla belə, cəsarətlə deyə bilərik ki, türk xalqlarının bu ortağ dastanının ilk beşiyi Gəncədir. Çünki bu torpaqda dastanla bağlı çox sayda əsatir, əfsanə və tarixi rəvayətlər mövcuddur. Bundan əlavə, dastanın poetik təhlili, şerlərin və saz havalarının meydana gəlməsi, müasir dövrdə bunların ifası elmi mülahizəmizi həqiqətə daha da yaxınlaşdırır. «Əsli və Kərəm»lə bağlı Azərbaycanda aşağıdakı saz havaları mövcuddur. «Zarıncı», «Yanıq Kərəmi», «Quba Kərəmisi», «Ərəsbər Kərəmisi», «Qürbəti Kərəm», «Kərəm şikəstəsi», «Kərəm gözəlləməsi», «Əhmədi Kərəm», «Döymə Kərəmi», «İran Kərəmisi», «Novruzu Kərəmi»si, «Kərəm köçdü» (ikinci adı «Opera Kərəmisi») və başqalarını göstərə bilərik. Bunlardan

«Döymə Kərəmi» və «Kərəm şikəstəsi» Şirvanda, «Əhmədi Kərəm» Borçalıda, «Qürbəti Kərəm» isə Türkiyədə və Ağbabada geniş yayılmışdır. Türk xalqlarının dastan ortaqlılığını sübut edən əsas amillərdən biri də coğrafi məkanlarla bağlılıqdır.

Türk xalqlarının folklor ortaqlılığı özünü əsətir, əfsanə və rəvayətlərdə daha güclü şəkildə əks etdirmişdir. «Əsli və Kərəm» dastanında real tarixi hadisələrlə yanaşı, qədim əsətir və əfsanələrdən də istifadə olunmuşdur. İstər «Əsli və Kərəm» dastanında, istərsə də «Arzu - Qəmbər»in Kırım-Karaim variantında «Ay və Gün» əfsanəsi süjet xəttində dayanır və hadisələrin inkişaf xətti bu əfsanə ilə əlaqələndirilir. Əfsanəyə görə, Ayla Gün bir-birinə aşiqdirlər. Onlar görüşməyə, vüsala yetişməyə can atırlar. Lakin, onlar bir-birinə çathaçatda qaranlıq gecə araya düşüb onları bir-birinə qovuşmağa qoymur. Dastanda qara gecəni Qara Keşiş təmsil edir. Kərəmin və Əslinin üstündə əkilən qızılgüllər bir-birinə can atır. Lakin hər iki gəncin qəbri arasında Keşişin əkdiyi qaratikan kolu onları qovuşmağa qoymur. Güney Azərbaycan variantında Keşişin biçib- tikdiyi donun tilsimi üç kəlməyi - şəhadətlə sınır. Keşiş

məğlub olur. Lakin xristianlığın öz gücünü saxladığı ərəzilərdə tilsimli köynəyi cırmaq və ya tilsimi sındırmaq mümkün olmur. «Arzu və Qəmbər»in Karaim variantında Arzunun Qəmbərə qovuşmasını istəməyən qız atası iki qəbir arasında qaratikan kolu əkir. Bu qaratikan kolu sevgililərin üzərindən bir-birinə can atan zərif güllərin yarpaqlarını və ləçəklərini zədələyir. Bunun özü bir daha sübut edir ki, «Ay və Gün» əfsanəsi türkdilli xalqların ortaq dastan yaradıcılığı mərhələsində mövcud olmuş və adı çəkilən dastanlar üçün nüvə rolu oynamışdır.

Qəhrəmanlıq epos və dastanlarımızın çoxu «Kitabi-Dədə Qorqud»un köynəyindən çıxmışdır. Ümumiyyətlə, «Dədə Qorqud» ənənələri özündən sonra yaranan dastanlarda bir başlanğıc olmuş, bunların formalaşmasına və inkişafına təkan vermişdi. Aruz Qocanın oğlu oğuz yerindən oynayanda sazaqda (qamışlıqda) qalır, Qoğan aslan ona döşündən süd verib, böyüdür. Aslan südü ilə pərvəriş tapan Basat da pəri qızından doğulan Təpəgözü yenir və ona qalib gəlir. Azərbaycan «Koroğlu»sunu öz südü ilə qurd böyütmüşdür. Özbəyin «Goroğlu»su at südü ilə, Tükmənin «Qoroğlu»su keçi südü ilə mayalanmışdır. Göründüyü kimi türk

xalqlarının əsatir və əfsanə, qədim epos süjetləri müəyyən mənada bir kökə bağlı olsa da, onların milli xarakterləri, coğrafi məkanları ilə əlaqədar olan fərqli çalarlarda mövcuddur. Burdan dəqiq anlaşıdır ki, bir xalqın mənəviyyatını başqa bir xalqın mənəviyyatı əvəz edə bilməz. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cənabları «Kitabi – Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileyini keçirmək haqqında fərman vermişdi. «Kitabi-Dədə Qorqud»un müqəddiməsi aşağıdakı cümlə ilə başlayır: «Rəsulhussələmin zamanına yaxın Boyat boyundan Dədə Qorqud derlər, bir ər qopdu...». Məlumdur ki, Rəsulhüssəlam Məhəmməd Peyğəmbərdir, o, VII əsrdə yaşamışdır. Azərbaycan Prezidentinin verdiyi fərman ən mötəbər mənbə, məxəz olan bu abidəyə əsaslanır. Bu fərmandan az sonra Türkmənistan Prezidenti Saparmurad Niyazov – Türkmənbaşı cənabları «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1400 illiyi haqqında fərman vermişdi.

Dədə Qorqudla bağlı əsatir və əfsanələr Altayda, Yakutyada, Sayan dağlarında və Orta Asiyada geniş yayılmışdır. Bu yerlərdə qopuz çalınıb, şaman duaları oxunmuşdur. Qopuz çalıb, şaman duaları oxuyanlardan biri

də Dədə Qorquddur. Lakin bu əsatir və əfsanə ömrünü yaşayan Dədə Qorquddur. Dədə Qorqud Orta Asiyada, o cümlədən, Türkmənistanda yağış məbududur. Qazaxıstan və Qırğızıstanda isə böyük şamandır. Azərbaycanda və Türkiyədə Dədə Qorqud ozanlar ozanıdır. O, qopuz çalır, söy söyləyir (şer deyir) və oğuznamələr düzüb-qoşur. Bizim yubileyini keçirdiyimiz «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illiyi Dədə Qorqudun dastan ömrünə aiddir. Əsatir birinci, epos ikincidir. Yəni, biz birinci olan əsatirin yox, ikinci olan epos - dastanın yubileyini keçirmişik.

Türkmənistanda və Qazaxıstanda «Dədə Qorqud və Gülnar», «Dədə Qorqud və qırx qız» əfsanəsləri çox məşhurdur.

Türkdilli xalqlar arasında ən ortaqlar görünən «Koroğlu» epos-dastanıdır. Azərbaycanda Koroğlunun məskəni Çənlibeldir, Orta Asiya və Türkiyədə Yıldızdağıdır. Qazaxıstanda və Orta Asiyada az sayda Koroğlu havaları vardır. Bunlardan «Koroğlu küyü», «Koroğlunun at oynadışı», «Yıldızdağ Koroğlu» bu sıradadır. Böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun «Koroğlu» operasını yazdığı, «Kərəm köçdü» saz havası əsasında «Opera Kərəmisi» adlı bəstəsini

yaratdığı kimi, Qazaxıstan və Orta Asiya bəstəkarları da Koroğlu şerləri əsasında yeni melodiylar bəstələyib meydana çıxarmışlar. Qazaxıstanda dombraçılar, Orta Asiyada tutarçılar, o cümlədən Özbəkistan və Türkmənistan baxşıları Koroğlu havalarını bardaş qurub-ayağa durmadan oxuyurlar. Türkiyə ozan- aşıqları stulda oturub Koroğlu havalarını çalırlar. Adını çəkdiyimiz türk yurdlarında ozan-aşıq sazı meydan sazına çevrilə bilməmişdir. Bizim dastanlarımızın ayrı-ayrı qollarında Koroğlu bir əlində saz, bir əlində qılınc döyüşə gedir. O, yeri düşdükdə sazının, sözünün qüdrət ilə düşmənin başını dumanlandırır, çaşdırır, lazım gəldikdə isə qılıncını çəkib düşməni öz meydanında yox edir. Çox sayda Azərbaycan dastanı ilə bağlı saz havaları da çox şey deyir: «Atlı Koroğlu», «Koroğlu bəhrisi», «Döşəmə Koroğlu», «Koroğlu bozuğu», «Koroğlu qaytarması», «Koroğlu rübaisi», «Misri Koroğlu», «Koroğlu müxəmməsi» havalarını qeyd edə bilərik. «Bozuğu Koroğlu», «Osmanlı Bozuğu» Dədə Qorquddan yadigar qalmış «Bozuğu» qopuz havasının törəmələridir. Bu saz havası «Bəhməni» adı ilə Borçalı aşıqları arasında çox məşhurdur.

Türkiyənin Qars və Bolu yörələrində «Koroğlu» dastanı geniş yayılmışdır.

Elə dastanlar var ki, o əski çağlarla səsleşir və qan yaddaşı ilə (genetik əlaqə ilə) çox bağlıdır. Lakin elə dastanlar var ki, mədəni əlaqə nəticəsində yayılmışdır. «Əmrah» dastanı Ərzurumda, «Aşıq Qərib» dastanı Təbrizlə Tbilisi şəhəri arasında yaranmış və onun dalğası Hələb şəhərinə və Qarsa çatmışdır. Xəstə Qasımın Dağıstan səfəri, Dərbəndli Aydının Orta Asiya səfəri, Aşıq Alının Türkiyə səfəri, Çoban Məhəmmədin Qars səfəri, Şəmkirli Hüseynin Naxçıvan səfəri dastanların yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Aşıq sənətinin səyyarlığına üstünlük verən Aşıq Ələsgər Türkiyəni və Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrini gəzmiş, görmüş yeni mövzular almış, çalıb - çağırmış, dastanların və saz havalarının yayılmasına rəvac vermişdir.

Türk xalqlarının ortaq dastanlarının araşdırılmasında coğrafi məkan, aşıq mühitləri, məktəbləri diqqətdən yayınmamalıdır. Azərbaycanda saz havaları, Borçalıda qayda, Güney Azərbaycanda ahəng, Orta Asiyada, xüsusilə Türkmənistanda muğam, şerə də qazal deyilir. Tatarlar, qazaxlar, kumuq və noqaylar

şeyrə-jır deyirlər. Mahmud Kaşğarının XI əsrdə qələmə aldığı «Divani- lüğət- it-türk» əsərində olduğu kimi, Azərbaycanda aşığışerinə qoşqu və ya qoşma deyirlər. Hazırda Şirvanda qadınların bədahətən düzüb qoşduqları şerə «qoşqu» deyilir. Türk xalqlarının ortaq dastanlığının öyrənilməsində bir söz də, bir detal da əhəmiyyət kəsb edir. Türkmən dastanlarında qəhrəmanlardan ya qız, ya da oğlan Şirvandandır. Türkmən baxşısı durnalara müraciət edərkən Azərbaycana uç demir, «Xəzərbecana uç» durnam deyir.

«Sayad və Həmra» dastanında «Əsli-Kərəm» qoşmalarından istifadə olunsa da, onun süjeti və motivləri «Əmrah» dastanına daha yaxındır. «Bal Sayad» havası çalınan da «Əmrah» dastanı yada düşür:

Gəl Sayad bağdadı, bağda,

Bal Sayad bağdadı, bağda,

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, aşığışənəti səyyar şənətdir. XVI-XVII əsrlərdə Güney Azərbaycanda - Təbriz və Qaradağda Dirili Qurbaninin, Tufarqanlı Abbasın, XVIII əsrdə Qarabağda Abdalgülablı Valehin, XIX əsrdə Göycədə Aşığı Ələsgərin və Şəmkirdə Aşığı Hüseynin təmsalında bu şənət öz yüksək inkişaf nöqtəsinə çatmış, bu şənətkarlar

əslərin sinəsinə öz yaradıcılıq möhürlərini vurmuşlar. Eləcə də Türkiyədə Yunis Əmrə (XIII), Pirsultan Abdal, Qaracaoğlu, Dadaloğlu, Dərdli, Aşıq Veysəl, Summani, Orta Asiyada, onun Təkətürkmən yurdunda Məhdumqulu, Mollanəpəs öz sözlərini demişlər. Onların yaradıcılığında bu ortaqlıq, birinin digərinə təsiri açıq-aşkar özünü göstərməkdədir.

Ustad aşıqlar şeir, dastan düzüb qoşurlar, bəstəkar aşıqlar isə musiqi havaları yaradırlar. Lakin bunları sinədəftər edən eldən-elə yayan peşəkar ifaçı aşıqlar olur. Onların repertuarında yer alan dastanların öyrənilməsi də maraqlıdır. Özbək dastanlarını Çəmənbulbul oğlunun dilindən yazıya almışlar. Gəncədə yaşamış Aşıq Qara daha çox dastan bilirdi. Zarafatla əlini qarnına vururdu: «sözdü-söz», Qaraçıoğlu İbrahim «Koroğlu» dastanlarının çox sayda qollarını bilirdi, həm də Koroğlu havalarının gözəl ifaçısı idi. İndiyə qədər aşiq poeziyası ayrıca, musiqisi, eləcə də dastan yaradıcılığı ayrıca tədqiq olunmuşdur. Bunları özündə birləşdirən aşığın məcliskeçirmə qaydaları, tarixən davam edən, aşiq sənətini yaşadan ənənələri öyrənilməmiş və ya xüsusi tədqiqat mövzusunə çevrilməmişdir.

Qazaxıstan, Orta Asiya, Azərbaycan və Türk dastanları müqayisəli şəkildə öyrənilməmişdir. Bu yöndə aparılan tədqiqatlar türk xalqlarının ortaq dastanlarının yarandığı coğrafi məkanı da, dastanı yaradan xalqı da aydınlaşdırır. Onda məlum olur ki, tarixin hansı hadisəsi bir dastanı bu aşırı mühitindən başqa aşırı mühitinə, bələ, aparıb, dastanların versiya və variantları necə yaranıb? Hansı dastan hansı türk xalqının ictimai və mədəni həyatında daha mühüm rol oynayıb? Əlbəttə, bu işin başlanğıcıdır, bu görüşlər çox fayda verəcək, fikirdən fikir doğacaq, fərdi tədqiqatlar kompleks, və nature, tədqiqatlara çevriləcək, ortaq türk dastanlarının da dərindən öyrənilməsi üçün yeni perspektivlər açacaqdır.

Folklor İnstitutu yaranandan bəri xeyirxah addımlar atılır. Türk dünyasının araşdırıcılarını öz ətrafında birləşdirir. İkinci dəfədir ki, Folklor İnstitutunun təşkil etdiyi elmi simpoziumun işığına gəlirik. Mən böyük inam bəsləyirəm ki, bu elmi simpoziumlar araşdırıcılara yeni istiqamət verəcək, onların yaradıcılığına yeni abı-hava gətirəcəkdir.

Sədnik Paşa Pirsultanlı,

***Gəncə Dövlət Universitetinin professoru,
filologiya elmləri doktoru,
respublikanın Əməkdar mədəniyyət işçisi.
İstifadə olunmuş ədəbiyyat***

- 1) «Arzu və Qəmbər» dastanı, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1971.
- 2) Sədnik Paşa Pirsultanlı, Azərbaycan eposunun əfsanə qaynaqları, «Azərnəşr», Bakı, 2002.
- 3) Sədnik Paşa Pirsultanlı, Ozan-aşıq sənətinin nəzəri məsələləri, «Ozan» nəşriyyatı, Bakı, 2002
- 4) Qəzənfər Paşayev, «İraq-türkmən folkloru», Bakı, «Yazıçı», 1992.
- 5) Turkmenskiy romaniçeskiy epos, Moskva, 1971.
- 6) Dr. Çenqiz Ketene, Kerkük halk edebiyyatından seçmələr, Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası edebiyyatı, Ankara, 1990.

Qaracaoğlanın rəvayətləri

Türk aşığı ədəbiyyatının XVII əsrdə yetişmiş ən ünlü aşıqlarından biri olan Qaracaoğlanın həyatı haqqında elm aləmində

uzun illər az məlumat olmuş və bu məlumatların çoxunu da rəvayətlər təşkil etmişdir. Onun həyatı, şerləri, yaşadığı dövr, anadan olduğu və öldüyü yer və il alimləri yetərinə məşğul etmişdir.

Qaracaoğlanın 1606-cı ildə anadan olduğu, 1676-cı və ya 1689-cu illərdə vəfat etdiyi söylənir. Harada doğulub, harada ölməsi, adı, nəslə haqqında həqiqətə bənzəyən bir çox rəvayətlər mövcuddur.

Bir çox araşdırmaçılar yaşlı insanların söylədiklərinə əsaslanaraq Qaracaoğlanın Kökçeəldə anadan olduğunu, Kozanoğulları dərəbəyliyi zamanı onu öldürmək istədiklərini xəbər tutan zaman Ban şəhərinə getdiyini yazırlar.

Haqqında yazılan başqa rəvayətə görə əski yurdunda Kılıclı aşirəti bəylərindən birinin arvadı ilə aralarında məhəbbət macərası olduğu üçün onu öldürmək istəmişlər. O, iki bacısı ilə obasından qaçmış, bir çox yerləri gəzərək Ərzuruma qədər gəlmiş, ömrü boyu evlənməmiş və orada ölmüşdür.

Digər bir rəvayətə görə də qaracaoğlan Bahçe ilçəsinin Farsak (Varsaq) kəndində anadan olmuşdur. Son zamanlar aparılan tədqiqatlarda onun anadan olduğu yerin

Kozan ilçəsinin kökçə kəndi olduğu yazılmaqdadır.

Ən çox üzərində durulan nöqtə də aşığın Çukukovda doğulduğu və orada ölməsidir. Məhmət Fuad Köprülünün tədqiqatlarında Qaracaoğlu Bahçə işçəsinin Farsak kəndində Sailoğlu ailəsindəndir.

Radlovun verdiyi məlumata görə isə Qaracaoğlu Belqıradı anadan olmuş, adı Simayıl, sevgilisinin adı da İstemi Sultandır.

Sadettin Müzhet Ergün də Qaracaoğlanın Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dövründə yaşadığını yazır.

Qaracaoğlanın öz şerlərində də istifadə etdiyi yer adları onun anadan olduğu yer haqqında müxtəlif təsəvvürlər yaradır. Onun şerlərində:

«Ərzurumdur benim ilim»,
«Binboğadır benim ilim»,
«Yaylağımız Bulqar dağıdır»

- kimi misralar tədqiqatçılar arasında fikir dolaşığı yaratmışdır. Onun soyu haqqında da müxtəlif söyləntilər olmaqla bərabər öz şerlərində soyu, kökü, nəsli haqqında da müxtəlif işarələr mövcuddur:

«Çinqıroğlu benim özbə soyumdu,
Şimdi yoksa kaldım qarip başıma».

«Kozan dağından nəslimiz,
Arı türkməndir əslimiz.
Varsaqdır durak yerimiz,
Qurbətdə yar əylər bizi».

«Qaracaoğlu der, gedərim dağlı,
Yerim bəlli derlər Sayıoğlu.
Divanə könül bir dilbərə bağlı,
Qəm be kasabətə aldırma məni».

Başqa rəvayətlərdə də onun Kırşehrin Mecidiyyə idçəsinin Mamalı kəndində Bıdvanoğlu soyundan, varsaq soyundan olduğu, atasının Türküstanın Bayat elindən köçüb gəldiyi söylənilir.

Bu da bir həqiqətdir ki, Qaracaoğlu aşiq ənənələrə uyğun olaraq sazı və sözü ilə Osmanlı imperatorluğunun Konya, İçel, Kayseri, Mardin, Karaman, Adana, Diyarbekir, Hama, Hələb, Misir, Tokkat, Ankara, Bursa, Simas kimi yerlərinin kənd və yaylalarına qədər gəzib-dolaşmış, hər yerdə də şairlik və aşılıq gücünü göstərmişdir:

Hey geri de dəli könül, hey geri,
Adana, İlbəyli, Göksun, Təkiri.
Otuz kik sancaq Diyarbekiri,
Əcəb gəzsəm mavi dönlüm varmola.

Öz adının gah Hasan, gah da Halil
(Xəlil), Qaracaoğlanın isə onun təxəllüsü
olduğunu aşiq aşığıdakı şerlərində ifadə edir:

Öz adım Xəlildir, köyümüz Hama,
Öyərim gözəli söyərim demə.
Qaracaoğlandır ləqəbim amma,
Ağ bəyaz qar kimi üzüm var mənim.

Qaracaoğlan, Hasan adım,
Gözəllərdə qaldı dadım.
Soldu gülüm, qurudu suyum,
Könlüm çağlar indən belə.

Qaracaoğlanın tədqiqatçıları onun bir
qürbətçi, qərib bir aşiq olduğunu yazırlar.
Şeirlərində də bunu edən tutarlı misralar
vardır:

...Ötmə qərib bülbul, mən də qəribəm,
- Sən də bilirmisin axır zaman?

Qarlı-qarlı dağlar oldu məkanım,
Şimdi qayri unudumu çöl bizi?
Kimim, kimsəm yoxdur, sıxılır canım,
Tək pərişan etdi zalim kül bizi.

Döyərəm, döyərəm bağrım dəlinməz,
Çıxaram, baxaram sıla görünməz.
El qızı bulunur, ata bulunmaz,
Geri dönsəmqınayırma el bizi!?

... Ərzurum dağının qarı çəkilsin,
Mor qoyunlar mələşsin də gedəlim!

... Sorarlarsa Ərzuruma vardıq deyin,
Qaracaoğlanı orda gördük deyin.

Şeirlərində Dunay boylarından, Avstriya müharibələrinə qədər söz etdiyinə görə onun Osmanlı imperatorluğunun qərb hüdudlarına, hətta xarici ölkələrə də getdiyi ehtimal olunur. «Dilləri var dilimizə bənzər» şeri bu ehtimalın doğruluğunu təsdiqləyir. Mənbələrdə onun 1679 və ya 1689-cu ildə öldüyü bildirilir.

Doğulduğu yer kimi adı, soyadı, öldüyü yer və dəfn edildiyi məkan dəqiq olaraq bilinmir və müxtəlif rəvayətlərlə izah

edilir. Bu rəvayətlər təxminən aşağıdakılardır.

1. Maraşın Jeze yaylasında 96 yaşında ölüb, vəsiyyəti üzrə tənha bulaq başında dəfn olunub. Sazı çürüyüncəyə qədər başucunda ağacdən asılı durduğu söylənir.

2. Nizipin Keklicə kəndində sazını budağına asdığı bir ağacın dibində basdırılmışdır.

3. Çukurovada bir təpədə dəfn edilmişdir.

4. İçelin Mut ilçəsinin Çukur kəndində bir təpə üzərində dəfn edilmişdir. Bu tənəyə indi də Qaracaoğlan tənəsi deyilir.

5. Ərzurumun Oltu ilçəsinin Penek kəndində ölmüş Zəm-zəm dağındakı Yasamal yaylasında basdırılmışdır.

Qaracaoğlanın həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk məlumatı türk ədəbiyyatının quruculuğundan olan Fuad Köprülü 1915-ci ildə «Türk saz şairləri» adlı kitabında vermişdir. 1927-ci ildə isə Sadettin Hüzhüt Güney «Qaracaoğlanın həyatı və şeirləri» kitabını nəşr etdirdi. Sonrakı illərdə Ahmet Kutsi Tecer, Mustafa Necati Karayer, Refik Ahmet Sevensgil, Jahit Özbəlli, İlhan Başgöz, Ali Rza Yalçın, Ahmet Tevhid kimi görkəmli alimlərin tədqiqatlarında Qaracaoğlan, onun yaradıcılığı haqqında qiymətli fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu tədqiqatlarda birdən çox

Qaracaoğlanın yaşadığı ehtimalları da ortaya çıxmaqla bərabər Qaracaoğlanın yaşadığı dövr gah XVI, gah da XVII əsrə aid edilmişdir.

Jahit Öztelli XVII yüzilə aid bir cümləyə istinad edərək, aşığın XVII əsrdə yaşaması ehtimalını irəli sürür .

Jahit Öztellinin verdiyi məlumata görə Aşıq Gevhəri ilə Qaracaoğlanın dəyişmələri «XVII yüzilə aid olan bir cüngə «Aldı Gövhəri, aldı Qaracaoğlan» deyə başlayan türkülərdə mövcuddur .

Bu cündəki məlumatların əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, bu məlumatlar Qaracaoğlanın yaşadığı dövrü dəqiqləşdirir. Aşıq Gövhərinin XVII əsrdə yaşadığı artıq elm aləminə məlumdur. Jüngə yer alan Gevhəri və Qaracaoğlan dəyişmələri göstərir ki, Qaracaoğlan Gevhərinin müasiridir. Demək, haqqında söhbət açdığımız Qaracaoğlan XVII əsrdə yaşamışdır.

Qaracaoğlan Gevhəri qarşılaşması (dəyişməsi) isə aşağıdakı kimidir:

Aldı Gevhəri:

Burada bir dilbərə meyil düşürdüm,
Hər andıqda ürəyimdən qan gedir.

Avara oldum əlim varmaz işimə,
Düşündükcə axşam olur, gün gedir.

Yandı bağrım sənin ağca üzündən,
Kərəm et, düşürmə məni gözündən.
Əhd-aman eylədim doğru sözündən,
Yalançıda iman qalmaz, din gedər.

Aldı Qaracaoğlu:

Sabahdan uğradım mən bir gözələ,
Gözəl, yoxsa uykularım qaçdımı?
Xeyli oldu mən bu yerdən gedəli,
Yoxsa meylin yad ellərə düşdümü?

Katiblər oturmuş ismini yazır,
Qadir Mevlam ona eyləmiş nəzər.
Mənim yarım məzhun-məzhun çox gəzir,
Bilməm yar aşk dolusun içdimi?

Qaracaoğlanın həyatı ilə bağlı dastandan əlavə, xalq arasında kiçik epizodlar da dolaşmaqdadır. Bu nümunələrdə Qaracaoğlu bir övliya, sazın-sözün qüdrəti ilə hər şeyi mümkün edən bir şəxs kimi verilir. Məsələn; üç qız yol ilə gəlir. Onlar çinarı yarpaqsız görüb qəmlənirlər. Deyirlər,

bu çinarın yarpağı olsa, nə yaxşı olardı. Bu,
Qaracaoğlana ayan olur. Sazını çıxarıb deyir:

Qoşa çinar, qoşa çinar,
Veribsiz baş-başa çinar.
Aç yarpağı, döşə çinar,
Görüşünə qızlar gələcək.

Qızlar görürlər ki, o dəqiqə çinarlar
yaşıl yarpaqlar açdı. Bir qədər gedib
yorulurlar. Qızlar deyirlər ki, nə yaxşı olardı,
hərəməzə bir at olaydı, minəydik.
Qaracaoğlan sazını götürüb oxuyur:

Yollar boyu yaşıl otlar,
Ceyran, cüyür sizi otlar.
Yəhərlənin, bədöv atlar,
Minməyə qızlar gələcək.

Elə bu vaxt üç at hazır olur. Onlar atı
minib yola davam edirlər. Bir qədər sonra
qızlar susayırlar. Baxırlar ki, budur çeşmə
qabaqda, amma suyu bulanıqdı. Qızlar
deyirlər ki, nə olaydı Qaracaoğlan bir söz
oxuyaydı. Çeşmə durulaydı, biz də onun
suyundan içəydik. Qaracaoğlan bunu eşidib
sazı götürüb, görək nə deyir:

Qaracaoğlan, əsib coşma,
Bulanlıq sel təki daşma.
Durul, boz bulanıq çeşmə,
İçməyə qızlar gələcək.

Qaracaoğlanın sazının hər teli, sözünün hər bəndi bir Adama həyat verir. Qaracaoğlan bu məqamlarda Dədə Qorqudla yanaşı dayanır. O da «müskülləri həll edir», onun sazı da qopuz kimi ecazkardır.

Qaracaoğlan xalq dilinin incəliklərini və gözəlliklərini bütün tərəvəti ilə şərə gətirdiyi kimi, heca vəzninin də ən yayqın və klassik formalarında şerlər yazmışdır. Ən çox qoşma, səmai, varsağı şəkillərindən istifadə etmişdir. Türk aşiq şerində varsağı deyildiyi zaman Qaracaoğlan xatırlanır. Şerin bu növü heca vəzninin səkkizli qəlibi ilə yazılıb, xüsusi bir hesabatla oxunur. Varsağı şer şəklində bəndlərin sayı 3 ilə 5 arasında olur. Bunu səmaidən (gərəylıdan) ayıran xüsusiyyətlərdən biri onun xüsusi bəstə ilə oxunması və ilk dövrükdə behey, bre, hey kimi nidaların olmasıdır.

Bre ağalar, bre bəylər,
Ölmədən bir dəm sürəlim.
Gözümüzə qara torpaq,

Dolmadan bir dәм sürәlim.

Aman, hey Allahım, Aman,
Nә Aman bilir, nә zaman.
Üstümüzдә çayır-çәмән,
Bilmәdән bir dәм sürәlim.

Buna fәlәk derlәр, fәlәk,
Nә Aman bilir, nә dilәk.
Axır ömrümüzü hәlak,
Etmәdән bir dәм sürәlim.

Qaracaoğlan der ki, canan,
Gözәlim, sözümә inan.
Bu ayrılıq bizә hәмән,
Ermәdән bir dәм sürәlim.

Türk xalq әdәbiyyatında mähәbbәt mövzusunu әn çox işlәyән Qaracaoğlan olduğı kimi, XVII әsr aşığı әdәbiyyatında daha çox gözәllәмәlәр yazan da Qaracaoğlan olmuşdur. Gözәllәrin ağılını-kamalını, mәрifәtini, әndamını, qaşını-gözünü, sözünü ustalıqla mәdh etmәklә bәрәbәр gözәl olan hәр şeyi (mәnzәрә, dağ-daş, tәbiәt vә s.) öyән şerlәrin Qaracaoğlanın yaradıcılığında ayrıca yeri var:

Sabahleyin dan üzünə,
Sürmələr çəkmiş gözüənə.
İki əlin almış üzünə,
Gülər nazlanı-nazlanı.

Dostun bağçasına girdim,
Tumurcuq güllərin dərdim.
Əl bağlayıb salam verdim,
Alır nazlanı-nazlanı.

Karacaoğlan der mərdənə,
Gözəl içində bir dənə.
Zülfün tökmüş gərdənə,
Danar nazlanı-nazlanı.

Qaracaoğlanın istifadə etdiyi nəzm şəkillərindən biri də qoşmadır. Aşığın tədqiqatçılarının yazdığına görə onun yazdığı 500-dən yuxarı şerin 322-si qoşma biçimində olmaqla bərabər, bu şerlər klassik qoşma şəklinin ən mükəmməl nümunələrindəndir:

Qadir Mövlam səni öymüş, yaratmış,
Çiçəklər içində bir-bir mənevşə.
Bitərsin güllərin xarı içində,
Qorxaram üzünə batar mənevşə.

Yaz gəlir də həvəslənib bitərsin,
Güz gəlincə başın alır gedərsin.
Yavru, neçin boynun əyri tutarsın,
Sənin dərdin məndən betər, mənevşə.

Sənin məskənindir qayalar səngi,
Qoxusu mənevşə, güldür irəngi.
Aradım dünyanı bulunmaz dəngi,
Gözəl yatağında bitər mənevşə.

Baxmazmısan Qaracoğlan halına,
Qərib bülbul qonmuş gülün dalına.
Qədrin bilməyənlər alır əlinə,
Onun için əyri bitər mənevşə.

Məlumdur ki, aşıqların təcrübələrini ifadə edən öyüdverici şerləri (ustadnamələri) yazan şairlər müəyyən bilik və təcrübəyə, dünyagörüşünə malik ağsaqqallıq, müdriklik timsalıdır. Türk xalq şerində bunun gözəl örnəklərinə də Qaracaoğlan ustadnamələrində rastlanılır:

Dinlə sənə bir nəsihət edəyim,
Xatırdan, könüldən keçici olma.
İgidin başına bir iş gəlincə,
Onu yad ellərə alıcı olma.

Məclisdə arif ol, kəlamı dinlə,
El iki söyləsə, sən birin söylə.
Əlindən gəlincə yaxşılıq eylə,
Xətirə toxunub yıxıcı olma.

El arifdir yoxlar sənin bəndini,
Dağıdırlar tuzağını, fəndini.
Alçaqlarla otur gözət kəndini,
Qatı yüksəklərdə uçucu olma.

Qaracaoğlan söylər sözün başarır,
Eşqin dəryasını boydan aşırır.
Səni bir məclisdə xəcil düşürür,
Könüllərə qonub köçücü olma.

Örnəyini verdiyimiz yuxarıdakı
ustadnamədə və Qaracaoğlanın digər
öyüdlərində insana xas olan məziyyətlər,
cəmiyyət, xalq üçün yararlı düşüncələr, ədəb-
ərkan, ədalət, doğru yol tutaraq yaşamaq kimi
keyfiyyətlər sənətkarlıqda təlqin olunur.

prof. Sədnik Paşayev

28.11.2005-ci il

Əsatir, əfsanə və rəvayət haqqında düşüncələrim

Əcdadlarımızın «uşaqlıq dövrünün» (K.Marks) «tamamilə bədii yaradıcılığı» (M.Qorki) olan əsatirlər ibtidai formasından xeyli fərqli şəkildə əfsanələrin daxili varlığında, qəlbində yaşamaqdadır.

«Əsatir təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə təbiət hadisələrini müəyyən şəkklə salır»¹. Göründüyü kimi, ortada təsəvvür ifadəsi var. Bunu təsvir və izah edən söz yoxdur. K. Marks onu da qeyd edir ki: «Əsatir birinci, epos ikincidir». Eposun kökü olan “epo” yunanca söz deməkdir. Nizamiyə görə, dünyanın gözünü söz açıb. Deyəsən, ibtidai insanın fəlsəfi düşüncə çeşməsinin gözü də sözlə açılıb. Əsatirin törəməsi olan əfsanə əsatirlə sözün bir-birinə qovuşması nəticəsində epikləşərək bitkin bir canr kimi meydana çıxmışdır.

Əsatir təbiət hadisələrinə, əfsanə isə tarixi hadisə və şəxsiyyətlərə bağlı şəkildə yaranmışdır. Fikrimizi bir az da aydın desək, əsatirin əsas obyektı təbiət və insan, əfsanənininki isə cəmiyyət və insan olmuşdur. Tarixilik baxımından əsatir əvvəl, əfsanə isə

sonralar yarandığı üçün zaman keçdikcə əsatirlər daha çox əfsanələşmişdir.

Əsatirlə əfsanənin əlaqəsini aydınlaşdırmağın özü belə möcüzədir. Təbiəti seyr etdikdə gözüne dənizlər, göllər görünür. Gölün sahilə yaxın yerində rəngarəng ağ, göy, sarı zanbaqlara rast gəlicən, düşünürsən bu zanbaqların kökü dənizin dibindədir, ya divarında. Axı, hər bir bitkinin kökü torpağa bağlıdır. Axı, hər bir bitki öz boyasını, rəngini torpağa bağlı kökündən alır. Bax, o zanbağın kökü əsatirdir. Gözəlliyi ilə insanı özünə cəlb edən zanbaq isə gerçəkliyə bağlı əfsanədir. Daha doğrusu, şərti olaraq onu deyə bilərik ki, zanbağın gözə görünməyən, möcüzəli tərəfi əsatirdir, gözə görünən, boyalarla, rənglərlə süslənmiş tərəfi isə əfsanədir.

Hər bir bitkinin, ağacın kökü torpağın üstə dayanır. Hər ağacı külək, tufan yıxır, lakin tufanın tək-cə palıd ağacına gücü çatmır. Palıd ağacının rışələri, kökü çox dərinədir. Hətta, onun kökündə cücərib içərisindən çıxdığı qozanın qabığı çəkmə kimi ayağında geyincəkli qalır, çürümür. Bax, kökün sağlamlığı budur.

Lalə, qızılgül qan qırmızı boyasını, rəngini haradan almışdır? «Ceyrançöl»

əfsanəsinə görə, düzlərdə bitən lalələr ağappaq olmuş, ovçu ceyranı neçə yerindən yaralamış, ceyranın qanı ağ laləliyi qırmızı rəngə boyamışdır. Bu insanın «təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə» yaratdığı obrazlardır. Həmin obrazlar insan xəyalı ilə, onun fantaziyası ilə süslənmişdir. İnsan, onun xəyalı, düşüncəsi, təbiətə və cəmiyyətə baxışı, tarixən zəhnində yaratdığı etimologiyası xüsusi bir elmdir. Sarı Aşığın təsəvvürünə görə, qızılgülü qırmızı rəngə boyayan bülbülün bağrının qanıdır.

Sarı Aşıq deyir:

Mən aşiqəm qanlı gül,
Qanlı, danış, qanlı, gül.
Yemiş bülbül bağrını,
Çıxmış ağzı qanlı gül.

Görürsünüzmü, Sarı Aşıq insan fantaziyasının məhsulu olan bir əfsanəni bayatısının məzmununa gətirir, onu formaca gözəl biçimləndirir, tarixən bəşəriyyətin yaddaşına həkk ola biləcək ölməz poetik bir nümunə yaradır.

Məlumdur ki, Azərbaycan əfsanələrində və bayatılarında boynunu bükük,

əyri tutan bənövşə ayrılıqdan, həsrətdən bu şəkllə düşmüşdür. Bənövşə gah atasını, gah qardaşını, gah da sevgilisini itirir, boynunu bükük tutaraq zaman-zaman göz yaşları axıdır. Türkdilli xalqların dini, dili, bir çox adət və ənənələri eyni olsa da, onların əfsanələrində bənzərsizlik vardır.

Məsələn, Qazaxıstanda bənövşənin yanında düz qamətli «Çiçi mama» adlanan bir bənövşə növü də bitir. Çiçi mamadan soruşurlar: - Yanındakı kimdir? – Qızım Bənövşədir – deyər cavab verir.

- Bəs onda sən belə qürurlu, məğrur dayandığın halda, qızın bənövşə boynunu niyə bükür?

Çiçi mama cavab verir:

- Bəs nişanlı qız anasının yanında utanıb başını aşağı tutmazmı?

Bizim «Naftalan» əfsanəmizlə türkmənlərin «Baharden gölü» əfsanəsi arasında da müəyyən oxşarlıq mövcuddur. «Naftalan əfsanəsi»ndə bədəni yara tökmüş dəvəni Naftalan gölünün, başdan-ayağa yara tökmüş, sağalmaz dərdə mübtəla olmuş oğlanı isə Baharden gölünün suyu sağaldıb anadangəlmə edir. Xarakterinə, milli adət-ənənələrinə, coğrafi məkanına, iqliminə

uyğun olaraq yaxın olsa belə, hər bir xalqın öz mənəvi dünyası vardır.

Hətta, bir ölkə daxilində ayrı-ayrı areallarda eyni mövzuya aid bənzərsiz əfsanələr mövcuddur. Hər çiçəyin, bulağın, çayın, gölün, dağın-daşın, qalanın, quşun öz əfsanəsi vardır. Xalq əlifbanı bilmədiyi zamanlarda belə, mühüm hadisələri, əfsanələri sal qayalara, çiçəklərin yarpaqlarına yazmışdır. Axtarışlar, müşahidələr göstərir ki, bu və digər tarixi abidə uçulub dağıldıqda, itib batdıqda, izi qalmadıqda onun əfsanəsi də zaman keçdikcə hafizələrdən silinib unudulur. Tarixi abidələri qorumaq – qiymətli əfsanələri, xalqın bədii təfəkkürünü və tarixini qorumaq deməkdir. Məsələn, Bakıda Qız qalası qalmış, onun əfsanəsi bu gün də yaşayır. Səbayel qalası isə yerə gömülmüş, yox edilmiş, əfsanəsi də onunla bərabər qeybə çəkilməmişdir.

Hər bir toponimdə, rəvayətdə tarixi şəxsiyyətlər özlərinə yer almış və orada məskunlaşmışlar. Toponimin içərisində bir toplumun tarixi və ya bir xalqın tarixinin bir parçası yaşayır. 1903-cü ildə rusların çəkdiyi bir xəritədə Xoşbulağın adı «Xanbulaq» kimi yazılmışdır. Bax, həqiqət budur. Həmin yaylaqda olan yüz bulağın içərisində bu bulaq

bulaqların xanıdır. Naxçıvanda Şahbuz, Ağdamda Şahbulaq, Kəpəzdə Xan yurdu, Xan qızının bulağı, Xanbulağın yaxınlığında Ziyadxan bulağı və buna bənzər bulaq və yer adları mövcuddur. Belə toponimlərdən birinin məzmunu «Nuhçıxan» əfsanə-rəvayətində verilmişdir. Rəvayətə görə, Nuh qabaqcadan xəbər tutur ki, dünya tufanı başlayacaq və yer üzünü su alacaqdır. Nuh gəmi düzəltdirir, nəsli kəsilməsin deyər hər bir canlıdan cüt-cüt (erkək-dişi) gəmiyə götürür. Gəmi suyun üzərində dünyanı dolaşır. Nəhayət, indiki Naxçıvan ərazisində tufan sakitləşir, Nuh öz gəmisi ilə bu torpaqda suyun üzündə görünür. Ona görə, də bura “Nuhçıxan” adlanır. Gəmi bir dağdan keçir. Nuh deyir: - Bu dağ Kəmçidir, yəni uca deyil, zirvəsi kəmdir. İkinci dağa çatanda dağın şiş bir qayası gəmini deşir və içəri su daxil olur. Nuh deyir:

- İlan, dağdır. Deşilən yerdə qıvrıl yat, gəmiyə su dolmasın.

Bəzi tədqiqatçılar «İnan, dağdır» şəklində bu adın yozumunu verirlər. Nuh bu dağa “İlan dağı” adını vermişdir. Çünki gəmini ilan xilas etmişdir. Gəminin içinə su dolub batmağa qoymamışdır. Gəmi Ağrı dağının başında dayanır.

Bəzi tədqiqatçılar Ağrı dağının Türkiyədə olmasını nəzərə alaraq əfsanə-rəvayəti natamam və ya iki hissədən ibarət danışırlar. Kəmçi, İlan dağı və Ağrı dağı Türk yurdu olaraq ürəyimiz, xəyalımız, gözümüz kimi sərhəd tanımamışlar. Bunlar bütövlükdə Türk yurdunun təbii alınmaz qalalarıdır.

Tufan sakitləşdikdən sonra Nuh ilandan soruşur:

- Sənə mükafat olaraq nə verim?

Javabında ilan demişdir:

- Qoy arı hər yanı dolaşsın, nəyin əti şirindir sə mənə xəbər versin.

Arı canlıları yoxlamış və insanın ətindən şirin ət olmadığını aydınlaşdırmışdır. Arı: - İnsan əti, insan əti- deyə-deyə gələrkən, qaranquş onun danışan dilini kökündən çıxartmış, arı «vız-vız» eləyə-eləyə qalmış, insan ətinin şirinliyini Nuha və ilana çatdırma bilməmişdir. İlan bu işi qaranquşun törətdiyini anlamış, qaranquşdan intiqam almaq istəmiş, onu tuta bilməmiş, qaçarağına quyruğunu çapmışdır. O gündən qaranquş insanları özünə dost seçmiş və onun eyvanında, damında yuva qurur. Bizə görə, əfsanə tarix deyil, lakin əfsanə tarixsiz də

deyil. Onda həqiqətin özü, izi və ya hər hansı bir əlaməti yaşayır.

Hər bir toponim tarixi nişanədir. O özündə mənsub olduğu xalqın tarixinin bir parçasını, dilini, dinini və tayfaların adlarını zaman-zaman yaşadır, daşdığı məzmununu xalq etimologiyasının köməyi ilə nəsildən-nəsilə ötürür.

Hər bir toponim sirli-sehirli bir qaladırsa, onun açarı xalq etimologiyasıdır.

Tovuzdakı Əlibəyli kəndi haqqında xalqda belə bir rəvayət yaşayır. Nadir şah Gürcüstanın üstünə birbaşa hücumla keçir, tələfat verir, qoşun pərən-pərən düşür.

Nadir şah özü də bir qarının evində daldalanır. Qarı onun qabağına bir qab südlü yemək qoyur. Nadir şah tələm-tələsik, qaynar-qaynar südlü yeməyi yeməyə başlayır. Bunu görən qarı deyir:

- Sən də Nadir şah deyilsən ki, səbirsizlik edib qoşunu qırdırasan. Nadir şah soruşur: - Qarı nənə, Nadirin yerinə sən olsaydın, necə müharibə edərdin?

- Oğul, qoşunu topa halında düşmənin qabağına çıxarmazlar. Düşmən qüvvəni bilir, gücünü toplayıb səni və qoşununu məhv edər. Ordunu yüz yerə bölüb hər dağın dalında bir

qüvvə saxlamaq lazımdır. Yeri gəldikdə biri o birinin harayına çata bilsin.

Nadir şah qarının dediyi kimi qoşunu nizamlayır, hücumə keçir və döyüşdə qələbə çalır. O, birbaşa qarının evinə gəlir:

- Qarı nənə, oğuldan, uşaqdan nəyin var? – deyə müraciət edir.

- Əli adlı bir oğlum var, kəndin naxırçısıdır.

Nadir şah kənd camaatını toplayır, qarının hikmətindən, uzaqgörənliyindən söz açır. Nəticədə deyir ki, belə ananın oğluna naxırçılıq yox, bəylik yaraşır. Bu gündən kəndiniz Əlibəyli kəndi adlanır, Əli də onun bəyi olur. Əlibəyli kəndinin adı o gündən Nadir şahdan yadigar qalır.

Əfsanə və rəvayətlərin yaradıcısı olan xalq ayrı-ayrı hadisələrin, məsəllərin izahında tarixi həqiqətlərin pozulub-pozulmamasına, müəyyən mənada təhrif olunmasına az diqqət yetirsə də, bədii sözün həqiqətinə həmişə sadıq qalmışdır.

«Yozqat» toponiminin xalq etimologiyasına əsaslanaraq belə bir yozumu vardır. Məhəmməd Peyğəmbər əlində əsa türk torpağından keçirmiş. Üzünün nuruna görə, çöldə qoyun otaran çoban onu saxlayıb deyir:

- Baba, mənim müsafirim ol, sonra get.

Nurani insan onu eşidir. Çoban qara qoyunu sağıb qabdolu südün içərisinə çörək doğrayır. Nurani adam ayağa qalxıb gedərkən:

- Sürün yüz qat olsun – deyir.

Ətrafdan bu mənzərəni seyr edənlər çobana deyirlər:

- Sənin müsafirin Həzrəti Məhəmməd idi. O səndən ayrılarkən nə deyib getdi?

Çoban deyir:

- Dediği sözdən bircəsi yadımda qaldı. – Dedi ki, sürün yozqat olsun (yəni, yüzqat olsun).

Həmin gündən Həzrəti Məhəmmədin türkün nemətini daddığı, torpağından gəlib keçdiyi ərazinin adı Yozqat qalır.

İndi Yozqat Türkiyədə böyük bir vilayətdir.

Salyan rayonunda bir kəndin adı Xalacdır. Yerli adamlar bu toponimi «xalqı aç» mənasında yozurlar. Halbuki, Xalac Oğuzun 24 nəvəsindən birinin adıdır. «Gəlin qayaları», «Çoban daşa dönənlər» bir-birlərinə bənzəsələr də, Azərbaycanda ayrıca, Qazağıstanda isə ayrıca məna daşıyırlar. Bizdə çobanlar öz səhvləri ucbatından qoyun sürüləri ilə bərabər daşa dönürlər.

Qazağın «Yuxdan qız» əfsanəsində atanın qarğıışı ilə qız və onun sevgilisi qoyun

sürüsü ilə bərabər daşa dönürlər. Qazağın «Yuxdan qız» və türkmənin «Firuzə bağı» əfsanələri hər biri öz-özlüyündə müstəqil bir əsərdir, ölməz sənət incisidir.

Bizdə Beşbarmaq dağı yaxınlığında naşükürlüyü ucbatından Harunun mal-qoyunu yer aralanır, torpağa kömülür. Arasıra heyvanların çöldə qalmış quyruqları, qoyunun-qoçun buynuzları görünür.

Daşkənd yaxınlığında Harunun bostanı yerə batır, ara-sıra burnu sarı çiçəkli yemiş, xal-xal bəzəkli qarpızların yaşıl tağları torpaqdan güclə seçilir. Xeyli aralıda bostançının oturacaq yeri - uçulmuş damı, içi boş qara bir qazan, yanında da qab-qacaq görünür. Hər iki əfsanədə hadisələr eyni cür cərəyan edir. Fərq ondadır ki, Azərbaycanda Harunun mal-qoyunu, Özbəkəistanda isə bağ-bostanı yerə kömülür. Bütün bunlar genetik əlaqədir – qan yaddaşında qalan izlərdir.

«Fərhad və Şirin» əfsanələrinə Güney Azərbaycanın Ərdəbil, Türkiyənin Amasiya, Azərbaycanın Oğuz, Şəki və Naxçıvan bölgələrində rast gəlirik. Adlar eyniyyət daşısa da, hər bir əfsanənin öz məzmunu, forması və məna çalarları vardır.

«Koroğlu» əfsanələri epos-dastanın özəyidir, başlanğıcıdır. Biz bundan əvvəlki

yazılarda da «Dərbənd səfəri»nin «Koroğlu» dastanı ilə heç bir uyarı olmadığını qeyd etmişik. Biz ona əsasən deyirik ki, bizim dastanlarımızın heç birində bazubənd məsələsi yoxdur. Bu ərəblərdə və farslardadır. «Həzrəti Əli Qəbələyə gəlir. Bir neçə gün qonağı olduğu qadınla siğədə olur, ayrılarkən qadına bazubənd verir və deyir:

- Əgər qızım olsa, bazubəndi satıb cehiz alarsan, yox oğlum olsa qoluna bağlayıb arxamca göndərsən.

İstər Həzrəti Əli, istərsə də fars qəhrəmanı Rüstəm-Zal öz oğullarını öldürdükdən sonra bazubəndlərinə baxıb tanıyırlar. Bizdə, Oğuz qəhrəmanları qadınla kişi birlikdə at çapır və döyüşə girirlər. Qanturalı və Selcan xatun, Şah İsmayıl və Ərəbzəngi buna misal ola bilər. Hətta, on günə, bir aya arvadının dünyaya uşaq gətirəcəyini bilən qəhrəman səbirsizlik göstərər deyir:

- Əgər qızım olsa qapıdan ələk, oğlum olarsa yay-oxu asarsan. Dahilər demiş: «Bir xalqın mənəviyyatını başqa bir xalqın mənəviyyatı əvəz edə bilməz».

Son zamanlar diqqətimizi çəkən Xızır, Xızır İlyas, Xıdır Nəbi, Xıdır Zində və Diribaba əfsanələridir. Bunlar boyunbağı kimi

Xəzər dənizinin ətrafına düzülmüşlər. Yaşıl donlu Xızır Xəzər dənizinin üstündən Ağ-Boz atını belədən-beləyə çapır. Osetinlərin Xızı dənizi, ətrafındakı qalanı Xızı qalası adlandırmaları, Xəzər sahilində bu gün də Diri baba abidəsinin, Xızı qalasının, Xıdır Zində adlanan yerin, Beşbarmaq dağının və Xızı bölgəsinin, oradakı yaşayış məntəqəsinin mövcudluğu çox şey deyir. Hələ Qubanın Tufan dağında Xıdır Nəbinin buzdan ocaq qalayıb qızınmasını demirik. Türkmənlərin orta əsr dastanlarındakı qoşmalarda bu misra tez-tez işlədilir: «Xəzərbəcan sarı uç indi durnam».

Xalq arasında çox az-az eşidilən bir məsəl var: «Nə dərin dəryaya gir, nə də Xızır İlyası çağır».

Xızır İlyasın Aşıq Qəribi üç aylıq yolu, üç günlük yol edib Hələbdən Tiflis şəhərinə Ağ-Boz atın belində gətirdiyini bilirik, Buğacın yarasına ana südü ilə dağ çiçəyinin dərman olduğunu – dediyini bilirik, «Arzu-Qənbər» dastanından öldürülmüş Qənbəri Xızırın diriltiyini bilirik, aşıqlərə və məşuqlara Xızır tərəfindən buta verildiyini də bilirik.

Lakin Xızırın dərin dəryalarda batanları xilas etməsi, ölümdən qurtarması bizim üçün təzədir.

«Yetim Aydın» dastanına görə Türkmən aşığı Urşanla, Qurşan ozanların son nümayəndəsi Dədə Qürbət, Dədə Gügü (bəlkə də güzgü) və Dədə Heykəllini sazla-sözlə bağlamaq üçün Dərbəndə gəlirlər. Deyişmə zamanı Urşan və Qurşan məğlub olur. Evində qaldıqları gənc oğlan ozanları bağlayıb Türkmən aşığılarının sazlarını özlərinə qaytarır. Lakin Yetim Aydın Urşanla Qurşandan ayrılmayıb, mən də sizinlə gedəcəyəm deyir. Yetim Aydın o qədər çirkin, başı keçəl oğlan olduğundan onu Türkmənistanə aparmaq istəmirlər. Onu aldadıb Miskincə dağlarına qara göndərirlər. Xızır İlyas yandan peyda olur, Yetim Aydını dağın qarlı zirvəsinə qaldırır. Yetim Aydın yorulub başını qarın üstünə qoyub yatır. Oyanıb başını, üzünü qarla yuyur. Yetim Aydın o qədər gözəlləşir ki, başına tük gəlir, Telli bir oğlan olur. Buluddan bəzəkli bir yaylıq düşür. Yetim Aydın bir yaylıq qar götürür. Xızır İlyas yenə peyda olur. Atın tərkində onu Urşanla Qurşana çatdırır. Yetim Aydının gözəlliyi onlara möcüzə kimi görünür. Yetim Aydın az bir zamanda

Qazaxıstanda və Orta Asiyada ustad aşiq kimi məhşurlaşır. Hazırda onun məzar kümbəzi Qaraqalpaqla Türkmənin sərhəddindədir. Məzar Qaraqalpağın mərkəzi Nuksusa yaxındır. Hər ilin may ayında qazax, uyğur, qaraqalpaq, türkmən, özbək, tacik, qırğız akın və baxşıları Yetim Aydının məzarını ziyarətə gəlirlər. Görürsünüzmü, bu dastanda da Xızır İlyasın bir əlaməti aşkar olur.

Hər ilin avqust ayında istidən torpağın dodaqları cadar-cadar olanda Xızır İlyas ağ-boz atı ilə Şəmkinin Şiştəpə kəndindəki uca bir təpənin başında peyda olur. O ağ-boz atın belində gəlir. Xızır İlyasın saçları qar-qrov bağlamış, ağ-boz atın yalmanı, quyuğu qardır. Nalı qardır, bədəni qarla-buzla örtülmüş, Xızırın atı üç dəfə keşnəyir, bununla da isti aran torpağına bir sərinlik gəlir. Əsatir və əfsanələrə baş vurduqda Xızır İlyasın bir əlaməti, bir keyfiyyəti, bir möcüzəsi üzə çıxır.

Çox maraqlıdır ki, Xızır kultunu çox zaman Həzrəti Əli kultu əvəz edir. Yəhudi Şəminin hökmü ilə Comərdi-Qəssabın oğlunun başını kəsib qanını dərman kimi götürürlər. Bundan xəbər tutan Həzrəti Əli

oğlanın başını bədəni ilə birləşdirib ona nəfəs, can verir.

Novruz bayramını bir çox tədqiqatçılar İranın əfsanəvi hökmdarı Cəmşidi-Cəmlə, Zərdüştiliklə bağlasalar da, onu daha çox Əli bayramı, Novruz bayramı kimi qeyd edirlər. Mahmud Qəznəvinin Ayazı, Koroğlunun Eyvazı olduğu kimi, Həzrəti Əlinin də Novruz adlı sevimli bir gənc oğlanı vardı. Həzrəti Əli taxta çıxan günü yazın başlanğıcı olur. Hamı bu bayrama gəlir, lakin gənc Novruz hamıdan fərqli olaraq başqa qiyafədə - başdan-ayağa qırmızı paltar geyinib şənliyə gəlir. Həzrəti Əli əlini Novruzun çiyninə qoyub deyir:

- Bu bayram mənim yox, Novruzun bayramıdır.

Siz adlar düzümünə fikir verin. Novruz, Ayaz, Eyvaz.

Azərbaycan folklorunda toponomika və etimologiya bir elm olaraq əlaqəli şəkildə öyrənilməmişdir. Hər bir toponimin dil baxımından lüğəvi mənası olmaqla yanaşı, onda tarixin bir nöqtəsi, bir məqamı yaşayır.

Xalq yozumu, xalq etimologiyası bir nəfərin, iki nəfərin aqlının məhsulu deyildir, bir toplumun düşüncəsidir.

Vaxtı ilə əsatirlər nəzəriyyəsinin yaradıcıları (Alman alimlərindən Vilhelm və Yakov Qrimm qardaşları) folklor örnəklərində və xalq mərasimlərinin özülündə əsatir axtaranda bəzi tədqiqatçılar buna etiraz edirdilər. Bir halda ki, bəşəriyyətin ilk uydurması, fantaziyasının məhsulu əsatirdir, onu özündən sonra yaranan epik və lirik əsərlərin mayası kimi qəbul edib, əldə edilmiş mərasim materialları ilə müqayisəli şəkildə tədqiq etmək olar.

Azərbaycanın Oğuz bölgəsində qədim mərasimin yaddaşlarda möhkəm bir izi qalmışdır: “Barama yığımından sonra bir gəlin və yeddi qız “Pirpalıd” dağında maraqlı bir mərasim icra edirlər. Gəlin mis, lakin qalaylanmamış qabı əlində döyəcləyir, yeddi qız isə başında içi barama dolu bir məcməyini bir əlilə tutur, o bir əli ilə isə gülgəzi yaylığı havada yelləyir, cərgə ilə rəqs edirlər. Qızlar bir-bir axar çaya enir, ovuc-ovuc baramanı suya atır və hər dəfə bu sözü təkrar edirlər:

- Al bacım, al!

Barama qurtaran kimi arxasınca gülgəzi yaylığı axıdırlar. Bu bir əsatiri əfsanə ilə bağlıdır. “Guya qızlar “Pirpalıd” dağında gül-çiçək seyrinə çıxıblarmış. Sudan sarı saçlı

bir qız çıxır, çiçək dərən qızlara barama qurdunun toxumunu verir və deyir:

- Aparın bunları tut (çəkil) yarpağı ilə becərin, ipək əldə edin. Baramadan hazırlanmış gülgəzi yaylıqlardan hər il məhsul vaxtı mənə pay gətirin, məni yad edin.

Həmin vaxtdan o yerdə kök atmış palıd ağacı “Pirpalıd” adlanır, buraya o qızın şərəfinə hər zaman ziyarətə gəlirlər. Həmin ayın hər il təkrar icra olunur.

Qax rayonunun İlisu kəndi yaxınlığında Zoğal piri var. Hər təzə toy edən oğlan sevgilisində aldığı parçanın hər birini ölçüdə bir qədər artıq alır. Toya bir həftə qalmış qumaşların hər birindən bir parça götürüb Zoğal pirinə gedir, zoğal ağacını toy olan qız kimi bəzəyirlər. Hər toyu olan gənclər köhnə parçanı söküb yenisi ilə əvəz edirlər.

Əfsanəyə görə, Arandan olan bir oğlan Dağıstanın dağ kəndlərindən bir qızı götürüb qaçırır. Qız istiyə dözməyib ölür. Üstündə bir zoğal ağacı bitir. Guya ağacın qoşa-qoşa bitən zoğalları qızın yaqut sırğalarıdır. O zamandan nakam qızın üstə bitmiş zoğal ağacını bir pir kimi ziyarət edirlər. Əlbəttə,

bir-iki nümunə ilə bu mövzunu əhatə etmək olmaz.

Etnoqraf, adət-ənənələrimizin araşdırıcısı olan Səyyaf Paşayevin arxivində pirlər və xalq mərasimləri haqqında daha dəyərli nümunələr saxlanmaqdadır.

Bu toponimlər neçə-neçə nəslin müşahidəsindən keçmiş, neçə-neçə müdrik insanın qənaəti ilə yaranmışdır.

Əfsanələr, xüsusi ilə də rəvayətlər toponimlərin öyrənilməsi üçün bol-bol material verir. Əfsanə və rəvayətlərdə xalqın milli əlamətləri, xarakteri və psixologiyası, sevincli və qəmli günləri yaşayır.

Bu kitab gələcək nəsillər üçün, xalqımızı öyrənmək üçün ən dəyərli, əvəzsiz abidədir. Yurdumuzun zəngin faunası, flora örtüyü olduğu kimi, folklor örtüyü də vardır. Jeyranlar, cüyürlər, pələnglər, eləcə də bulaqlar, çaylar, göllər, rəngarəng çiçəklər, nəğməkar quşlar haqqında xalqımızın yaratdığı elə dəyərli əfsanə və rəvayətlər vardır ki, onların hər biri xalq tərəfindən yaradılmış sənət inciləridir. Onlar xalq təfəkküründən bədii boyalar, rənglər almış, bununla da öz gözəllikləri ilə ürəklərə yol tapmışlar. Gözdüyüm, gördüyüm, gül-çiçəyini dərdiyim İsmayılıdakı Babadağının,

Şamaxıdakı Dədəgünəşin, Qarabağdakı Ərgünəşin hər birinin öz adı ilə bağlı əfsanələr vardır. Gəncənin Xan bağında, Nizami kinoteatrının ətrafında Ərgüvən ağacının, Göygöl meşələrindəki bəzək ağacı Doqquzdonun, Qarabağdakı Xarıbülbul və Xanımsallandı çiçəyinin həzin və lirik rəvayətləri mövcuddur. Hətta, Ərgünəş dağı ilə Ərgüvən ağacı arasında sevgi macərası var. Ərgüvən nadir ağacdır. Yazda təkcə yarpaqları yox, bədən, qolları (gövdəsi və budaqları) yaquta bənzər muncuq kimi topa-topa qırmızı çiçəklərlə bəzənir və sanki ətrafdakı ağaclara deyir:

- Ərim gəlsin, məni görsün.

Odur ki, adı Ərgüvən qalıb.

Doqquzdon bəzək ağacının yazda budaqları lopa-lopa ağ güllər bitirir. Vaxtı ilə İspaniyada və Azərbaycanda ərə gedən qızların gəlinlik tacları onun çiçəkləri bəzədilmişdir. Servantes “Don-Kixot” əsərində gəlinlik tacının Doqquzdon çiçəyi ilə bəzədildiyini təsvir və tərənnüm etmişdir. Bəlkə də “gözəllik ondur, doqquzu dondur” mənzum atalar sözünün bir qanadı doqquzdonla bağlıdır.

Bioloqlar özləri də təsdiq edirlər ki, Doqquzdon ya qızıl, ya da qızıl meniralları

üstə bitir. Bir Azərbaycan rəvayətinə görə, bir kasıb oğlan və qız Doqquzdon çiçəyi ilə bəzədilmiş paltarla toy etmək istəyirlər. Lopa-lopa ağ güllər açmış Doqquzdon ağacının başına dolanırlar. Birdən oğlanın gözü ağacın dibində xəzinəyə sataşır. Oradan tapdıqları pulla özlərinə toy edib firavan yaşayırlar.

Yurdumuzda, xüsusən Tovuzda və Qaxda bizə məlum olan “Torpaqqala”lar vardır. Tovuzun dağ zonasında Torpaqqala adlı kənd də var. Tovuzun Qaraxanlı kəndinin Kürə yaxın əkin sahələrində bir “Torpaqqala”da mövcuddur. Bunların haqqında çox məzmunlu əfsanə və rəvayətlər yaşamaqdadır. Torpaqqala kəndində Zərdüştilik dövrünün pəhləvanı Salsal yaşamışdır. Onun atdığı beş-on tonluq daşlar yal-yamacda bu gün də durur.

Qaraxanlı “Torpaqqala”sının isə Dağyunusa (Babil hökmdarı Diaqyanusa) məxsus olduğu söylənilməkdədir. Dağyunusun adı ilə bağlı yerlərdə, qalalarda həmişə onun pulları tapılır.

Naxçıvandakı Əsabül-Kəhf, Daşkəsəndəki “Qara inək” zağası, Tapan kəndi yaxınlığındakı qəbristanlıq, daş

üzərindəki at şəkli Dağyunusun və onun qoşunun adı ilə bağlıdır.

Şumer mədəniyyəti haqqında yazılı mənbələrdə xeyli məlumat vardır. Hətta qeyd olunur ki, “Dədə Qorqud” on iki boydan ibarət olduğu kimi, Şumer-akkad dastanı olan “Bilqamıs”da on iki gil lövhə üzərində yazılmışdır. Şumerin paytaxtı Uruq şəhəridir.

Tarixi məxəzlərə görə, Şumerlər əvvəl Dəclə - Fərat çayları qovuşağında, sonra Orxan-Yenisey qovuşağında və nəhayət Kür-Araz qovuşağında yaşamışlar. Azərbaycanda və onun folklorunda şumerlərin hansı nişanələri qalmışdır?

Mən Gəncənin Şahsevənlər küçəsində, Bağbanlar qəsəbəsində və Tərtər bölgəsində Uruq adlı yaşlı qadınlara rast gəlmişəm.

Göyçə ilə Daşkəsən arasında Ur dağı vardır. Qoşqar dağının lap zirvəsində illərlə xarlayıb qalan qar zolaqları yaxınlığında Ur kəklikləri yaşayır. Bu kəkliklər ev toyuğundan xeyli böyük, hind quşundan isə xeyli kiçikdir.

Göyçə uçanda qoşa-qoşa uçurlar. Onlardan birini tutub zirvədən üç yüz, dörd yüz metr aşağı endirdikdə dərhal ölür. Kəsilmiş Ur kəkliyinin dənliyindən qarın altından yenicə çıxmış cürbəcür bənövşələr

və çaxmaq daşı çıxır. Deməli, onlar qida maddəsi kimi qarın altından çıxan bənövşələrdən, onları həzm etmək üçün çaxmaq daşından və su əvəzinə qardan istifadə edirlər.

Belə bir nəğmə də var:

Bu dağların Ur kəkliyi,
Qanadları nur kəkliyi.
Ay ovçu, qolun qurusun,
Kim dedi ki, vur kəkliyi.

Hər toponimin, qədim əfsanə və rəvayətin üzərində bir duman yatır. Duman diqqətimizi çəkib gözəllik bəxş etsə də, tarixi yadigar olan bu sərvəti görə bilmirik. Orada bir dünyamız yatır. Bu dumanı azacıq tərpədikdə yurdumuza, onun əsrarəngiz əfsanə və rəvayətlərinə heyran qalırıq. Yurdumuzun tarixi, keşməkeşli günləri haqqında tarixi yazılı məxəzlərin öz sözü olduğu kimi, “tarixə yoldaşlıq edən” (M.Qorki) folklorumuzunda bədii boyalara bürünmüş, rəngarəng qüdrətli sözü vardır.

Qazax bölgəsinin İncə dərəsində Küküy dağı, İsmayılı bölgəsində isə Fit dağı ara-sıra qəribə səslər çıxarırlar. Küküy dağından səs-küy, Fit dağından fit səsləri

eşidilir. Yerli inanclara görə, fit səsinə geri dönmək olmaz, hətta onun səsinə eşidən insan əlinin birini ayağının altına qoyub sıxışdırmalıdır.

El arasında “Dil otu yemisən, dil-boğaza qoymursan” zərbi-məsəli tez-tez işlədilir. Görəsən belə bitki var, yoxsa bu da “Soğan yeməmisən, için niyə göynəyir”, “Ayran içməmisən, için niyə qıqcırır” məsəllər kimi bədii məcazi və ya ideomatik ifadədir?!

Kəpəzdəki «Qanlı Daş»a, Göyçənin Məzrə kəndindəki «Qanlı daş»a, çəkiclə vurduqda, Naxçıvandakı Ordubadın Aza kəndinin yuxarı hissəsində tək Arqalı ağacının bir budağını kəsdikdə daşlardan və ağacdən qan sızır, qan damcıları tökülür. Bütün bunlar təbiətin möcüzəsidir.

Uzaq-uzaq qərinələrdən, əsrlərdən gələn əsatirlərin, suda bitən zambaqların kökü, kökünün altındakı torpaq görünmədiyi kimi, həmin əsatirlərin də başlanğıc nöqtəsi görünmür. Biz bu əsatirlərin mahiyyətini, yaşatdığı fantaziyaları, möcüzələri, əsatirlərin törəməsi olan əfsanələrin köməyi ilə öyrəne bilirik. Çünki əfsanələr öz işıqlı gerçəkliyi ilə həqiqəti bizə anladır.

İldırımın çaxışında düşüncədə Koroğlu
nərəsi yada düşür. İnsanlar belə başa düşürlər
ki, ildırımdan, şimşəkdən sonrakı yağış,
leysan insanların göz yaşıdır. Ahı ilə bərabər
göylərdə, buludlarda qərar tutub indi də yerə
yağır. Göz yaşları sellənir, göllənir. Sarı Aşıq
bu mənzərəni bədii bir tutumda belə
mənalandırır:

Aşıq Qəzbinə bağlar,
Meylin Qəzbinə bağlar.
Gözüm yaşı göl olar,
Ördək, qaz binə bağlar.

(Qəzbin - yəni Qəzvin şəhəri)

İldırımın, şimşəyin çaxışı elmi
düşüncədə daha dəyişik məna kəsb edir. Alim
düşünür: Şimşəyə baxın, onun daxilində nə
böyük və güclü enerji var. Göylər yeri
qoruyur, öz yağışı ilə, suyu ilə torpağa can
verir. Yağışdan sonra gün çıxır, boz dağları
və təpələri yaşıllaşdırır. Yerdən güllər,
çiçəklər boy verir. Dağlar, təpələr yaşıl otlara
bürünür. Yenidən həyat öz gözəlliyi ilə insanı
heyətdə buraxır. Bir-birindən bənzərsiz dörd
fəsil yaranır. Yerdə buz donur. Göydəki
günəş öz istisiylə onu ərindir. Torpağa gərəkli

olan həyat çeşməsinə çevirir. Xalq nə gözəl demişdir:

Yağış yağar yer doymaz,
Mən səndən necə doyum,

Təbiətin harmonik ahəngi, qanunauyğunluqları: səmanın, yerin, yağışın su ilə vəhdəti, ay, ulduz, günəş, tufan, sellər, daşqınlar bütün bunlar ayrı-ayrı zərrəciklər olub, kainatda olan boşluqları doldurur. Bütün bunları fəvqəlbəşər təbiət hadisəsi kimi təsəvvürə gətirən ibtidai insan, onu, yəni təbiət hadisələrini bəşər övladı ilə əlaqəli şəkildə əsatirə gətirmişdir ki, onu əsatirin törəməsi olan əfsanələr bizə danışır. Bu dediklərimiz «Vaqif, Nəsim və Bülbül» adlı əsatiri əfsanədə öz əksini, bədii ifadəsini tapmışdır.

Totem dövründə (çox allahlılıq dövründə) tayfaların, insan toplumunun çox sayda maral, quş, daş, ağac, bitki, bulaq və digər allahları olduğu halda, ibtidai insanın təsəvvüründə göydə bircə allahları olmuşdur. İbtidai insanın təkallahlılıq haqqında düşüncəsini aşağıdakı şəkildə saxlamışdır. İnsan üzünü göylərə tutub deyir:

- «Allah məni quş elə», «Allah məni daş elə». Bu çağırışdan sonra qızlar, gəlinlər hop-hop, turac quşlarına çevrilir. Eldən, obadan olan çobanlar öz sürüləri ilə bərabər daşa dönürlər. İbtidai insanın dünyaya göz açdığı gündən göydəki o böyük və tək Allaha inamı olmuşdur.

İbtidai insana görə, toyuq suyu içib başını göyə qaldıraraq Allaha öz minnətdarlığını bildirir. Ona görə el arasında belə bir misal əmələ gəlmişdir. “Toyuq toyuqdur ki, suyu içəndən sonra başını qaldıraraq göyə, Allaha baxır”. Deməli, insanlar çox Allahlılıq dövrünü yaşasalar da, onların yerdəki allahlarından ziyadə göydə daha qüdrətli bir Allahın olması düşüncəsi onun yarandığı dövürdən təsəvvüründə silinməz izlər buraxmışdır.

Həyat haqqında heç bir anlayışı olmayan, təzəcə ayağı yer tutan, dil açan, ağlayan uşaq əcdadının genetik yaddaşından gələn bir ifadəni təkrar-təkrar işlədir:

- Allah! Allah!

“İki-üç yaşlı bir oğlan uşağı əlində oxlov hinin qabağında dayanır. Cücələr hindən bir-bir çıxdıqca vurub, öldürür. Balaca qız baxır ki, böyük bacısı məcməyiyyə çini qabları yığıb, çaya, bulağa yumağa

aparır. O da çini qabları başına yığıb yumağa apararkən töküüb hamısını sındırır. Uşaqları döymürlər. Çünki onlar bunu uşaq sadələvliyünə görə etmişlər. Hətta, uşaqlara bu hərəkətlərini böyüyəndən sonra danışdıqda ciddi maraq göstərirlər.

İbtidai insanlarda, eləcə uşaq fəhmində yaşamışdır. bəşəriyyətin uşaqlıq dövründən bizə iki qiymətli nüsxə qalmışdır:

1. Sadələvhlük

2. Səmimiyyət

İbtidai insan nə iş görürsə, öz sadələvhlüyünü göstərir, lakin bu sadələvhlüyün özündə də bir səmimiyyət vardır.

Əsətiri əfsanəyə görə göyərçinlər Zəngi babanı bir dağın ətrafında dəfn etdilər, bu zaman Nizami əsərlərindən adını duyduğumuz Məhnibanu bundan xəbər tutur, padşahlığı oğlu Ninnaya tapşırıb öz arzusu ilə dönüb göyərçin olur, uçub əri Zəngi babanın dəfn olunduğu yerə gəlir və orada onun başına toplaşan göyərçinlərin köməyi ilə, göyərçinlərin qanadları üstündə bir dağın başına qaldırılır, orada dəfn edilir. Qusar rayonunda bir dağa həmin gündən “Zəngi baba” dağı deyilir. Zəngi babanın məzarı

ətrafında indi də çox sayda göyərçinlər dolaşır.

Azərbaycan folklorunda daşa, quşa dönmələrlə yanaşı, daşa və quşa dönmüş insanların yenidən insana çevrilməsi haqqında da örnəklər vardır. Məsələn “Nəcəf xan və Pərzad xanım” dastanında Nəcəfxan Pərzadı alıb vətənə dönərkən bir dağda tilsimə düşür, yarım daşa dönür. Sonra Ovçu Əhmədin məsləhəti ilə onu tilsimə salan quşu tutub, başını üzür. Qanı tilsimli daşa dağılır, daş parçalanır. Daşın içərisindən böyük duman çıxır. Dumanın içərisindən daşa dönmüş Nəcəfxan əvvəlki vəziyyətində həyata qayıdır. Eləcə də Məhinbanu Zəngi bananı dəfn etdikdən sonra yenidən insana çevrilir və Bərdəyə Axsadan babanın yanına qayıdır.

Mifoloji baxışlarla bağlı olan tilsim məsələsi də hələlik Azərbaycan folklorunda tədqiqata cəlb olunmamışdır. İnsanları daha çox tilsimə salan divlərdir. İnsanlar daha çox dağlarda tilsimlə qarşılaşırlar. Davud peyğəmbərin Çin padşahının qızı ilə söhbəti bu məsələyə bir az da aydınlıq gətirir. Davud peyğəmbərin başının ağrısı kəsmir, bunun çarəsi isə Kor Şeytanın düzəltdiyi sazın sehrindədir. Bu sazı alıb gətirmək üçün yeddi

tilsimli dağı aşıb, getmək lazımdır. Cin padşahının qızı sazı gətirir. Davud əlini sazın sinəsinə çəkir, saz dil-dil ötür, ona görə də musiqidə “Segahı-Zabul” Həzrəti Davudun adı ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorunda ovsunlar və tilsimlər hələlik öyrənilməmiş qalır. Fransa və ispan ədəbiyyatında bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilmiş, çox sayda “Talsiman” kitabları yazılmışdır. Bir çox möcüzələr tilsimlərin daxilində gizlənmişdir. İnsanın ən böyüyü div, ilanın ən böyüyü əcdahadır ki, bunların haqqında əfsanə və nağıllarımızda, hətta “Novruz” kimi dastanlarımızda qəddar div obrazına rast gəlirik. Ona görə də bu mifoloci obrazların kökünü öyrənmək lazımdır ki, bunlar hansı qaynaqdan gəlirlər.

Hər bir qeyri-adi söz daxilində nəsə bir əhvalat, hadisə, insanı cəzb edən bir mətləb yaşayır. Bunlar əfsanə və rəvayətlər üçün qaynaq rolunu oynayır. Samux rayonunun Eldar sahəsində bir dağın baş hissəsi «Yellənquş» adlanır. Məlumdur ki, Novruz bayramından əvvəl, yəni Xıdır Ellaz günlərində kənd adamları bir yerə toplaşır, bitili ağacda və damın kərəmində yelləncək qururlar. Buna bəzi bölgələrdə yellənquş

deyirlər. Hətta başından külək əksik olmayan dağın başına yellənqaş və ya yellənquş da deyilir. Eldardakı Yellənquş dağında da külək insanı dala-qabağa yelləyir. İnsan özünü yelləncəkdə hiss edir. Ona görə də bu dağın başı «Yellənquş» adlanır. Burada eyni zamanda “İlan piri” var. İnsanlar buraya ziyarətə gələndə özləri ilə süd gətirirlər. Bütün vəhşi heyvanlar, o cümlədən ilanlar südü çox sevirilər. Pirin ətrafına baxırsan qab-qacaqla, qazançalarla doludur. Burda ilanları bilməyib basdalasan belə sənı çalmaz. Çünki bu ilanların nənələri də, babaları da bu ziyarət ocağında öz nəsillərini davam etdirmişlər. Ziyarətə yaxın sahə isə «Koroğlu dağı» adlanır. Əfsanəyə görə, Koroğlu əvvəl bu yerlərdə yaşamış, sonralar Kiçik Qafqaz dağlarının yaxınlığındakı dağları, Karsın qalasını, Türkiyədəki Yıldız dağını özünə məskən seçmişdir. Bütün bunlar zaman keçdikcə rəngarəng əfsanələrə çevrilmişdir.

Qayaların başında, yal-yamacda bulağın, çayın az olduğu və ya heç olmadığı yerlərdə tabak daşlar, dərin divək daşları, suyun yığılması mümkün olan balaca sututarlar olan yerə yağış suları yığılır və bunlara «cülgə» deyilir. Bunlar təbii cülgələrdir. Lakin insan əlləri ilə düzəldilən cülgələr də vardır. Kür

kimi nəhəng çayın ətrafında böyük qışlaqlar və əkin sahələri yerləşir. Əgər Kürün ağzını bostanlığa döndərsən gur su onu yuyub aparar. Əgər qoyun sürüsünü Kürdə sulamaq istəsən, qoyunun birinin belə ayağı sürüşüb Kürə düşsə, bütün sürü özünü suya atar. Ona havayı qoyun deməyiblər ki. Yaz-yay ayında qoyunlar yaylağa qaldırılır. Qışda yataqda, yaz-yay aylarında arxacda qoyunların yunu kirlənir. Odur ki, onları bir gün əvvəl göldə çimizdirib, sonra isə qırxıma başlayırlar. Mən belə bir müşahidəmin şahidiyəm, Xanbulaq (Xoşbulağın əski adıdır) yaxınlığında Çoban gölü var. Qırxımdan bir gün əvvəl çobanlar sürünü həmin gölün yanına gətirərdilər, özləri qoyunun birini həmin gölə atardılar. Çobanlar geri çəkilər qoyunlar bircə-bircə, dalba-dala özlərini suya atar, üzə-üzə göldən çıxardılar. Qoyunun bu xüsusiyyətinə bələd olan çobanlar Kür sahilindən xeyli uzaqda çox sayda cülgələr düzəltmişlər. Adamlar Kürdən nazik qollar ayırıb, ayrı-ayrı sahələrə arxlar çəkirlər və qazıb sututarlar düzəldirlər. Zaman keçdikcə külək, toz-torpaq Kürdən gələn arxın üstünü doldurur, görünməz edir. Zaman keçdikcə sututar da öz görkəmini dəyişir. Gölün ətrafında ot bitir, içərisindən yovsunlar baş qaldırır, zanbaqlar və digər

çiçəklər boy verir. Göllərdə qunduzlar yaşamağa başlayır. Göllərə çol ördəkləri, qazları gəlir. Marallar, ceyranlar, cüyürlər, qırqovullar, turaclar, göyərçinlər və digər quşlar göldən su içirlər. Əgər həmin sututar böyükdürsə göl, yox kiçikdirsə cülgə adlanır. Jülgə kiçik mənasındadır. Məsələn sazın ən balacasına cürə, su bardağının ən kiçiyinə cürdək deyirlər. Ən maraqlısı budur ki, bütün bunlar toponimlərə, əfsanə, rəvayətlərə və digər bədii xalq ədəbiyyatı nümunələrinə bağlı şəkildə özlərinə ömür qazanıb yaşayırlar. “Cülgə” sözü bir bayatıda özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır:

Mən aşiqəm tamam qan,
Oxu dərsin tamam qan.
Bir dərya var, lil axır,
Bir cülgəsi tamam qan.

Yurdumuzda «Qanlı bulaq» «Qanlı çay», «Qanlı qobu» və qanlı daşlar da mövcuddur. Göyçənin Məzrə kəndində, Kəpəzdə “Qanlı daş”lar, Dərəlyəzdə «Qanlı göl», Şəmkirdə “Qanlı qobu” haqqında bir-birindən qiymətli əfsanələr yaranmışdır.

Qeyri-adilik olmasa, möcüzə yaranmasa həmin hadisəni insan fantaziyası

əfsanəyə, nağla və rəvayətə gətirməz. Nadir şah Tbilisi şəhərinə hücum edərkən Şəmkirdən bir neçə gözəl qızı seçib özü ilə aparır. Yerli əhalidən bir nəfər belə qorxusundan səsinə çıxarmır. Bədir adlı elatın igid oğlu Nadir şahın üstə at sürür və deyir: «Bu nə qeyrətdi? Nişanlı qızları obasından ayırırsan»? Qızları Nadir şah geri qaytarır, lakin arxasınca qoşun göndərüb, gələcəkdə təhlükə olar deyər - Bədri öldürtdürür. İnsanlar öldüyü gün ölümür. İnsan o zaman ölür ki, o gün unudulur. Əfsanə və rəvayətlər möcüzəli, bəşəriyyətin fəvqündə dayanan hadisələri, insanlar özündə yaşadır.

Xanbulağa gedən yolda Əməni bulaq və Qara bulaq var. Qara bulaq dərədedir (oğlandır), Əməni bulaq güneydədir (qızıdır). Bunlar bacı-qardaşdırlar. Gecələr üstlərində çıraqla yanırdı. Əsatirə və əfsanəyə görə, belə söyləyirdilər ki, gecə bunlar şam yandırırırlar, biri-birilərini aydın görmək üçün. Sonra arxeoloqlar sübuta yetirdilər ki, həmin ərazidə fosforitlər var, gecələr alov saçan, işıq verən odur. Əvvəlki ibtidai insanın görüşünə, sonrakı mülahizə müasir insanın kəşfinə söykənir.

Azərbaycan folklorunda elə əsatiri obrazlar vardır ki, onlar əsatirdən əfsanəyə,

əfsanədən nağıla keçə-keçə yaşayırlar. Belə obrazların ən klassik nümunəsi Ovçu Pirimdir. Ovçu Pirim bütün heyvanların dilini bilir. Qardaşı Xan Kəlbi (Kərənə) bütün heyvanların səsini olduğu kimi çıxarır. Ancaq bunların ilahi tərəfindən ən ciddi tapşırığı ondan ibarətdir ki, bu sirri açmamalıdırlar. Bu sirri uzaq, yaxın kim olsa bildirməməlidirlər. Xan Kəlbi bu sirri qardaşına açır. Meşədə qırqovul səsi çıxarır. Onun Xan Kəlbi olduğunu seçə bilməyən, onu quş hesab edən Ovçu Pirim silahla qardaşını – Xan Kəlbini öldürür.

Ovçu Pirim bir madyan ata minib arvadını da tərkinə alıbmış. Atın arxasınca gələn daylağı (yəni balası) deyir: Ana, mən yorulmuşam, məni də dalına al. Madyan at deyir: «ikisi belimdə, biri qarnımda, mənim neçə canım var, səni də dalıma alım? Heç bunları apara bilmirəm»? Ovçu Pirimin arvadı ərinə deyir: «Tez ol, at öz balası ilə nə danışır mənə de. Deməsən səndən boşanacağam». Dağın döşündə otlayan qoç yanındakı qoyuna deyir: «Arvad boşanır, cəhənnəmə boşansın, Ovçu Pirim sirri açan kimi daşa dönəcəkdir».

Əsatirlər dərk edildikdən sonra məhv olurlar. Yox, məhv olmurlar. Onlar əvvəlcə əfsanələr daxilində əriyir, epikləşir, çox

zaman əfsanədən daha geniş epik canra, nağıla keçir. İkinci bir ömür, həyat qazanır. Məhz Ovçu Pirim nağıllarda əbədi yaşamaq üçün vəsiqə almış obrazdır. Ovçu Pirim folklorumuzda öyrənilməmiş ən qədim əsətir, əfsanə və nağıl obrazıdır.

Burada iki məsələ diqqəti cəlb edir. Birincisi, Kəlbinin adının əvvəlindəki Xan sözü komponenti var. Eləcə də Xan Kərəmin, Xan Əslinin, eləcə də Xan Taharın adlarının əvvəllində də bu ifadə işlədilir. Xan Kəlbi bütün canlıların, quşların dilini bildiyi kimi, Xan Kərəm də, Xan Əsli də insanların nə düşündüyünü üzlərindən oxuya bilirlər. Xan Tahar deyir: “Dan yerinə səda düşdü, Zöhrə yarım yada düşdü”. Təbiətin, eləcə də dan yerinin sədasını qabaqcadan duyduğunu ifadə edir. İkinci Xızırın Ağ-boz atının, Həzrəti Əlinin Döldülünün nalı hansı daşa dəyirsə, oradan su-bulaq çıxır. Koroğlunun Qıratının nalı hansı daşa dəyirsə od qıgılcımları saçıır.

Yurdumuzun bir çox yerlərində Xızır bulağı, Əli bulağı mövcuddur. Hətta, Qaxın İlisuyunun yuxarı hissəsində “Oğlan bulaq”, “Qız bulaq” olan yerdə həm “Xızır bulağı”, həm də “Ovçu Pirim” bulağı vardır. Ovçu Pirimin silahları da buradakı qayalıqda saxlanmaqdadır. Hətta, hər yerdə Koroğlunun

Qıratının nal daşları bu gündə özünü nişan verir. Əlbəttə, “Ovçu Pirimin nağılları” və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Pəricadu” əsəri əsatiri obrazlarla əlaqəli şəkildə tədqiqata cəlb edilməlidir.

Qadınlar məscidə ziyarətə gedirlər. Körpələri cərgə ilə bir hücrəyə düzürlər. Çıxıb getdikcə hər ana öz körpəsini götürür. Axırcı qadın körpəsinə yaxınlaşarkən ikinci bir qadın yandan peyda olur, uşaq mənimdir - deyir. Molla deyir, uşaq bir, ana iki. Onda gərək uşağı ortadan iki bölək. Qadının biri deyir, yox-yox uşağı kəsmə, diri-diri o biri qadına ver. Bunu deyən qadının gözlərindən yaş, döşlərindən süd axır. Molla uşağı körpənin ölümünə razı olmayan qadına verir. Bu kiçik bir əhvalat gözəl bir rəvayətin mövzusu olur.

Kərəm bir qəbristanlığın yanından keçərkən görür bir gənc gəlin məzarın başına dolanır. Kərəm qadından soruşur. - Məzarını dolandığın adam atandır, ya qardaşın? Gəlin deyir: «Yar ucundan dolanıram məzarı».

- Sənin yarın neçə ildir vəfat edib?

- Yeddi il.

-Yeddi il müddətində o çürümüş olar

Nazlı göz yaşları içində bir qoşma söyləyir. Kərəmin sualının cavabı aşağıdakı

şeir bəndində öz ifadəsini tapdığı üçün onu
nümünə veririk.

Duman gəlib, dağımızı bürüməz,
Fərman olsa, ağır ellər yeriməz,
Əmanətədi, yeddi ildə çürüməz,
Yar eşqidi, mən gəzirəm məzarı.

Nazlı öz təsəvvüründə yaratdığı
ölməzliyə, məhəbbətin qüdrətinə inanır. O,
məzarın üst sandığını götürür. Oğlan asqırıb
yeddi illik yuxusundan ayılır. Əslində «Yaxşı
və Yaman» dastanı kimi, «Nazlı və Lələ»
dastanı da eyni sənətkara məxsusdur.
Ümumiyyətlə, Lələ obrazını osetinlərin
«Nart» eposundakı Soslanla müqayisə etmək
olar. Soslan daşdan doğulmuş, Lələ də
daşdan yaranmışdır.

Əcdadlarımızdan bizə miras qalmış
əsatirləri yaşadan onun daxili enerjisi olan
fantaziyasıdır. İbtidai insanların ilkin
uydurmaları – yaradıcıqları öz sadələvliyü
və səmimiyyəti ilə birlikdə əsatirlərin
daxilində yer almışdır. Əsatirlərin bitib
tükənməyən, ona qüvvət və güc verən daxili
enerjisidir. Əsatirlərin daxili potensial
enerjisi olan fantaziya qığılçımları yeni bədii

və elmi kəşflərə, yeni kamil möcüzəli əsərlərin yazılmasına işıq tutur, yol açır.

İnsan taleyi folklorun ana xəttində dayanır. İnsan bəxtinə güvənərək Allahdan hər zaman kömək istəyir. O qədər də gözəl olmayan bir qız boylu-buxunlu, ağıllı, kamallı bir oğlana ərə gedir. Hər dəfə oğlanla yanaşı durub güzgüyə baxanda daxilən xəcalət çəkir. Gözəl bir oğlanı bədbəxt etdiyini başa düşür. Daxili narahatlığını aradan qaldırmaq üçün yollar arayır. Belə qərara gəlir ki, belə istəklə oğlan ondan ayrılmalı deyil. Ya özümü qayadan atım, ya da tullayım, ya da dərin göldə, çayda özümü boğum. Qız evdən çıxır. Özünü dağdan, daşdan atmağa, odda yandıрмаğa cəsarət tapmır. Neçə-neçə səhradan keçir. Uzaq yollar qət edir. İrəli getsə də öləcək, geri qayıtsa da. O, səhrada bir yaşıllıq görür. Düşünür ki, yaşıllıq olan yerdə su olar. Görür ki, bir gölün sahilində barlı-bəhərli, kölgəli bir ağac var. Dibindən bulaq qaynayır. O, bulaqdan doyunca içir, ağacın kölgəsində əyləşib, yerə tökülən meyvəsindən doyunca yeyir. Ağaca alqışlar deyir:

- Deyəcəm ey ağac, uca ol, ucasan. Deyəcəm barlı-bəhərli ol, barlı-bəhərlisən. Deyəcəm dibindən bulaq çıxsın, o da var. Hətta burada

gözəl bir göl də var. Deyirəm ki, dibindən boy verən pöhrələrində uca olsun, səni zaman-zaman yaşatsın. Elə bu zaman seyrinə daldığı göldən gözəl-göyçək, saçları çiyninə tökülmüş bir qız sudan çıxır. Qıza yalvarır:

- Aman günüdür, getmə. Mən gəzə-gəzə gəlib istədiyimi tapmışam. Mən ərə getdiyim oğlana, sənin kimi yaraşan qız axtarıram.

Sular sonası deyir: - Mən çoxmu gözələm?

- Mən ömrümdə sizin kimi qənirsiz gözəl görməmişəm.

- Mən sizin bəxtinizəm. Ərinlə get xoşbəxt yaşa. Hər dəfə o sizə baxanda məni siz necə görürsünüzsə, o da sizi o şəkildə görür.

Biz artıq folklor canlarını təhlil etməkdən qurtarıb, əsatirlərin, totemlərin, toponimlərin və tilsimlərin mahiyyətini öyrənməyə, açmağa çalışmalıyıq. Biz onların dərinliklərinə nüfuz etməliyik, ümumi nəzəri fikirləri əsaslandırmalıyıq, bunları elmi cəhətdən dönə-dönə incələməliyik. Hər bir folklor nümunəsi qanuna uyğun olaraq yaradılmışdır. İnsan xəyalla yatıb, xəyalla oyanır. Bu isə onun mifoloji düşüncələrinə qol-qanad verir.

Həyat möcüzələrlə doludur, onu qeyri-adiliklər daha da mənalı edir. El arasında məsəl var: “Cin ayrı, şeytan ayrı”. Cinlərə Al

qarısı, ən kiçiyinə, yəni balasına əcinnə deyilir. Deyirlər ki, şeytan insanın içindədir. Adam adama deyir: «Sifətindən şeytanlıq yağır». İki dilənçi, birinin gözü kor, o birinin qulağı kar imiş. Bunlar o qədər mehriban dolanırlar ki, bunlara şeytanın paxıllığı tutur. Onları dalaşdırmaq istəyir, lakin bacarmır. Şeytan xislətli bir adam onları dalaşdırmağa söz verir. Korla, karın yaxınlıqdakı çayın çaxrağı ilə atı çapmağa başlayır. Onlara yaxınlaşanda almanın birini guya onlara vermək istəyir, deyir:

- Al bu almanı yoldaşınla böl, ye. Amma heç nə vermir. Gözlü adam deyir:

- Atlı mənə heç nə vermədi. Yoldaşı isə cavabında bildirir ki, gözüm kor olsa da, qulaqlarım yaxşı eşidir, kar deyil. O, isə təkrar-təkrar bildirir ki, o atlı mənə heç nə vermədi. Hər iki şikəst adam bir-birini qızılalqana qatır. Şeytan oradan keçərkən həmin adamı görür. Həmin adam şeytana bildirir ki, bizim kimi şeytan xislətli adamlar olmasa, siz heç bir iş görə bilməzsınız.

İllərlə mağaraya çəkilib yaşayan müqəddəs bir abidi şeytan gözəl bir qız cildinə girərək yoldan çıxarır.

Şeytan istəsə də, istəməsə də bəd niyyətindən tamamilə kənarda qala bilmir.

Şeytan bir kişi ilə dost olur. Kişi deyir: - Ömründə birçə dəfə mənə yaxşılıq elə. Yeganə bir oğlum var. Onun toyuna şuluxluq qatma. Şeytan söz verir. Lakin toy gözəl, rəvan keçdiyi üçün dözə bilmir. Suyu bir gül atıb axıdır, toyun bəzəyi olan çalib-oyunan cavanlar arx aşağı gülün dalınca qaçirlar. Axşam şeytan deyir:

- Dostum məndən razı qaldınmı? Toya şuluqluq qatmadım.

Dostu cavab verir:

- Bir gül axıtmağın da olmasaydı lap yaxşı olardı.

Cin bundan da qorxuludur. El arasında söz var. “Cin beynimə vurdu”, “Məni cin atına mindirmə” bunların hamısının açıqlaması var. Cin iki şeydən qorxur. İynədən, sancaqdan, bir sözlə dəmir metaldan. Cinin ikinci adı Aldır. Al arvadı başqasının paltarını geyib, toylara gedir. Toyda donunu tanıyan gəlin evə gələndə paltarı sandıqda görür, amma əli ilə yağ sürtür. İkinci dəfə həmin donu bir başqasının əynində görəndə bilir ki, onun paltarını geyən Al arvadıdır. Alın kişi tayı gecələr atı minib qan-tər içərisində geriye qaytarır. Adamlar atın belinə qır sürtməklə Al kişisini tutur. Al qadınlarını isə paltarlarına sancaq, iynə

taxmaqla ram edirlər. Al kişisi ev sahibi üçün meşədən odun daşıyır. Al arvadı xəmir yoğurur, çörək bişirir. Onun yoğurduğu xəmir, bişirdiyi çörək çox bərəkətli olur. Onlar uşaqları aldadıb, alma verib, sancağı və iynəni üst paltarından çıxartdırırlar. Al kişisi meşədən gətirdiyi odunları dağdır. Qadın isə onun üstündən iynə, sancağı çıxaran qızın yanağını çəkib qoparır.

Müqayisə yersiz olsa da, mən burada bir məsələyə toxunmaq istəyirəm. “Durna teli” qolunda Xoca Əziz dəlilərin, Eyvazın və Dəmirçioğlunun tutulması xəbərini Koroğluya çatdırmaq üçün Qıratın belinə qır sürtür və bundan sonra Xoca Əziz cəsarət tapıb Qıratı minir. Onun atı minməsi Alın atın belində yapışib qalmasını andırır. Koroğlunun atası Alı kişinin adının kökü Aldır. Koroğlu da dəmirdən, tufəngdən qorxur. Burada bu barədə düşünməyə də yer qalır?

Bir əfsanəyə görə, Savalan dağının başında Ayla Gün görüşsə, ondan sonra gecə olmayacaq. Əbədi olaraq yer üzü işıqlı olacaq. Folklorun üst qatı olduğu kimi, alt qatı da var. Niyə məhz Ayla Gün Savalan dağının başında görüşməlidir. Görüşürsə niyə görüşmür, buna mane olan nədir?

Savalan dağının ətəyində böyük bir şəhər olub. Bu şəhərin adamları ağzı aşağı, arxası Allaha tərəf yatırlarmış. Allahın bundan acığı gəlsə də, bir nəfərə görə şəhərin altını-üstünə çevirə bilmirmiş. O bir nəfər ağzı yuxarı yatırmış, üzü Allaha tərəf. Aradan yetmiş il keçir. Həmin adam da çevrilib ağzı aşağı yatır. Allah-təla şəhəri alt-üst edir.

Arazın bu tayında Kürün ətrafında da bundan da dəhşətli bir hadisə baş verir. Kürün sahilində bir bacı-qardaş yaşayırmış. Oğlan deyir: - Mən səninlə evlənməliyəm. Qız deyir: - Qardaş, sən bostanla məşğulsan, bir qarpız tağını Kürün bu üzündən, o biri üzünə keçir. Qarpız yetişsin, birini kəsib yeyək, mən razı.

Oğlan qarpız tağını Kürdən keçirir. Qarpızın tağında böyük-böyük qarpızlar yetişir. Qız deyir: - Qarpızı kəs baxaq, içi necədir? Birinci qarpızı kəsirlər içindən qan çıxır. İkinci qarpızı kəsirlər içindən irin çıxır. Oğlan peşman olur.

Savalan dağının ətəyində bir bəd əmələ görə Ayla Gün görüşmür. Burada məcazi mənada hadisənin biri Güney Azərbaycanda, o biri isə Quzey Azərbaycanda baş verir. Bunların biri Ayı, o biri isə Günü təmsil edir. Savalan dağı Arazın o tayında, həm də bu

tayında qəlblərin saflaşmağını, durulaşmağını arzulayır. Savalan dağı həmin günü gözləyir. Həmin gün Ayla Günü öz başında görüşdürəcək. O gündən sonra Arazın o tayı da, bu tayı da həmişə işıqlı və gündüz olacaqdır.

Hörmüz də, Əhrimən də xalq ədəbiyyatında bərabər yaşayır. Bunların hamısı insan üçün ibrət dərsləridir. «Məlikməmməd» nağılı sehirli, möcüzəli, əsatiri nağıldır. Bu nağıl insan yaşamı ilə əlaqədar olaraq çox məsələləri özündə cəmləşdirir. İnsanı on beş yaşına qaytaran «Naara» adlı – qızıl alma da bu nağıldadır. Başqa əfsanədən bilirik ki, bu alma Kürlə Arazın qovuşduğu İç Muğanda bitir. (İç Muğan indiki Sabirabaddır). Belə bir çiçək də “Gilqamış” dastanında vardır ki, həmin çiçək insanı gəncliyə qaytarır və ölümsüz edir. Həmişə ölümsüzlüyün və gəncqalmanın qarşısını alan div və əcdaha olur. İnsanın irisinə div, ilanın irisinə əcdaha deyilir.

Burada ən maraqlı hadisə odur ki, Məlikməmməd o dünyaya gedib qayıdır. Məlumdur ki, insan öldükdən sonra o dünyaya gedir. Lakin, hələ bəşər yarandığı dövrdən bu günə qədər o dünyaya gedib qayıdan olmayıb.

“Təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı” ilə formalaşan əsatiri qüvvələrin – obrazların yardımı ilə Məlikməmməd o dünyaya gedir və yenidən işıqlı dünyaya qayıdır. Məlikməmməd o dünyada suyun başını kəsən qızlardan qurbanlar verilməsə əhaliyə su verməyən əcdahanı öldürür. Bu onun o dünyada gördüyü xeyirxah işlərdən biridir. İkinci dəfə Simurq quşunun balalarının yemək istəyən əcdahanı məhv edir. Bu xeyirxahlıqlarına görə Simurq quşu öz qanadları üstündə Məlikməmmədi yenidən işıqlı dünyaya gətirir. Əslində nağılın cövhərində dayanan insanı gəncliyə qaytarmaq arzusudur. İsgəndərin (Nizamidə) zülmətə gedib qayıtması, İsgəndərin Şirvana dirilik suyunun arxasınca gəlməsi, ölümsüzlüyün və cavanqalmanın çarəsini axtarib tapmaqdır. Masallıdakı Yanardağın yaxınlığında Viləş çayı sahilindəki Nohura atılan ölmüş ilan yenidən dirilir. “Məmməd və Güləndam”, “Yaralı Mahmud” dastanlarında ölümcül yaralanan Məmməd və Mahmud çiçəklərin, otların məlhəmi ilə sağalıb həyata qayıdırlar. “Kitabi Dədə Qorqud”dakı Buğacı ana südü və dağ çiçəyi sağaldır?

Dərmanların əksəriyyəti dağlarda bitən şəfa çiçəklərindən hazırlanırmı? Mən yarım əsrdən çoxdur ki, Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrini, ümumilikdə bütün türk yurdunu folklor toplamaq məqsədi ilə gəzmişəm. Qazaxıstanda, Orta Asiyada, Dağıstanda, qonşu respublikalarda, İranda və Türkiyədə xalqın arasından çıxmış elə loğmanlara, sınıqçılara və digər insanı ölümün pəncəsindən qurtaran bilici babalara, nənələrə rast gəlmişəm ki, heyrətimi gizlədə bilməmişəm. Heyf ki, bu loğmanlarla, şəfa otları ilə gəncliyimdə, orta yaşlarımda az maraqlanmışam. Bu düşüncələr məni piran vaxtımda çulğalayıb. Gənclərə, gənc folklorşünaslara üzümü tutub deyirəm, Azərbaycanın otu, suyu şəfa qaynaqlarıdır. İlk gündən təbiətin dilini, sirrini öyrənməyə çalışın. Əgər torpaq, su, çiçək öz sirrini versə, folklorda gizlənmiş düyünçələri açsa, insan ölümsüzlüyün, cavanqalmanın nisbətən müəmmalarını açar. Gənclik olmadan ölümsüzlük mənasız və əhəmiyyətsizdir. Mən burada islamın “qəzavü-qədər”inə qarşı çıxmıram, əksinə, islama dua deyə-deyə ondan insanlara gümrah həyat, gözündə gənclik yaşayan sağlam insan həyatı istəyirəm. Mən müəyyən şəfa otlarının və

sularının, “Naara”nın – qızıl almanın köməyi ilə insanın gənc qalmasına inanıram. Gənc loğmanlar və folklorşünaslar ümitsiz olmayın. Bu işə ürəklə girişin. Nəyəsə mən inanırımsa, siz də inanın. Şəxsi düşüncələrimi bundan sonra da davam etdirəcəyəm.

Bu möcüzələr əsatir və əfsanələrin qoynuna gəlir, bu möcüzələr bədii təfəkkürün məhsulu olan əsatir və əfsanələrin məzmununa daxil olur, onlara bədii rənglər, boyalar verərək bitkin əsərlərə çevrirlirlər.

Azərbaycan türklərinin bitib tükənməyən, ucu-bucağı görünməyən, dərya-dəniz kimi zəngin folklorunu toplayıb tamamlamaq, illah da onun alt qatı olan əsatir və əfsanələrini öyrənmək üçün yüz illik bir ömür də azlıq edir.

***Sədnik Paşa Pirsultanlı,
filologiya elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü***

Doğma ana dili və folklor

Hər bir millətin milli varlığını təyin edən, tanıdan və yaşadan onun doğma ana dili və folklorudur. Azərbaycan folkloru, onun ilk poeziya nümunələri ananın südü, qanı, laylası ilə bərabər dünyaya gəlmişdir. Hər bir xalqın özünün qanından, qan yaddaşından gələn şeir vəznə vardır. Bu onun dilinin ahəng qanununa bağlıdır. Analar milli heca vəznimizin ilk yaradıcılarıdır. Azərbaycan milli şeiri yeddi hecalı, yəni bayatı ölçüsündə, səkkiz hecalı, yəni xalq mahnısı ölçüsündə və on bir hecalı, yəni qoşma ölçüsündə yaranmışdır. Azərbaycan şeirinin bundan sonrakı artırımları, əlavələri yazılı ədəbiyyatdan və digər sahələrdən gələn heca ölçüləridir. On bir hecalı şeirimizin ilkin ölçüləri xalq düzgülərimizdən gəlir.

Mən qeyd etdim ki, ana dili ilə folklor ayrılmazdır. Millətin qoşa qanadıdır. Folklor hər bir xalqın dilinin məhsuludur. Daha obrazlı desək, onun möcüzəsidir.

Mən Azərbaycan folklorunda əsatirlərin və əfsanələrin bir küll halında yazıya alınmadığını görüb, buna böyük ehtiyac duyduğum. Yurdumuzun bölgələrinə-

İmişliyə, Cəlilabada, Qazağa və digər yerlərə səfərlər etdim. Tovuzda bir pirani qoca suallarına belə cavab verdi:

-Oğlum, sən hər şey yox olandan sonra boş qalmış yurdlarda sərvət axtarırsan. Sən düşünmürsənmi, 1931-1937-ci illərdə elmimizin qaymağı olan, əsatir, əfsanə nədir başa düşən ziyalılarımızı güllələdilər, məhv etdilər. Onların yerində savadsız, lakin aqıl babalar qalmışdı. Onlar öz soyundan, ulularından öyrəndiklərini zəhinlərində yaşadır, nəsilərə söyləyir, yaddaşlara həkk edirdilər. Düşmən duyuyq düşdü. Bunları da sıradan çıxarmaq, qan yaddaşını məhv etmək xəyalı ilə onları ailəsi ilə birlikdə Qazaxıstan çöllərinə, Orta Asiya aullarına sürgün etdilər. İndi aradan xeyli zaman keçir, yəqin onların çoxu sıradan çıxmış olar. Ancaq bir ümidim qalır. Bizim xalqımız öz folklorunu, genetik yaddaşını öz törəmələrinə, nəvələrinə, bir sözlə, gələcək nəsilərə öyrətməyi özlərinə borc bilirlər.

Mən folklor toplama adı ilə dövlətdən icazə alıb o yerlərə səfərlər etdim. Qocaların çoxu dünyasını dəyişmişdi, yerlərində cavan qızları, oğulları, nəvə və nəticələri qalmışdı. Sürgün vaxtı qismən cavan olan sürgündə yaşlaşmış Arazqırağı kəndlərdən olan yaşlı

bir nəslin nümayəndəsi mənə bildirdi ki, bizim torpağımızı, varımızı, dövlətimizi əlimizdən aldılar. Uşaqılı-böyükli sürgünə gələrkən tək-cə özümüz-lə doğma ana dilimizi gətirdik. Bir ədəd də olsun özümüz-lə kitab gətürmə-yə qoymadılar. Qazaxıstanın aullarında öz ailə-miz içəri-sində ana dilində danışdıq. Körpə-lərimiz ana qoynunda ana dilini öyrəndi, qan yaddaşına köçürdü. Bizim ailə-nin uşaqları üçün nə-inki əlifba kitabı, bir dərslik, heç nə yox idi. Uşaqlarımız yazı-pozu bilmə-dən folklorumuz vasitə-silə laylalar, oxşamalar, xalq düzgüləri, mahnılar, hətta nağıl və dastan-larımız-la tanış olma-ğa başladılar. Babalar, nə-nələr, ana və atalar yurddan sinə-lərdə gətirdik-ləri xalq örnəklərini göz bəbə-yi kimi qoruyur-dular. Onu dönə-dönə təkrar edirdilər və öz çocuqlarına, yeniyetmə-lərinə öyrədirdilər. Mən onların nümunə göstərdik-ləri layla, oxşama və xalq düzgülərini dinlədik-cə nə-inki bu nümunələr haqqında, hətta milli heca vəznimizin inkişafını da görür-düm. Yeddi hecalı laylada poetika-mızı, onun nəqarətində melodik düşüncə-mizi görür və sevinirdim. Öz-özümə fəxrlə deyirdim ki, mən-im xalqım nə böyük xalqdır. Öz yurdundan nə torpaq, nə var gətirmiş hamısı əlindən alınmışdır.

Ancaq qürbət ellərə öz dilini və öz dilində folklorunu gətirmişdir. Bircə laylaya diqqət edin:

Laylay dedim həmişə,
Çiçəkləsin dağ, meşə.
Döşəyində gül bitsin,
Yastığında bənövşə.
Laylay, gülüm, a laylay,
Laylay, balam, a laylay.

Sən şeirdə söz düzümünə bax, sözlərin estetikasına, gözəlliyinə diqqət yetir. Vətənin gülü də, bənövşəsi də bu poeziyanın daxilindədir. Yurdumuzun çəmənlərinin ətri də bu laylaya qarışıb gəlmişdir. Onun nəqarətindəki “laylay, gülüm, a laylay, laylay, balam, a laylay” deyimindəki ahəngə baxın, onun musiqisinə diqqət yetirin. Və yaxud yuxudan əzgin oyanmış körpədə ana öz oxşaması ilə nə gözəl şuxluq və gümrahlıq yaradır, onu atıb-tutur, oynadır, şənləndirir, ona uyğun orijinal ifadələr işlədir:

Atım, tutum mən səni,
Şəkərə qatım mən səni.
Ağzım acı dadanda,
Ağzıma atım mən səni.

Eləcə də səkkiz hecalı xalq mahnıları anaların dilində zaman-zaman yaşayır:

Yağış yağar yer doymaz,
Mən səndən necə doyum?

Xalq düzgülərində də on bir hecalı qoşma ölçüsündə bünövrələr, zəminlər yaranır. Körpələr böyüdükcə daha mürəkkəb folklor janrlarından tapmacalar, yanıltmaclar və digər folklor örnəklərindən bacarıqla faydalanırlar. Analar nağıl danışdığı kimi atalar da xalq dastanlarından parçalar söyləyirlər. Anaların, ataların dilində “Şah İsmayıl və Gülzar”, “Novruz və Qəndab”, “Koroğlu” dastanından parçalar, “Şah İsmayıl və Ərəbzəngi” epizodu nənələrin və babaların sinəsində vətəndən yadigar olaraq Qazaxıstan aullarına gedib çıxmışdır. Mənim görüşüyüm bir pirani qoca “Aşıq Qərib” dastanından danışarkən, “Ana, mən qəribəm, qərib” şeirini söyləyərkən onun göz yaşları qabağımızdakı süfrəni islatdı.

Mən Nizami Gəncəvinin folklor əlaqələri ilə uzun müddət məşğul olmuşam. 1976-cı ildə “Nizami və folklor”, 1983-cü ildə “Nizami və xalq əfsanələri” adlı elmi kitablarımı nəşr etdirmişəm. Nizami əsərlərini doğma ana dilində deyil, fars dilində yazmışdır. Bunun bir neçə səbəbləri olmuşdur:

1. IX əsrdə Xəlifəlik mövqeyində olan adamlar ərəb dilinin rəsmi dövlət dili və elm dili olmasını qəbul etmişlər. Elə həmin əsrdə Xəlifənin vəzirliyini daşıyan farslar-bərməkilər fars dilini ədəbi dil, şeir dili kimi qəbul etdirmişlər.

2. Nizami bir xalqa mənsub şair kimi yox, bəşəri bir şair kimi ucalmaq istəyirdi. O, buna görə də əsərlərinə baş qəhrəman Şərqdə və Şərqdə tanınan Makedoniyalı İskəndəri, Xosrovu, Ənuşirəvanı və digərlərini seçirdi.

3. Nizaminin dövründə yüksək tirajla əsərlər nəşr etdirmək qeyri-mümkün idi. Ona görə də Nizami hər bir əsərini ayrı-ayrı hökmdarlara ithaf edirdi. Həmin hökmdarlar da dövrün qanununa görə həmin əsərin yeddi surətini çıxarıb yeddi ölkə başçısına göndərməli idi. O dövrün qanununa uyğun olaraq ona həsr olunmuş kitabın ilk nüsxəsini özünün qızıl xəzinəsində saxlamalı idi. Bir də həmin əsərin yeddi surətini çıxarıb, ayrı-ayrı şahlara göndərməli idi. Bu yolla Nizami tanınırdı və əsərləri ölkədən-ölkəyə səyahət edirdi.

İndi qəribə bir fakta da rast gəlirik. Nizami əsərinin Paris, London və Vaşinqton nüsxəsi qeyd olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, Nizaminin əsərlərinin üzünü ayrı-ayrı

xəttatlar köçürmüşlər. Onun əsərinin ilk nüsxəsi xəzinələrdə qalmış, bir ölkə digər ölkə ilə müharibə apardıqda onun xəzinəsi ilə bərabər Nizaminin əsərini də bir ölkədən digər ölkəyə aparmışdır.

Nizaminin milli mənsubiyyəti, dili haqqında qeydlər öz dövründə və özündən sonra yazıya alınmamışdır. Az-çox onun tərcümeyi-halı haqqında özünün “Xəmsə”sində məlumatlar tapmaq olur. Nizaminin sağlığında və özündən sonrakı əsrlərdə onun tərcümeyi-halı yazıya alınmamışdır. Nizaminin dili, bədii və elmi təfəkkürü haqqında yalnız və yalnız onun folklor qaynaqları əsasında elmi nəticələrə gəlmək mümkündür.

Şair öz mühitinin oğludur. Onun bədii təfəkkürü əsərlərində öz əksini tapmışdır. Nizaminin şəxsiyyəti, əsərlərinin qaynaqları və onun folklor əlaqələrini öyrənmək üçün tədqiqata başladım. Mən öyrəndim ki, Nizaminin ilk əsəri “Sirlər xəzinəsi”ndəki süjetlər Kəpəzlə, Göyçayla bağlıdır. O, “Xosrov və Şirin”i yazarkən Bərdə qocaları ilə söhbət aparmış, Oğuz rayonundakı Daşağılla bağlı, “Fərhad və Şirin” əfsanəsi ilə Tovuzdakı İbrahim Hacılı kəndindəki nəğməkar Fərhadla, ümumiyyətlə, türk

aləmindəki Fərhad, Şirin obrazı ilə ətraflı tanış olmuş və onları ümumiləşdirərək böyük bir abidə yaratmışdır.

“Leyli və Məcnun” poemasını yaradarkən Şərq əfsanələri ilə yanaşı vaxtilə Şirvanşah Axsitanın dövründə mövcud olan, hətta şah sarayına yol tapmış “Leyli və Məcnun” dastanı ilə tanış olmuşdur. Bunu bu gün əldə olan “Leyli və Məcnun” adlı qədim bir dastanın mövcudluğu təsdiq etməkdədir.

“Yeddi gözəl” əsərindəki Nizami dövrünün arxitektura qalıqları müəyyən fiqurlar Simnarın körpüsü, Şindan qalası (Şeyda qalası) yurdumuzun Şərq bölgəsindədir. İsgəndərnəmədə qeyd olunan Dirilik çeşməsi Şirvandır.

Bütün bu qədim əsatir və əfsanələr əvvəlcə Azərbaycan türklərinin dilinin, psixologiyasının, fantaziyasının məhsulu, möcüzəsidir. Nizami bunlardan əzəmi dərəcədə istifadə etmiş, daha doğrusu, xalqın dili, təfəkkürü əsasında yaranmış əsatir və əfsanələri fars dilində öz əsərlərinə gətirmişdir. Apardığım tədqiqatlar nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişəm ki, Nizami Gəncəvi Azərbaycan folklorunun varlığından doğmuşdur.

Nizami Azərbaycan türklərinin əsatir və əfsanələrinin hikmətlərini, zehniyyət və zəkasını, təfəkkürünü öz istedad və qabiliyyəti ilə sintez etmiş və ona dahilik, bəşəri ucalıq gətirmiş dahiyənə əsərlərini yaratmışdır. Nizaminin kimliyinə Azərbaycan folkloru şahidlik edir. “Fərhad və Şirin” əfsanələri İran Ərdəbilində, Naxçıvanın Arpaçayında və Şahbuzda, Türkiyənin Amasiyasındadır. Nizami “Fərhad və Şirin” dastanını Bərdə qocalarından öyrənmiş və öyrəndikləri bu poemanın yazılmasında əsas rol oynamışdır. Əlbəttə, Bərdə qocaları Nizamiyə Azərbaycan dilində olan “Fərhad və Şirin” dastanını söyləmişlər. Nizami öz yaradıcılıq konsepsiyasına uyğun olaraq onları fars ədəbi dilinə çevirib, öz poemasına (“Xosrov və Şirin”) daxil etmişdir.

Hətta, Nizami dastanın dilini dəyişsə də, dastan ənənələrinə bağlı olan vücutnaməni, cahannaməni poemada saxlamışdır. Azərbaycan xalq dastanlarına məxsus vücutnamə, təhkiyə-nağıl hissəsini olduğu kimi saxlamış və sonra da poemadastanın faciə ilə bitməsinə görə cahannamədən istifadə etmişdir. Bu isə Azərbaycan xalq dastanı ənənələrinin poemada yaşadığını göstərir. Nizami

Azərbaycan xalq dastanlarından əzəmi dərəcədə faydalanaraq dastan-poemalar (“Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”) yaratmışdır. “Yeddi gözəl”də “Məmməd və Güləndam” dastanının izləri qalmaqdadır. Məmməd itirdiyi sevgilisi Güləndamı axtara-axtara tanımadığı bir diyarda-bulağın mərmər daşında Yeddi Gözəlin rəsmini görür ki, Güləndam bunların mərkəzindədir.

Bir cəhətdən Nizaminin və Ü.Hacıbəyovun yaradıcılıq metodları aradan uzun zaman keçməsinə baxmayaraq, bir-birinə çox bənzəyir. N.Gəncəvi Azərbaycan xalq dastanlarından yaradıcı şəkildə faydalanaraq dastan-poemalar, Ü.Hacıbəyov isə “Koroğlu”, “Leyli və Məcnun”, “Əsli-Kərəm” dastanlarının süjetindən, şeir və musiqisindən yaradıcı surətdə istifadə edərək özünün ölməz dastan-operalarını yaratmışdır. Bir sözlə, bizə görə Nizaminin yaradıcılıq metodu Ü.Hacıbəyov üçün bir qaynaq rolu oynamışdır. Hər iki böyük sənətkar dastan yaradıcılığı çeşməsindən əzəmi dərəcədə yararlanmışlar.

Sədnik Paşa Pirsultanlı
Professor, filologiya elmləri doktoru
1-30 dekabr 2011-ci il “Kəlbəcər harayı”
qəzeti

**Sədnik Paşa Pirsultanlının
(Paşayev Sədnik Xəlil oğlu)
qısa tərcümeyi-hal**

1. Filologiya elmləri doktoru, professor, şair.
2. 1988-ci ilin dekabr ayının 30-da “Əmək veteranı”, 1992-ci ilin may ayının 4-də “Əməkdar Mədəniyyət işçisi”, 2007-ci ilin yanvar ayında “Qabaqcıl Təhsil işçisi”, Türkiyə Cumhuriyyəti Kültür Bakanlığının “Təşəkkür belgesi”-ni almışdır.
3. 20 may 1929-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Daşkəsən rayonunun Qazaxyolçular (Pirsultan) kəndində anadan olub.
4. 1946-cı ildə “Daşkəsən” qəzetində “Zəfər bayramı” adlı ilk şeiri çap olunub.
5. Natamam orta təhsilini Qazaxyolçular kəndində, orta təhsilini Dəstəfur internat məktəbində alıb. 1950-ci ildə H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Gəncə Dövlət Universitetinin)

birinci kursuna qəbul olunub, 1954-cü ildə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirib.

6. 2004-cü ildən AYB-nin üzvüdür.
7. 1955-ci ildən 1970-ci ilə qədər “Yeni Daşkəsən” (Daşkəsən), “Mübariz” (Goranboy) və “Yenilik” (Kəlbəcər) rayon qəzetlərində redaktor, “Kirovabad kommunisti” qəzetinin məsul katibi işləyib. 1970-ci ilin oktyabr ayında H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutuna müsabiqə yolu ilə müəllim qəbul olunub, baş müəllim, dosent vəzifələrində işləyib. Hal-hazırda Gəncə Dövlət Universitetinin professorudur.
8. 1993-cü ildə Ankarada keçirilən “İpək yolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu”nda və Nevşehirde keçirilən “Hacı Veli Bektəşi” törənində məruzəçi kimi çıxış edib. 1955-ci ilin iyul ayından “Bilik” cəmiyyətinin, 1960-ci ilin iyun ayından Jurnalistlər Birliyinin, 1989-cu ilin aprel ayından Aşıqlar Birliyinin, 1998-ci ilin oktyabr ayından Azərbaycan Vətən Müharibəsi

Veteranlar Birliyinin (fəxri), 2003-cü ilin iyun ayından Yeni Azərbaycan Partiyasının, 2004-cü ilin aprel ayından Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

9. Almaniya Avropa Türk-İslam Birliyinin dəvəti ilə “Yunis İmrəyə sevgi ili” kutlamalarında məruzəçi kimi çıxış edib, Türkiyədə elmi konfraslarda və simpoziumlarda iştirak edib, İranda yaradıcılıq səfərində olub.
10. 2007-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi”, 2009-cu ildə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub.
11. www.sednikpasapirsultanli.net

**Sədnik Paşa Pirsultanlının kitablarının
siyahısı**

1. Lalə. Aşıq Bəsti. Gənclik, Bakı, 1969,
55 səh. 10.000 nüsxə
2. Yaşayan əfsanələr, Gənclik, Bakı, 1973,
78 səh. 4.000 nüsxə
3. Xəstə Qasım. Gənclik, Bakı, 1975, səh 64,
2.200 nüsxə
4. Yurdumuzun əfsanələri. Bakı, 1976, 45
səh. 30.000 nüsxə
5. Nizami və folklor. Bilik, Bakı, 1976, 65
səh. 2.500 nüsxə
6. Yanardağ əfsanələri. Gənclik, Bakı, 1978,
160 səh. 20.000 nüsxə
7. Azərbaycan xalq yaradıcılığının inkişafı
Bilik, Bakı, 1981, 40 səh. 1000 nüsxə
8. Nizami və xalq əfsanələri. Gənclik, Bakı,
1983, 128 səh. 4.000 nüsxə.
9. Bayatılar (toplayanlar: V.Vəliyev,
S.Paşayev). Yazıçı, Bakı, 1985, 200 səh.
40.000 nüsxə.
10. Azərbaycan əfsanələrinin öyrənilməsi.
Bilik, Bakı, 1985, 70 səh, 500 nüsxə.
11. Azərbaycan xalq əfsanələri, Yazıçı, Bakı,
1985, 285 səh, 50.000 nüsxə.
12. Azərbaycan mifoloji mətnləri, Elm, Bakı,
1988, (toplayanlar Sədnik Paşayev, Maqbet

Əhmədov, Arif Rəhimov, Arif Acalov), 180 səh, 25.000 nüsxə.

13. Azərbaycan folkloru və aşığı yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 1989, 88 səh, 500 nüsxə.

14. Azərbaycan xalq dastanlarının tədrisinə dair (metodik göstəriş), Bakı, 1989, 48 səh, 500 nüsxə.

15. XIX əsr Azərbaycan aşığı yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dİ-nin nəşriyyatı, Bakı, 1990, 98 səh, 500 nüsxə.

16. Öz səsim (şeirlər), İdeya nəşriyyatı, Gəncə, 1990, 72 səh, 500 nüsxə.

17. Azərbaycan xalq söyləmələri, Yazıçı, Bakı, 1992, 211 səh, 10.000 nüsxə.

18. Pirsultan bulağı (şeirlər), Elm, Bakı, 1994, 110 səh, 1000 nüsxə.

19. İnciçiçəyim (şeirlər), Gəncə, 1996, 100 səh, 500 nüsxə

20. Karağan Usubun lətifələri, Gəncə, 1997, təkrar nəşr. 2000, 2001, 37 səh, 1000 nüsxə.

21. Xalqın söz mirvariləri, Azərnəşr, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.

22. İlahi bir səs (şeirlər), Gəncə, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.

23. Unnu Ağcanın lətifələri, Ekologiya nəşriyyatı, Gəncə, 1999, 60 səh, 500 nüsxə.

24. Ağdabanlı şair Qurban, Gənclik, Bakı, 2000, 177 səh, 500 nüsxə.

25. Dabrovöl Qasımın lətifələri, «Əsgəroğlu», Gəncə, 2001, 62 səh, 200 nüsxə.

26. Yəhya bəy Dilqəmə el-oba məhəbbəti, Bakı, Agah 2001, 105 səh, 600 nüsxə.

27. Aşıq Bəsti “Bənövşələr” “Əsgəroğlu”, Gəncə, 2001, 80 səh, 300 nüsxə

28. Heca vəznli şeir və mənzum atalar sözləri, Gəncə, Agah, 2001, 110 səh, 200 nüsxə.

29. Heca vəznli tapmacaların inkişafı, Agah nəşriyyatı, Gəncə, 2001, 110 səh, 300 nüsxə.

30. Azərbaycan eposunun əfsanə qaynaqları, Azərnəşr, Bakı, 2002, 102 səh, 500 nüsxə.

31. Qaraxanlı Künə Dəmirin lətifələri, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 51 səh, 200 nüsxə.

32. Qamışlı şair Rüstəm, «Laçın qaya, çal yadıma düşəndə», Gəncə, «Pirsultan», 2002, 80 səh, 300 nüsxə

33. Yuxular olmasaydı, «Pirsultan», 2002, 60 səh, 150 nüsxə.

34. Ozan-Aşıq sənətinin nəzəri məsələləri, Bakı, Ozan, 2002, 208 səh, 250 nüsxə.

35. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, I cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 203 səh, 150 nüsxə.

36. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, II cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 230 səh, 100 nüsxə.

37. Bir içim nəğmə (şeyrlər), Gəncə, «Pirsultan», 2003, 70 səh, 100 nüsxə.

38. Heca vəznli bayatı və qoşma möcüzələri, Gəncə, «Pirsultan», 2003, 80 səh, 100 nüsxə.

39. Gəncəbasar lətifələri, Gəncə, «Agah», 2005, 201 səh, 300 nüsxə.

40. Bir çiçək də Vətəndir, Gəncə, 2005, 127 səh, 200 nüsxə.

41. Əsatirlər, əfsanələr, rəvayətlər (S.P.Pirsultanlı və digər müəlliflər), “Şərq-Qərb”, 2005, 304 səh, 2500 nüsxə.

42. Mir Cəfər Bağırov yaddaşlarda, «Pirsultan», Gəncə, 2005, 80 səh, 100 nüsxə.

43. Eldən-obadan eşitdiklərim, Gəncə, «Agah», 2005, 170 səh, 200 nüsxə.

44. Yıldızdağdan əsən külək, Gəncə, 2006, 100 səh, 200 nüsxə.

45. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər, Gəncə, 2006, 402 səh, 200 nüsxə.

46. Publisistika və folklor, Gəncə, 2007, 330 səh, 200 nüsxə.

47. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərinin ədəbi abidələrimizlə müqayisəli tədqiqi, Elm, 2007, 310 səh, 500 nüsxə.

48. Pirsultan Pınarı (Şeirlər), «Pirsultan», Gəncə, 2007, 666 səh, 100 nüsxə.

49. Azərbaycan efsane və rivayətlərinin Edebi Yapıtlarımızda Karşılaştırmalı Açıqlaması Bakü 2008, Bilim yayınevi, 310 sayfa, 500 adet

50. Saz nəfəsli şeirlərim, «Pirsultan», Gəncə, 2008, 121 səh, 200 nüsxə.

51. Aşıq Şəmşirin poetik aləminə səyahət, “Təknur”, Bakı, 2008, 295 səh, 500 nüsxə.

52. Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri, Azərnəşr, Bakı, 2009, 427 səh, 200 nüsxə.

53. “Novruz-Qəndab” və digər məhəbbət dastan-larının müqayisəli tədqiqi, Azərnəşr, Bakı, 2009 112 səh, 200 nüsxə.

54. “Aşıq Tifil Əsəd və Aşıq Ağbulaqlı Aqil”, “Pirsultan”, Gəncə, 2009 114 səh, 100 nüsxə.

55. “Qızıl beşik və Ana maral”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 126 səh, 100 nüsxə.

56. “Lilpar bulağı”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 120 səh, 100 nüsxə.

57. Altın Beşik və Anne Geğik. Gence 2010, Pirsultan yayınevi, 130 sayfa, 100 adet

58. Azərbaycan aşığı yaradıcılığına dair araşdırmalar, “Azərnəşr”, Bakı, 2010, 260 səh, 200 nüsxə.

59. Azərbaycan folklorunda gülüş”, Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2010, 130 səh. 200 nüsxə

60. “Azərbaycan yazarlar aləmində əfsanə inci ləri”. Bakı, 2010, 360 səh. 200 nüsxə

61 “Azərbaycan aşiq poeziyasında və yazılı poe-

ziyada təcnisin inkişaf tarixi”, Bakı. “Azər nəşr”, 2010, 156 səh, 200 nüsxə

62. Azərbaycan Türklerinin Halk Efsaneleri, Bakü, 2010, Azərneşr yayınevi, 427 sayfa, 200 adet

63. “Xəstə Qasımın ədəbi irsinin tədqiqi”, Bakı, “Azərənəşr”, 2011, 250 səh. 200 nüsxə.

64. “XXI əsrdə Azərbaycan folklorundan incələ mələr”. Gəncə Dövlət Universiteti nəşriy yatı, 2010, 130 səh. 200 nüsxə.

65. “Molla Nəsrəddin varislərinin lətifələri”, Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2011, 120 səh. 200 nüsxə.

66. Lilpar Çəşmesi (Türk dilinde) Gence 2011, Pirsultan yayınevi, 157 sayfa, 100 adet

67. “Poeziyamızda Sarı Aşığın bayatı zirvəsi”

Azərənəşr, 2011, 142 səh. 100 nüsxə

68. “Azərbaycan türklərinin xalq rəvayətləri”. Azərənəşr. 2011. 630 səh. 100 nüsxə.

69. “Aşıq Nabat”. Bakı, Azərneşr. 2012.
70. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında təmsil”. Bakı, Azərneşr. 2012.
71. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında bayatılar” Gəncə 2012 səh. 378
72. “Xoş xatirələrim və ipək duyğularım” Gəncə 2012
73. “Azərbaycan ağız ədəbiyyatında nağıllar” Gəncə 2012
74. “Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri” Gəncə-2012.

*Sədnik Paşa Pirsultanlıya həsr
olunmuş kitablar*

1. Ələsgər Əlioğlu. “Sədnik Paşanın yaradıcılıq yolu”. “Səda”, Bakı, 1996. 52 səh. 100 nüsxə
2. Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında. I hissə “Pirsultan”, Gəncə, 2003, 410 səh. 300 nüsxə
3. Seyfəddin Rzasoy. “Azərbaycan folklorşünaslıq tarixi və Sədnik Paşa Pirsultanlı”. “Nurlan”, Bakı, 2008. 212 səh. 500 nüsxə
4. Qasım Qırxqızlı. “Sədnik Paşa Pirsultanlının bədii yaradıcılığı”. “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 130 səh, 100 nüsxə
5. Şakir Albaliyev. “Sədnik Paşa Pirsultanlı poeziyasına bir baxış”. “Pirsultan”, Gəncə, 2011, 80 səh, 100 nüsxə
6. Köçəri Cəfərli. “Sədnik Paşa Pirsultanlının təqdimatında: Melodik musiqi çeşməsi və Aşıq Şəmşir”. Bakı, “Azərnəşr”, 2011, 126 səh, 200 nüsxə
7. Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında. II hissə Gəncə Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2011, 234 səh. 100 nüsxə
8. Abbas Səmədov. „Filologiya Elmləri doktoru, professor Sədnik Paşa Pirsultanlının Elmi-nəzəri ideyası”, Azərnəşr, 2012. 745 səh. 100 nüsxə.

Sədnik Paşa Pirsultanlı
Filologiya elmləri doktoru, professor

Pirsultan soyları, Pirsultan köyləri

Elmi redaktor: Həsənbala Sadıqov
Gəncə Dövlət Universitetinin professoru,
tarix elmləri doktoru

Redaktor: Ramiz Təmkin
Şair-publisist

Bədii redaktor: Şəfa Vəliyeva
Dizayner rəssam: İlhamə Novruzova

Yığılmağa verilmişdir: 15.01.2013.
Çapa imzalanmışdır: 15.02.2013.
Qiyməti müqavilə yolu ilə
Tiraj: 200

